IX 630 II. em.

ÚJ FOLYAM XXIV. 5–6. SZÁM BUDAPEST 2015. JÚNIUS ÁRA 830 FT

MAGYAR SZEMLE

Vizi E. Szilveszter: A HÍD KÖZÉLET, TUDOMÁNYOSSÁG ÉS ORSZÁGIMÁZS KÖZÖTT – Entz Géza: NÉMETH MIKLÓS, A BÉKÉS ÁTMENET MINISZTERELNÖKE – Bod Péter Ákos: EURÓPAI KÖZGAZDASÁGTAN? CSABA LÁSZLÓ KÖNYVÉRŐL – Norman Doidge: AZ AGYUNKRA MENT SZEX – AZ INTERNETES PORNOGRÁFIÁRÓL – Kádár György: FIZIKA ÉS HITTUDOMÁNY JOHN POLKINGHORNE NYOMÁN – Illyés Mária: AZ I. VILÁGHÁBORÚ MŰVÉSZETE A FÜREDI VASZARY VILLÁBAN

ESEMÉNYEK

Szeretettel gratulálunk Kubinszky Mihálynak, lapunk állandó szerzőjének és feleségének, dr. Kubinszky Mihályné Kassay-Lehrner Évának abból az alkalomból, hogy 2015. május 28-án átvehették a BME aulájában építészmérnöki vasoklevelüket, melyet házaspárként, egy időben még senki nem kapott. Mindkettejük munkássága Sopron városához kötötte őket, melyért több rangos elismerésben részesültek. Kubinszky Mihály egyetemi oktatómunkájával, tudományos szakirodalmi tevékenységével, kutatási témáihoz kapcsolódó könyv- és fotógyűjteménye nagy részének a BME részére történő átadásával az építész szakma egyik kiemelkedő és máig aktív tagja.

A 2014-es Shakespeare-évfordulóra megjelent könyvünk (Kodolányi Gyula–Katona Szabó Erzsébet Üzenetek W. Sh.-től – Messages from W. Sh.) anyagának kétnyelvű, vetített képes bemutatójára került sor 2015. április 28-án, kedden, a Vigadó épületében. Az estet Juhász Judit, az MMA szóvivője vezette. A műveket Fekete György, az MMA elnöke, és John O'Sullivan, a *Hungarian Review* főmunkatársa méltatta. A verseket magyarul Lukács Sándor, angolul Hegyi Barbara adta elő. Fuvolán Hegyesi Gabriella és Drahos Rebeka, szaxofonon Bacsó Kristóf játszott. A Katona Szabó Erzsébet kollázsaiból vetített kisfilmet Kodolányi Sebestyén készítette.

Könyveink a szerkesztőségben 40%-os kedvezménnyel kaphatók.

A *Magyar Szemle Könyvek* sorozatában, szeptemberben jelenik meg Martonyi János kötete, amelyet a 2002 és 2010 között publikált tanulmányaiból és előadásaiból állított össze a szerző.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magyarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

otpbank

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Prima Primissima Díj 2003

nka Nemzeti Kulturális Alap Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága

MFB

Batthyány Alapítvány

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás*

Rovatvezető: *Gróh Gáspár* Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*
Szerkesztő: *S. Király Béla, Kodolányi Judit* Képszerkesztő: *Csejdy Virág*
Tördelőszerkesztő: *Dombi Viktória* Korrektor: *Kiss István*

Új folyam XXIV. *5–6. szám* *2015. június*

Gróh Gáspár	*Múlt és jövendő*	3
Szabó Éva Eszter	*A híd tudomány, közélet és országimázs között* – *interjú Vizi E. Szilveszterrel*	6
Entz Géza Antal	*Németh Miklós, a békés átmenet miniszterelnöke*	25
M. Szebeni Géza	*Aquinói Tamás és némely antiliberális rendszerkritikák*	46
Kádár György	*Fizika és hittudomány* – *John Polkinghorne szintéziskísérlete nyomán*	66
Norman Doidge	*Az agyunkra ment szex – Az internetes pornográfia és az agy* (Sujtó László fordítása)	86
Nagy Mihály	*Lelőhely nélküli lelet?* – *Meddig ül még átok a Seuso-kincsen? (1. rész)*	111
Illyés Mária	*Művészet és művészek az első világháborúban*	126

1% Metafizika – Szabados György emlékére

Válogatta Kodolányi Judit

Ferdinandy György	*A hely, ahol élünk*	137

MŰHELY – Szerkeszti Kodolányi Judit

Mészáros Máté	*Mester Miklós zsidómentő tevékenysége*	140

Körkép

Nagymihály Zoltán	*A gondolkodás felszabadulása?* – Bálint Ákos György: Sziget a mérgezett tengerben	163
S. Király Béla	*Fény-képek a Tüskés-vár felvonóhídjáról*	166
Haklik Norbert	*Egy ezredéves barátság jelenideje* – Kovács Orsolya Zsuzsanna Lengyel mozaik című interjúkötetéről	180
Kubinszky Mihály	*A magyar építészet éve*	183
Fáy Zoltán	*Szinódus után, szinódus előtt*	190
Tóth Klára	*„Lesz itt még virág?"*	193
Bod Péter Ákos	*Európai közgazdaságtan? Magyar iskola – újra?* – Gondolatok Csaba László könyve kapcsán	196
Summaries		210
E számunk szerzői		214

A fedélen a Seuso-kincsnek nevet adó Seuso-tál középső medalionjának képe látható. A medalion körül rövid, kétsoros vers olvasható, amely említi azt a személyt, Seusót, akinek a tálat ajándékozták. A kép közepén vízparton lakomázó társaságot ábrázoltak, és a víz mellé odaírták annak nevét: Pelso – így hívták a Balatont a római korban. Az ábrázolás rendkívül fontos számunkra, hiszen konkrét földrajzi utalást tartalmaz arra a helyre vonatkozóan, ahol az ókorban ezeket az ezüstedényeket használták, és ugyanitt szerepel az ókori tulajdonos neve is. A kincs és tulajdonosa egyértelműen kötődik az ókori Pannoniához, azaz a mai Dunántúl területéhez.

A Seuso-kincsről készült fotók a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM – Dabasi András és Kardos Judit), Marion True, illetve a szerző, dr. Nagy Mihály felvételei.
A balatonfüredi *Művészek és művészet az első világháborúban* című tárlathoz és a róla szóló cikkhez tartozó képanyagot a Magyar Nemzeti Galéria bocsátotta rendelkezésünkre.
A badacsonytomaji Szent István-kápolna fotóját Zsitva Tibor, a devecseri kápolnáét Dénes György készítette.

MÚLT ÉS JÖVENDŐ

Valamire mindig emlékezhetünk. Különösen akkor, ha egy olyan évet éltünk, mint negyedszázada. 1990 új kezdetet jelentett: szabad választás, demokratikus parlamenti rendszer, új szellemű kormányzati munka. A keleti (amit a reformkor táján még északinak mondtak volna) kényszer-házasság helyett a nyugathoz, azaz Európához csatlakozás programja – unos-untalan emlegetve. És közben: Antall József nemzetelvű politikája, az indulás pillanatában meghirdetett „pánmagyar" alapvetéssel: hogy lélekben mindenkor 15 millió magyar miniszterelnöke lesz. Kapott érte, ahogy mondják, hideget, meleget. És mégis, az új magyar demokrácia kül- és belpolitikájában ez az elv, sok egyéb mellett, változatlan maradt. Még akkor is, amikor éppen sérült: mert volt mit sérteni…

1990 nyarán az aktuális események sodrásában nem kapott méltó figyelmet Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulója. Azóta negyedszázad telt el, most a 225. évfordulóra illene készülni; az nem elegendő, hogy Alaptörvényünk Kölcseyvel kezdődik, akit jobbára csak a *Himnusz* költőjeként ismer a közvélemény. (Ha ismer egyáltalán…)

„Nem közénk való volt" – búcsúzott tőle Wesselényi Miklós. Talányos megjegyzés, a legkönnyebb a nem szokványos, emberi mértéken felüli szellemi és erkölcsi nagyságra érteni. De lehet benne valami más, valami személyesebb utalás is. Talán éppen Kölcsey sokszor fájdalmas magányára, befelé forduló, a maga kiválóságával birkózó természetére vonatkozó.

Mert Kölcsey szellemében, lelkében a nemzeti imánkban megmutatkozó, magasra tekintő reményen kívül a *Vanitatum vanitas* is lobogott: a „Mind csak hiábavaló" démona is kísértette.

Ugyan miért? Talán azért, ami az elmúlt negyedszázadban is annyi vitát, belső ellentmondást, huzavonát, feszültséget keltett. Nem csupán a parlamentben, vagy a pártok közti küzdelmekben – a lelkekben is. És, meglehet, nemcsak ebben a huszonöt évben, hanem történelmünk egészét tekintve is annyiszor. Nem véletlen, hogy Kölcsey két említett, életművében különös hangsúlyokat hordozó versében valóságos történelemleckéket is elrejtett. Miért? Mert a maga személyes kétségei mögött a mélyebb jelentést kereste – és ehhez a humántudományok matematikáját, a történelmet hívta segítségül. Azt a tudást, amelyre a mindenkori magyar gondolkodásnak szüksége van, amikor a nemzet sorsáról elmélkedik. Arról, hogy miként maradhat meg úgy, hogy önazonosságát is megőrzi: hogy Európában keresve jövőjét, mennyire kell hozzá illeszkednie. Vagyis a Géza fejedelem és Szent István idejében megjelent kérdéssel nézett szembe Kölcsey, néz szembe ma is a magyarság. Ezzel küzdött Széchenyi (és írta a *Kelet népét*), Eötvös József (aki pontosan tudta, hogy a haladás a kisebb nemzetek pusztulásával fenyeget), Ady (aki a Nyugat ellen Nyugatot keresve látta a „komporság" ide-oda útját). Ezzel nézett szembe az új demokrácia is, amikor a nemzeti paradigmát az euro-atlanti orientáció keretei közt képviselte.

A maga korában Kölcsey szinte folyamatosan szembesült e kérdés aktuális jelentkezésével. Az ország olyan részén nőtt fel, olyan történelmi tudattal, olyan – csúf mai kifejezéssel élve – identitásban, amely a honfoglalásra családilag emlékezett. Szatmár, Bihar, Ugocsa az egykor elsők közt elfoglalt szállásterületek.

A hajdani nemzetségek nem királyi adományként jutottak birtokukhoz, hanem ősfoglalóként. Erre a hagyományra Kölcsey is büszke. De nem éri be ennyivel, mint Jókai *Kiskirályok*ának Tuhutum megyei kisurai. Szellemében ő már igazi „nyugatos", naprakész a legfrissebb európai eszmék piacán. Nyugat ellen Nyugatot hoz, de érzi ebben az ellentmondást. Nem Herder és mások, hanem legszemélyesebb öröksége felől.

Kölcsey címmel írt versét így kezdi : „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, / Nyúgoti ég forró kebelem nem tette hideggé". Ami annyit tesz: a keleti gyökerekhez a szív ragaszkodik, a nyugati lecke az észhez szól. És Kölcsey, a ráció képviselőjeként is ragaszkodik az érzéseihez. Mélységesen jellemző, hogy e műve töredékben maradt. Merthogy nem lehet befejezni. A magyar kétlelkűségre nincs igazi válasz. Szavak, mondatok lehetnek a válasz helyén, szükség is van rájuk. De az élet nem éri be ennyivel, újra és újra kérdez.

Kérdezett huszonöt éve, azóta is folyamatosan. Kérdezte Kölcseyt és annyi ősünket, kérdezte Antall Józsefet, kérdezte utódait. Jó válaszokat csak azok tudtak és tudnak adni, akik először a történelmet faggatták. Eszükkel és szívükkel, szívükkel és eszükkel. Ahogyan az 1790. augusztus 8-án született Kölcsey tette, akinek nemcsak a *Himnusz*ában adott válaszára, hanem a kétségeire és kérdéseire is emlékeznünk illene idén, egy kettős évfordulót hozó esztendőben.

Gróh Gáspár

A HÍD TUDOMÁNY, KÖZÉLET ÉS ORSZÁGIMÁZS KÖZÖTT

Interjú Vizi E. Szilveszterrel

Vizi E. Szilveszter neve közismerten cseng a tudományos és a közéletben itthon és külföldön egyaránt. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, csoportvezető kutató az MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézetében. A gyógyszerterápia és az idegtudományok nemzetközileg elismert kutatója, és az egyik legtöbbet idézett magyar tudós a világon. Számos külföldi egyetem díszdoktora, és több külföldi akadémia, illetve tudományos társaság tagja. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem professor emeritusa, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöke, továbbá a Magyar Atlanti Tanács elnöke és a Magyarország Barátai Alapítvány kuratóriumának elnöke. Személye összeköti a tudományos kutatás, a tudományos oktatás és ismeretterjesztés területeit, valamint Magyarország nemzetközi szerepvállalásának fejlesztését és jó hírnevének terjesztését. Érdekes módon a 2005-ben megjelent A tudás hídjai, *illetve a 2008-as* Láthatatlan hidakon át *című könyveiben is visszaköszön ez a „híd szerep". Az elismert kutatóval és közéleti személyiséggel 2015 márciusában arról beszélgettünk, hogy az ő személyes sorsában milyen pillérekre épül ez a híd, és a tudományos élet, a magyar tudósok sikere miként járulhat hozzá egy pozitív országimázs kialakításához, illetve hogy mi a szerepe ebben a Magyarország Barátai Alapítványnak.*

Szabó Éva Eszter: *Hogyan épül rá a „híd szerep" az ön személyes sorsára és annak tanulságaira?*

Vizi E. Szilveszter: Én ahhoz a generációhoz tartozom, amely még megélte a Szálasi-rendszert, a zsidók elvitelét, Budapest ostromát, az úgynevezett felszabadítást, anyáink megerőszakolását. Az vagyok, aki megélte azt is, hogy lesöpörték a padlást, a beszolgáltatással elvették

mindenét, a földjét, a birtokát; azokhoz tartozom, akiket kitelepítettek. Az vagyok, aki részt vett az 1956-os forradalomban, fegyver volt a kezében – írtam is erről egy novellát a Csoóri Sándor-féle *Hitelben* –, aki elhitte a Szabad Európának 1956-ban, hogy jön a nyugati segítség, és várta, hogy végül is elnyerjük a szabadságot.

Ahhoz a generációhoz tartozom, amely azt olvasta Francois Mauriacnak a magyar szabadságharcról szóló naplójában írt fantasztikus eszmefuttatásában, hogy „[a] megtörhetetlen Magyarország megmutatja a világnak, hogy a történelem irányát a gyengébb akarata is megszabhatja, ha az erősebb embertelen". Az vagyok, aki megélte, hogy 1956 után több embert végeztek ki Magyarországon, mint Németországban a második világháború után. Akit vallásosan neveltek, egyházi iskolába járt, és azt tanulta a Sacré Coeurben és a Bencés Gimnáziumban, hogy amikor elmegy a templom mellett, akkor keresztet kell vetni, majd pedig a szülei arra hívták fel a figyelmét, hogy ezt nem szabad csinálnia, és elmagyarázták, hogy miért nem. Annak a generációnak vagyok a tagja, amelynél még hosszú évekig működött a „csengőfrász"; akinek a gyomra összeszorult, amikor autójával Hegyeshalom felé közeledett. Azok közé tartozom, aki megtanulta, hogy van kettős beszéd, hogy a filmet úgy kell nézni és a regényt úgy kell olvasni, hogy a sorok közt bújik meg az igazság. Aki azt látta, hogy a gyűlölt Kádár Jánosból a legvidámabb barakk vezére és a nyugati politikusok egyik legkedveltebb partnere lett. Aki átérezte, hogy milyen kétszínű a világ. Aki elmehetett ugyan a gulyáskommunizmusból külföldre tanulni, Mainzba, Nyugat-Németországba, elmehetett Olaszországba világhírű tudósok mellé, vagy kimehetett Oxfordba Sir William Paton mellé, de akinek a családját itthon tartották túszként; ugyanakkor viszont külföldi tartózkodásai alatt alkalma nyílt a diaszpórában élő magyarok végtelen támogatását

és szeretetét élvezni. Én ahhoz a nemzedékhez tartozom, amely hihetetlen történelmi tapasztalattal rendelkezik.

Az vagyok, aki a mai napig is tudja, hogy amikor Simon Árkád latintanár a bencéseknél azt tanította, hogy „sine praeteritis futura nulla", vagyis múlt nélkül nincs jövő, az azt jelenti, hogy a múltban létrehozott értékeket meg kell becsülni, valamint újra és újra fel kell használni, mert a mában élő múlt nemcsak a jelenünket, hanem a jövőnket is befolyásolja. Így jutottam el oda, hogy a világot bejárva olyan emberekkel találkoztam, akiknek tulajdonképpen az egész szakmai és tudományos karrieremet köszönhetem. Valószínűleg nem én voltam kimagaslóan tehetséges, hanem ők ismerték fel bennem azt az akaraterőt és azt a hihetetlen vágyat, ami a tanulás és az alkotás felé hajtott, és teret adtak nekem. Talán ebben rejlik a kis nemzetek nagysága. Amíg a nagy nemzetek, a nagyhatalmak a fiaikat teszik naggyá, addig a kis nemzeteket a fiaik teszik híressé. Én mindig teljesíteni és alkotni akartam, és megtanultam, hogy az értékteremtés mindennél fontosabb.

SZ.É.E.: *Nevezhetjük ezt egyfajta küldetéstudatnak?*

V.E.SZ.: Igen, ez küldetéstudat.

SZ.É.E.: *Elemezte valaha, hogy hol vannak személyes és szakmai küldetéstudatának a gyökerei?*

V.E.SZ.: Részben a tenni akarásban és törekvésben, részben pedig a családi gyökerekben. Meggyőződésem, hogy minden ember életében meghatározóak a gyökerek. Nemcsak pár évtized után, középkorúként nyúlunk vissza a gyökereinkhez, hanem azokat folyamatosan magunkkal hordozzuk. Nem születünk erkölcsös embernek. Nem születünk olyan embernek, aki elfogadja, hogy éljen kisebb vagy nagyobb közösségben, vannak korlátok, és csak addig szabad elmennünk, ameddig azt másoktól is el tudjuk fogadni. Ezen értékek elsajátításában a családi háttér meghatározó. Esetemben a vallásos neveltetésem is

A SEUSO-KINCS ÜSTJE: MINTAVÉTEL NEW YORKBAN, LABORATÓRIUMI VIZSGÁLATOKHOZ AZ ÜST ALJÁRÓL
(a szerző, dr. Nagy Mihály felvétele)

szerepet játszott ebben, de a személyes ambícióim is. Sokat sportoltam és versenyeztem: tornáztam, teniszeztem, sakkoztam. Amikor sportversenyekre készültem, édesanyám mindig azt mondta nekem: „Fiam, győzni fogsz." Mindig ezekkel a szavakkal bocsátott el. Hihetetlenül fontos önbizalmat adni. Ebben a szellemben neveltem a két gyermekemet és mind a hat unokámat is. Csodálatos feleségem van, és négy évtizede egy nagyon boldog családi élet részese vagyok. Abszolút optimista a világképem.

Talán mindennek köszönhetem, hogy eljutottam idáig. Nagyon sok tudományos akadémiának lettem a tagja; olyan tudományos eredményeket értem el, amelyekre felnéznek az emberek. Az idézettségem kiemelkedően magas, ami egy tudós munkájának a legnagyobb elismerése. Széchenyi István azt mondta, hogy a kiművelt emberfő mennyisége a nemzet legnagyobb hatalma. Mintegy száz évvel később, az 1946-os *Kiáltvány*ban Illyés Gyula arról írt, hogy „[el]vész az a nép, amely nem szerzi meg a tudás

fegyvereit". Meggyőződésem, hogy ez valóban így igaz. A családomban mindig azt mondtam, hogy ami pénzünk van, azt költsük a gyerekek neveltetésére, és így teszek a mai napig is. Meg kell adni a lehetőséget, aztán majd ők élnek vele, ahogy tudnak. De a lehetőséget feltétlenül meg kell adni. Hiszem, hogy a tanulásban rejlik ennek a kis országnak is az egyetlen kitörési pontja. Ha nem adunk lehetőséget és tudást, akkor nem fogunk tudni kitörni. 2000-ben a *Nature* egyik vezércikkében (*Genius loci*) azt írták, hogy a huszadik századot Budapesten csinálták. A cikk felsorolja, hogy a magyar tudomány milyen fantasztikus módon járult hozzá a fejlődéshez a század elején. Hogyan volt ez lehetséges? Trianon után – amit én orvosként csak trianoni „infarktusnak" szoktam nevezni – volt egy gróf Klebelsberg Kunó, aki pontosan tudta, hogy iskolákat kell létrehozni; hogy falusi, tanyasi iskolákat, piros téglás középiskolákat kell építeni. Hitte, hogy Pécsen egy Heidelberget, Szegeden egy Göttingent kell kialakítani; hogy a Felvidékről haza kell hozni az egyetemet, hogy Erdélyországból ide kell hozni azt a szellemi tőkét, ami maradt, mert még ha mindenünk elveszett is, egyvalamit nem lehet tőlünk elvenni, és ez a tudás. Az 1920-as, 30-as években tudatos politika volt, hogy támogatni kell a tanulni, jól sportolni, vagy a művészetekben kiemelkedni vágyókat. Ha olyan nemzetet építek, amely a tudásra alapozza a létét, akkor az a nemzet nyertes lehet.

SZ.É.E.: *Ehhez szervesen kapcsolódik a hit önmagunkban, ami azonban nem erőssége a magyar nemzetnek.*

V.E.SZ.: Ez sajnos így van.

SZ.É.E.: *Az egyén önbizalmának kialakítása és egy nemzet önbizalmának erősítése szorosan összefügg, és egyformán fontos lenne. Ez a nemzet pedig Trianon óta lelki beteg. Mit lehet tenni egy lelki beteg nemzet gyógyításáért?*

V.E.SZ.: Sajnos nemzetünk nem tud magától kinőni ebből a betegségből. A gyógyulás elősegítése kormány-

zati feladat. Amikor a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke, majd pedig elnöke voltam, úgy láttam, hogy a tanítás a legfontosabb feladat, és jelenleg mint a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöke ugyanígy látom. A tanulás részben személyes érdek, de a tanítás, a tudás továbbadása kötelesség. Persze az én pályám során is nagy szerepet játszott a személyes érdek, a hiúság, az ambíciók, az, hogy akarok valaki lenni, de egyúttal a közös érdeket is szolgáltam. Ha össze tudom kötni a személyes érdeket a közös érdekkel, és ha ezt sokan csináljuk, akkor ez egy nemzetet naggyá tehet. Napjaink legnagyobb tragédiája az erkölcsök meggyengülése. A jelenkor gazdasági válsága is valójában erkölcsi válság. A fő probléma az, hogy még a személyes barátságok is inkább az érdekközösségen alapulnak, és nem a valódi, emberi értékek legalább arányos, közös megértésén.

SZ.É.E.: *Ezen érdekközösségek mentén erősen polarizálódott is a magyar társadalom.*

V.E.SZ.: Ez egy óriási probléma, és ez nem jó irány a társadalmunkban. Hosszú évekig tevékenyen tettem ez ellen. Mint az Akadémia elnöke elindítottam a *Mindentudás Egyeteme* sorozatot, vagy 2005-től majd tíz évig vezettem a *Törzsasztal* című műsort a Duna Televízióban azért, hogy legyen kontaktus a magyar társadalmon belül, hogy legyenek közös témák a magyar családok számára szerte a nagyvilágban. Ezt a műsort, amelyet Balogh Júlia támogatott, a Magyar Televízió új vezetősége úgy szüntette meg, hogy erről az alapítókat (Bogárdi Szabó István püspököt, Kósa Ferenc filmrendezőt, Martonyi János volt külügyminisztert, Romsics Ignác történészt és jómagamat) még csak nem is tájékoztatták.

Az apokaliptikus borúlátás, a pesszimizmus, a semmi-se-jó érzete ma főleg azokat jellemzi, akik nem hisznek az emberi alkotóképesség megújulásában, akik lenézik a tudomány jövőt formáló erejét. Akik nem mérik

fel, hogy a természet, a világ megértése, megismerése (a kutatás), korunk technikai csodáinak megértése (az ismeretterjesztés) az emberekben bizalmat kelt, a jövőbe vetett hitüket erősíti, és ezzel egyben csökkenti a mának élés vágyát, a fogyasztás mindenekelőttiségét.

SZ.É.E.: *A Magyarországról bennünk és a világban élő képet mi határozza meg leginkább?*

V.E.SZ.: Meggyőződésem, hogy Magyarország képét valójában sohasem a politika határozta meg. Egyrészt Fortuna nem volt kegyes hozzánk ezen a téren, másrészt pedig nem bővelkedtünk nagy politikai egyéniségekben. Egy kis nemzet nem a nagypolitikában játszott szerepével tűnhet ki, hanem azzal, hogy mit ad a világnak. És mi sokkal többet adtunk a világnak, mint ami egy ilyen csekély gazdasági erőforrásokkal rendelkező országtól elvárható lett volna. Tessék megnézni a magyar zenét, a magyar népművészetet, a magyar sportteljesítményeket! Egy ilyen kis nemzet a mai napig a világ első hat sportnemzete között van. Tessék megnézni a tudósainkat! Több mint 3000 magyar származású professzor van világszerte.

A Kárpát-medence mindig egy génpályaudvar volt. Átvonult itt mindenféle náció a mongoltól a szlávig, a némettől a galíciai zsidóságig, a romántól az oroszig. Befogadtuk őket, és magyarrá lettek. A magyar nép pedig megmaradt. Hogy mi tartotta meg? Mi tartotta egybe? A kultúrája és az anyanyelve. Márai Sándor szerint „az ország, a nép még nem haza… nincs más haza, csak az anyanyelv." Ezt a nemzetet a nyelve és a kultúrája tette naggyá. Tessék megnézni, hogy micsoda fontos szerepet játszott ebben a magyar irodalom! A mohácsi vésztől kezdve a magyar költészet, a magyar irodalom, a magyar nyelv volt az, amely továbbvitte a nemzetet, ami miatt nem tűntünk el, nem olvadtunk bele a németségbe vagy a szlávságba.

SZ.É.E.: *Mennyiben tekinthető a magyar nyelv a magyar identitás legfőbb ismérvének annak fényében, hogy a határokon*

messze túl, a világban szétszóratva élő 2,6 milliós magyar diaszpóra másod-, harmad-, sokadgenerációs tagjai már többnyire nem tudnak magyarul?

V.E.SZ.: A magyar identitást a magyar kultúra és annak szeretete határozza meg leginkább. Ha már nem beszélnek is magyarul a sokadgenerációs magyar diaszpóra tagjai, mégis keresik a gyökereiket, mégis büszkék a gyökereikre, a magyarságukra, és kötődnek a magyar kultúrához, amely újra- és újratermelődik. Azt, hogy a hazaszeretet nem a holléttől függ, a világban élő magyaroktól tanultam meg.

SZ.É.E.: *Tehát hatalmas hiba lenne lemondani a magyarul már nem beszélő, de magyar identitását még őrző diaszpóráról.*

V.E.SZ.: Nem szabad lemondanunk róluk. Ezt nagyon fontos szem előtt tartanunk.

SZ.É.E.: *Hogyan lehet őket integrálni? Hogyan lehet őket is bevonni?*

V.E.SZ.: Úgy, hogy elsősorban mi közelítünk hozzájuk, és a tudtukra adjuk, hogy úgy gondoljuk, hogy ők a mi részünk, ők is a nemzet részei. Hisszük, hogy közénk tartoznak. Büszkék vagyunk rájuk és örömmel fogadjuk az érdeklődésüket. A diaszpórában élő ember nagyon jó néven veszi, ha így közelítenek hozzá. Számára is fontos a valahová való tartozás tudata. És ebben nagyon fontos szerepet játszik a kultúra. A magyar irodalom nagy őrlámpásai – Balassi Bálint, Bessenyei György, Jókai Mór, Radnóti Miklós, Németh László, Illyés Gyula, vagy Csoóri Sándor – hatalmasat alkottak. Tragédiájuk viszont éppen abban áll, hogy be vannak zárva az anyanyelv börtönébe. A tudomány, a művészetek, a sport azonban már nemzetközi. Nekem szerzőként vagy társszerzőként több mint 450 publikációm jelent meg, és túlnyomórészt angolul vagy németül publikáltam. A magam számára készített tudományos feljegyzéseimet is angolul vetem papírra.

SZ.É.E.: *Orbán Viktor épp a 2014-es Magyarország Barátai világtalálkozójának alkalmából, a diaszpórában élő magyarokhoz intézett beszédében utalt arra, hogy nem szabad provinciálisnak lennünk. Ön miben látja a provincializmus veszélyét?*

V.E.SZ.: A provincializmus veszélye, hogy igénytelenné tesz minket. Az igénytelenség a legnagyobb veszély, mert kényelmessé tesz, és megelégszünk a csekély vagy gyenge teljesítménnyel is. A színvonal a mi számunkra a nemzetközi színvonal kell legyen. A tudósaink nemzetközi szinten is hatalmasat alkottak és alkotnak napjainkban is. Mi Európához tartozunk Szent István kora óta; szerves része vagyunk az európai közösségnek. Természetes módon az elvárásainknak és a teljesítményünknek egyaránt a nemzetközi standardnak kell megfelelnie.

SZ.É.E.: *Mindezek fényében mi az értelmiség feladata és felelőssége?*

V.E.SZ.: Az értelmiség feladata és felelőssége óriási. Amit a politikusok megtanulhatnának tőlünk, tudósoktól, az nem más, mint hogy mi kalákában dolgozunk. Mi tudomásul vesszük, elismerjük mások eredményeit, és azokat felhasználjuk, belevonjuk a saját munkánkba. Az értékek egymásra építése teszi igazán naggyá az értelmiséget, ez jellemzi a tudományt, és ebben különbözik a politikától. Nem a gáncsoskodás, hanem az igazság megtalálására való törekvés az igazi értelmiségi sajátja. Persze tudomásul kell vennünk, hogy a teljes igazságot soha nem fogjuk tudni megismerni, de azért küzdünk, nem pedig az ellen. Mi tudósok azt is tudomásul vesszük, hogy amit ma állítok, az holnapra már túlhaladott lesz. Ezért van bennünk alázat, és ez hitelesíti a munkánkat. Az értelmiségnek hatalmas feladata lenne. Napjainkban nemcsak értéket kell előállítanunk, hanem a munka fogalmát is helyre kell állítani a nemzet életében.

SZ.É.E.: *Hiszen a munka az önbecsülés alapja. A munka által azt érezzük, hogy fontosak vagyunk, hogy hasznos tagjai vagyunk az adott közösségnek.*

V.E.SZ.: Így van, mivel értéket állítunk elő. Ugyanilyen fontos azonban, hogy a mindenkori hatalom elismerje az értelmiség szerepét, és ne tekintse azt ellenségének. A hatalomnak úgy kell felhasználnia az értelmiséget, hogy közben tudomásul veszi, hogy annak más a gondolkodásmódja, és a közvetlen pártérdekeken túlmutatva állandó szerepe van a nemzet szövetében.

SZ.É.E.: *Mi motiválta a Magyarország Barátai Alapítvány létrejöttét? Mennyiben épült az alapítvány az ön személyes tudományos kapcsolatrendszerére, amely hihetetlenül széles körű lehet, már csak korábbi MTA-elnöki pozíciójából adódóan is?*

V.E.SZ.: Az utóbbi években gyakran kerültem abba a kellemetlen helyzetbe külföldi útjaim során, hogy egyre-másra nekem szegezték a kérdést: „Mi van nálatok otthon? Fasizmus?" Próbáltam válaszolni, de elég zavartan, mert nem is egészen értettem, hogy mire irányul a kérdés. Azok a jelenségek, amelyekről beszéltek nekem, meglátásom szerint nem voltak jelen Magyarországon. Aztán Los Angelesben történt, hogy többször összejöttünk Oláh Györggyel és még néhány magyarral egy-egy baráti vacsora alkalmával, és beszélgetés közben felmerült az a gondolat, hogy a szerte a világon élő sikeres magyarokat össze kellene fogni, és egy olyan platformot, egy olyan fórumot kellene létrehozni, amely megpróbálná meggyőzni a Magyarországot egyre negatívabban megítélő világot, hogy egy torzított képet látnak. Persze, rengeteg hiba van, és igen, nálunk is van szélsőjobboldal, mint ahogy számos más országban is. De nem ez a magyar nép, nem ez a magyar valóság. Elhatároztuk hát, hogy megpróbálunk egy ilyen társaságot létrehozni. Elsőként jelezték, hogy ebben tevőlegesen részt kívánnak venni például a Nobel-díjas Oláh György Los Angelesből, a Radda testvérek Ausztriából

és Szingapúrból, báró William de Gelsey Londonból, vagy a holokauszttúlélő és világhírű nőgyógyász professzor Hollywoodból, Paszternák Alfréd, és még jó néhányan. Mindehhez hozzájárult az is, hogy Orbán Viktorral és Martonyi Jánossal beszélgettem erről a témáról, akik hangsúlyozták, hogy a nemzetstratégia részeként feltétlenül törődni kellene a világban élő magyarsággal. Tehát megjelent egy igény a hatalom részéről, de a diaszpórában élő magyarok részéről is fennállt a szándék arra vonatkozóan, hogy meg kell próbálni hiteles információt nyújtani Magyarországról. Ennek a fórumnak úgy kell az igazsághoz közelítenie, hogy a rosszat és a jót egyaránt megmutatja. Tudósként nekem különösen fontos, hiszen egész életemben az igazság megismerésére törekedtem. Mint értelmiségi, az igazat akarom megtalálni a teremtett világban.

De van ennek a világnak, és benne Magyarországnak, egy másik vetülete: az, hogy szép. Ezt már nem a tudósok, hanem a költők, az írók, a művészek tudják elmondani. Ahogyan Saint-Exupéry rókája tanítja a kisherceget: „Jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan." Vagy, ahogy John Keats írja *Óda egy görög vázához* című versében: „A Szép: igaz s az Igaz: szép! – sose áhítsatok mást, nincs főbb bölcsesség!" Ez a két érték hihetetlenül fontos. Mi ezeket az értékeket akarjuk megmutatni a világnak Magyarországról.

SZ.É.E.: *A Magyarország Barátai Alapítványt 2011-ben jegyezték be a cégbíróságon.*

V.E.SZ.: És örömmel mondhatom, hogy egyre többen vagyunk. Az idén május 8-a és 9-e között a Budapesten másodszor megrendezésre kerülő világtalálkozónkon, avagy konferenciánkon, több mint 150 fő tisztel meg minket a részvételével. A konferencia első napján fogad minket Áder János köztársasági elnök úr, második napján szimpóziumokat tartunk, annak estéjén pedig Or-

bán Viktor miniszterelnök úr nemcsak beszédet mond, hanem meghallgatja a mi meglátásainkat is. Így egyfajta egészséges párbeszéd, egyfajta közös gondolkodás alakul ki a világban élő magyarság és a magyar kormány képviselői között. Ez lehetőséget ad a hibák kijavítási módozatainak megvitatására is.

SZ.É.E.: *Az elmúlt pár év során mennyire volt sikeres az alapítvány közösségének építése?*

V.E.SZ.: Nemhogy sikeresek vagyunk, hanem nagyon sikeresek. Az alapító és az új tagjaink között számos világhírű magyar található. A New York-i Magyar Tudományos Társaság testvérszervezetünk, Berlinben nemrég alakult egy társaság, amely szintén testvérszervezetünk lett. Számos, a világban már működő magyar társaság szívesen csatlakozott hozzánk, mint például a kanadaiak. Egyre többen ismerik fel azt, ami minden más hasonló szervezettől megkülönböztet bennünket: hogy ez egy olyan szervezet, amely mérhetetlenül büszke a világban és a hazánkban élő magyarok sikereire. Célunk annak előmozdítása, hogy erősödjön az önmagunkba vetett hitünk, és hogy egy egészséges nemzeti öntudat jöjjön létre.

Hasonlóképpen fontos küldetésünk, hogy itthon ismertté tegyük a világban élő magyarok sikereit. Hogy a hazai médiumokban hírt adjanak, teszem azt, egy Ausztráliában élő magyar sikeres tevékenységéről vagy az ausztrál kormányzattól kapott kitüntetéséről. Az országimázs építésére ugyanis nemcsak külföldön, hanem idehaza is szükség van.

SZ.É.E.: *Létezik valamiféle együttműködés a határokon túli és a diaszpórában élő magyarság ügyét képviselő magyarországi szervezetek között? Zajlanak stratégiai egyeztetések a Magyarok Világszövetsége, a Magyarország Kezdeményezés Alapítvány, a Magyar Diaszpóra Tanács és a Magyarország Barátai Alapítvány* között?

V.E.SZ.: Nincsen ilyen koordináció. A Magyar Állandó Értekezleten részt veszünk. A Magyarország Barátai Alapítvány legfőbb jellemzője, hogy egyetlen fillér támogatást sem kap a kormánytól. Nem fogható ránk, hogy a kormány valamiféle propagandagépezetének lennénk a része. A mi támogatóink cégek, külföldön élő magyarok, és az ő adományaikból tartjuk fenn magunkat.

Viszont komoly stratégiai partnerként tekintünk a *Hungarian Review*-ra, amelyet a főszerkesztő, Kodolányi Gyula csodálatos nívóra emelt. Ez egy olyan lap, amelyet a sajátunknak érzünk, mivel az üzenete megegyezik a miénkkel. John O'Sullivan írásait mindig nagy érdeklődéssel olvasom. A *Hungarian Review* igaz kulcsokat ad Magyarországhoz és a régióhoz, és ez teszi ezt a lapot a mi számunkra hihetetlenül fontossá.

SZ.É.E.: *Ön szerint mit tartogat a 21. század a hazánkban és a külföldön élő magyarság egymásra találásának terén?*

V.E.SZ.: Meggyőződésem, hogy a tudás és a tudomány a legfontosabb a 21. században. John F. Kennedy mondatának analógiájára: ne azt kérdezzük, hogy mit ad nekünk a 21. század, hanem hogy mi magyarok mit adhatunk a 21. századnak. Az új évszázad hihetetlen lehetőségeket nyújt. Antall József azt mondta, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke, amiért rengeteg támadást kapott – tegyük hozzá, hogy teljesen jogtalanul. Akik támadták ezért a megnyilatkozásáért, azok egyvalamit figyelmen kívül hagytak. Azt, hogy egy korszak, a hidegháború lezárult, és egy új évszázad küszöbén álltunk. A 20. és 21. század fordulójára a telekommunikáció fejlődése a világunkat egyetlen közösséggé, egy úgynevezett globális faluvá zsugorította össze. Az internet, a világháló segítségével másodperceken belül jutnak el a hírek, az információk, a képek és filmfelvételek a Föld egyik pontjáról a másikra. Nekünk a 21. század technológiáját arra kell felhasználnunk, hogy elmondjuk, mennyi sikeres

magyar van, hogy mennyire büszkék vagyunk rájuk, és hogy összetartozunk. Ezt az összetartozást épp korunk telekommunikációs forradalma teszi lehetővé, hogy ebben az összezsugorodott világban megtaláljuk egymást mi, magyarok. Nem véletlen, hogy Antall József olyannyira támogatta a Duna Televízió létrehozását. Ez egy fantasztikus lehetőség. A Magyarország Barátai Alapítvány a technológiában rejlő lehetőségekre épít. A kapcsolatot a közösség tagjaival és a világgal a friendsofhungary.hu internetes portálunkon és Facebook-oldalunkon, valamint a kéthavi *Friends of Hungary* magazinunkon keresztül tartjuk. A Magyarországról szóló politikai, gazdasági és kulturális hírekről pedig a folyamatosan frissülő, angol nyelvű *Hungary Today* hírportállal tájékoztatunk minden internetező olvasót. Aki szeretne, itt heti hírlevelekre is ingyen feliratkozhat.

SZ.É.E.: *Vannak a Magyarország Barátai Alapítványnak nem magyar származású tagjai?*

V.E.SZ.: Igen, mint például a *Hungarian Review* brit származású szerkesztője, John O'Sullivan, vagy az Egyesült Királyság volt nagykövete és felesége, Christopher és Patricia Long, vagy a volt amerikai nagykövet asszony, April H. Foley és még sorolhatnám. Tagunk lehet olyan is, akinek ugyan semmi köze nincs származását tekintve a magyarsághoz, de megszerette ezt a kis nemzetet és vele együtt a magyar kultúrát. Vannak olyan magyar származású tagjaink is, akik ugyan nem beszélnek magyarul, de a nevükben visszaköszönnek a magyar gyökerek, és kötődnek a magyar kultúrához. Gyakorlatilag az a mi kánonunk, hogy fel kell mutatnunk azokat az értékeket, amelyek alapján lehet minket becsülni és szeretni. A jogos vádakat meg kell vitatni és a hibákat orvosolni kell, de az alaptalan vádakat szerte kell foszlatni. Ez az országimázs-építés alapja külföldön, és erre a megközelítésre idehaza is szükség van.

SZ.É.E.: *Hogyan lesz valakiből a Magyarország Barátai Alapítvány tagja? Milyen módon növekedhet a közösség?*

V.E.SZ.: Lehet jelentkezni, vagy meghívás eredményeként csatlakozni, de elsősorban ajánlás alapján lehet valaki a közösség tagja. A legtöbb tagunk informális hálókon keresztül, ajánlás útján csatlakozott. Nagyon büszke vagyok arra, hogy senki sem hagyta el az alapítványt azért, mert nem tudott azonosulni az alapítvány értékeivel.

Azt mindig szem előtt kell tartani, hogy négy évtizeden át a Rákosi- és a Kádár-korszak pontosan azt akarta elérni, hogy magyar a magyarra ne legyen büszke. Ugyanis az, aki a hidegháború alatt elment Magyarországról és nem tért haza, az azonnal disszidens volt; a távozással bűncselekményt követett el, amit három év letöltendő szabadságvesztéssel lehetett büntetni. A távozás végleges szakítást jelentett. Ez borzalmas volt; az itthon maradókat és az emigrálókat egyaránt megviselte. Azokban az évtizedekben még levelezni sem lehetett rendesen a külfölddel, nemhogy kapcsolatokat szervezni és közösséget építeni.

SZ.É.E.: *Jelentős különbség van viszont az 1989 előtti és az azt követő huszonöt év emigránsai között. 1989-ben véget ért a hidegháború, ezzel megszűnt a kivándorlás kriminalizálása, és a világon soha nem látott méreteket öltött a globalizáció, amelynek részeként a magyar migráció a globális migráció mintáit követi. Ugyanakkor elemzők gyakran hangsúlyozzák ennek az új emigrációnak a protest jellegét, miszerint a kivándorlással valójában a magyarországi állapotok és kormányzás kritikáját fogalmazzák meg. Ahogy a generációk váltják egymást, hogyan lehet a közelmúltban távozó sikeres magyarokat bevonni a Magyarország Barátainak közösségébe és annak munkájába? Hogyan látja a diaszpóra magyarságban rejlő lehetőségeket hosszú távon?*

V.E.SZ.: Az elmúlt huszonöt év emigránsai szerves részét képezik a világ 14-15 milliós magyarságának, és feltétlenül számítunk rájuk. De megmondom őszintén,

csodálkozva olvasom a sajtóban, látom a médiában a kivándorlásról szóló hírek interpretálását. Azt állítják, hogy az a 300 000 magyar, aki az utóbbi évtizedben elment, gyakorlatilag az ország minőségéről szavazott azzal, hogy távozott. Nem értem ezt a megközelítést. Az Európai Unió tagjai vagyunk, ahol az állampolgárok szabad mozgása alapvető jog, beleértve a munkaerő szabad áramlását is. Ennek jegyében szabadon lehet élni a lehetőségekkel. A hidegháború idején erre vágytunk. Ma el lehet menni és haza lehet jönni... SZABADON. Mitől protest az, ha elmegyek dolgozni oda, ahol sikerül magasabb fizetést kapnom? Jelentős gazdasági különbségek vannak az Európai Unió országain belül is. Nemcsak a fejlett és a fejlődő területek, azaz Észak és Dél között van migráció, hanem Észak és Észak között is. Volt időszak, amikor az angol tudósok százezrével mentek el Amerikába, de a német mérnök is elmegy például Kanadába, ha ott jobbak a szakmai kilátásai.

SZ.É.E.: *Itt egy olyan világjelenségről beszélünk, amely a hidegháborús korszakkal ellentétben már nem feltétlenül jár végleges távozással. Mindenkor adott a hazatérés lehetősége. A megszerzett tudással és tapasztalatokkal az elvándorlók gazdagíthatják a nemzetüket akár a távolból, akár azzal, hogy visszatérnek. Mindkettőt jelentős mértékben elősegítheti az aktív kapcsolattartás.*

V.E.SZ.: Ráadásul nemcsak *brain drain*, agyelszívás létezik, hanem *brain gain*, agyvisszaszívás is. Miféle hamis tan alapján mondják azt, hogy megszakítás nélkül kell itt élni? Szabadon lehet mozogni, dolgozni és hazatérni.

SZ.É.E.: *A migráció kérdése tökéletesen alkalmas arra, hogy átpolitizálják.*

V.E.SZ.: Na de hát mi akartunk az Európai Unió tagjai lenni! Mi akartunk egy szabad világ részesei lenni! Én is sokszor kutattam, oktattam külföldön, és hazatértem. Sőt, kaptam fantasztikus állásajánlatokat Amerikában és Németországban, de hazahívtak az Üllői

úti fák, Kosztolányi verseinek hangulata. Hazahívott a magyar kultúra. És mi történt? Az Akadémia elnökhelyettese, majd elnöke lettem; rengeteg elismerésben volt részem, minden kitüntetést megkaptam. Itthon is lehet sikeres az ember, ha hisz önmagában és akar. És míg külföldön talán csak egy kitűnő kutató vagy professzor a sok között, itthon kiemelkedő és iskolateremtő lehet a hazatérését követően. Magam is számos magyar tudóst hívtam haza, például ide, az MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézetébe.

Az alapítványnak az is küldetése, hogy a diaszpóra magyarság tudását, tapasztalatát, kapcsolatrendszerét a nemzet szolgálatába állítsa. Tagjaink igazi példaképek, akiket büszkén állíthatunk a következő generációk elé.

SZ.É.E.: *Ezen a ponton tehát összeér személyes küldetése a Magyarország Barátai Alapítvány küldetésével.*

V.E.SZ.: Igen, azt hiszem, küldetésem volt. Mindig hihetetlen hajtóerő és tenni akarás munkálkodott bennem. A mai napig aktívan dolgozom, cikkeket írok, kiterjedt szervező tevékenységet folytatok az alapítvány mellett a Magyar Atlanti Tanács elnökeként is. Én a világban nagyon jól érzem magam, de nagyon magyar vagyok, és büszke a magyarságomra és a magyar testvéreimre.

SZ.É.E.: *Mik a várakozásai az alapítvány májusi konferenciájával kapcsolatban?*

V.E.SZ.: A világban élő magyarok tapasztalatai és meglátásai alapján most már olyan témákat is elővesszünk, amelyekben konkrétan akarunk segíteni. Egyik alapító tagunk, Sir George Radda szimpóziumot tart a tudomány világában betöltött szerepéről, de lesz kerekasztal a magyar művészetről és kultúráról. Ezekről a témákról írásos ismertetőket készítünk, amelyeket átadunk a kormánynak. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy mi miért fontos ezeken a területeken. Kritikát és ajánlást fogalmazunk meg, ami tennivalóinknak szerves része.

Álljon itt zárásul a Magyarország Barátai Alapítvány alapelveinek és értékeinek összefoglalása, valamint alapítóinak névsora:

Magyarország Barátai...

1. Támogatják az európai Magyarország megerősítését, és mindennapi életükben arra törekednek, hogy megvédjék az igaztalan támadásoktól.

2. Bátorítják a mindenkori magyar kormányokat a nemzet kulturális egyesítésére tett törekvéseikben.

3. Fontosnak tartják a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét és a nemzetek békés egymás mellett élésének garantálását.

4. Küzdenek a kisebbségben élő közösségek jogaiért, és minden személyért és csoportért, vallási hovatartozása, vagy etnikai származása miatti hátrányos megkülönböztetése ellen.

5. Elismeréssel adóznak a magyar történelem nagy alakjainak bátorsága, a magyarok függetlenségért folytatott küzdelmei előtt.

6. Mindent elkövetnek, hogy a jelen és a jövő generációi se feledkezzenek meg a 20. század emberiség elleni bűneiről, kiváltképp, ha azokért magyar embereket és a magyar államot is felelősség terheli.

7. Örömükre szolgál, hogy Magyarország újra független és demokratikus állam, s hogy 1990. május 2-ával, az első szabadon választott Országgyűlés megalakulásával helyreállt állami önrendelkezése, amelyet 1944. március 19-étől előbb német, majd szovjet megszállás korlátozott.

8. Hisznek az országhatárok feletti nemzeti összefogás értékteremtő erejében.

A Magyarország Barátai Alapítvány alapító tagjai*:

B. Nagy János, vegyészprofesszor, feltaláló (Belgium)
báró Gelsey Vilmos, befektetési bankár (Egyesült Királyság)
Granasztói György, történész (Magyarország)
Gulyás Balázs, neurobiológus professzor (Svédország, Szingapúr)
Lajtha Ábel, agykutató professzor (Amerikai Egyesült Államok)

* *http://friendsofhungary.hu*

Lámfalussy Sándor, jegybankár (Belgium)
Marton Éva, operaénekes (Magyarország)
Módy István, neurológus professzor (Amerikai Egyesült Államok)
Oláh György, Nobel-díjas vegyész (Amerikai Egyesült Államok)
Oplatka András, újságíró (Svájc)
Paszternák Alfréd, nőgyógyász professzor (Amerikai Egyesült Államok)
Sir Radda György, biokémikus professzor (Egyesült Királyság, Szingapúr)
Vizi E. Szilveszter, akadémikus (Magyarország)

2015. március 24.

Szabó Éva Eszter

NÉMETH MIKLÓS, A BÉKÉS ÁTMENET MINISZTERELNÖKE

Oplatka Andrásnak Németh Miklós volt miniszterelnökkel[1] készített, az elmúlt év októberében megjelent életinterjú-kötete[2] számottevő visszhangot váltott ki Magyarországon. A kiemelt érdeklődést sok minden indokolja. Az egyik kézenfekvő ok Németh Miklós szokatlan életútja: 1988 novemberében, az akkor gazdasági és egyszersmind rendszerválság korát élő Magyarországon (számára is) teljesen váratlanul, szinte az ismeretlenségből lett miniszterelnök, majd szűk két év alatt az általa irányított technokrata kormány sikeresen vezényelte le a végén békés politikai rendszerváltozáshoz vezető, történelmi precedens nélküli folyamatot. A szabad választásokon függetlenként bejutott a parlamentbe, de a következő év tavaszától elhagyta a politikát, és egészen 2000-ig a londoni székhelyű Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) alelnökeként folyatta a tevékenységét. Hazatérte után az MSZP vezetői válságának megoldására még egyszer szóba került a politikába való visszatérése, de ezt rövid tájékozódás után elvetette, és ismét a magánéletbe vonult vissza. Több mint két évtizeden keresztül alig lépett a nyilvánosság elé. Azzal sem sokat törődött, hogy mindeközben kormányzásának legjelentősebb, világpolitikai, de akár világtörténeti dimenziójúnak is nevezhető külpolitikai eredményét, a keletnémet menekültek kiengedését egykori külügyminisztere, Horn Gyula a saját, és kétségtelenül egy jó időre pártja, az MSZP hasznára is, gátlástalanul kisajátította. A kiemelt érdeklődés további általános okaként természetesen Németh Miklós kormányzásának alapvetően kedvező, bár elmosódó körvo-

nalú emlékezete is szóba jöhet. Ebben az összefüggésben azonban arra a vissza-visszatérő és sajátosan mai közhangulati elemre is érdemes utalni, hogy Németh váratlan nyilvános megjelenése sokakban politikai fantáziákat is beindított: hátha politikai visszatérésről van szó, hogy felbukkan végre valaki, aki kormányzásképes vezetője lehetne a reménytelen helyzetben vergődő baloldalnak, vagy talán nem is csak a baloldalnak…?

A csodavárás nálunk oly jellemző érzése persze hamar szertefoszlott. Németh Miklós – egész életútja ezt bizonyítja – alapvetően technokrata alkat, nem voltak és nincsenek minden mást felülíró politikai ambíciói, és minden jel szerint hiányzik belőle a politikusoknál nemcsak jellemző, hanem bizonyos mértékig elengedhetetlen vágy is a népszerűségre. Az előttünk fekvő kötet tehát nem aktuálpolitikai üzenetként, hanem mindenekelőtt történeti forrásként kezelendő, jó alkalmat kínál arra, hogy a műben foglaltak tanulságait megszólaltatva a magyar rendszerváltozás hányatott sorsára is pillantást vessünk. Annál is hasznosabb lehet ez, mert a rendszerváltozás korszakának eseményei, a szereplőit mozgató akkori törekvések és az egész folyamat politikai mérlege manapság – az egyre inkább burjánzó, egymással versengő narratívákat felvonultató politikai érdekek folytán is motiválva – a mitologikus emlékezet ködébe vész. E népszerű szemlélet, mely a jelenünk ellentmondásaiban gyökerező rossz közérzetét akkor elkövetett „ősbűnökre" visszavezető, bűnbakképző mechanizmusokra épül, valamikor minden bizonnyal át fogja adni a helyét a valósággal jobban számot vető oknyomozó emlékezetnek, és akkor minden kortárs nyomrögzítés fontos értéket jelent majd. Negyed századdal a politikai rendszerváltozás után az indulás és az érkezés megítélése, a honnan hová kérdésére adható válaszok önmaguk is sokban módosultak. Ezért örvendhetünk Oplatka András és Németh Miklós közös vállalkozásának.

Maga a kötet a „demokratikus átmenet" szűk másfél événél sokkal nagyobb időszakot fog át. Valamilyen mértékben a rendszerváltozás tágabb történeti folyamatát is érinti, a kezdetektől napjainkig.[3] A kommunista rendszer működésképtelensége ugyanis közgazdasági tekintetben már a kezdeteknél kiderült: először a Szovjetunióban, a NEP-korszakban, és valamennyire ennek analógiájaként nálunk 1953-ban, amikor szovjet nyomásra, sőt egyenes utasításra Nagy Imre lett a miniszterelnök. Ez azonban mindjárt egy reformközgazdász nemzedék színrelépését is jelentette, természetesen az adott helyzet korlátai között. A következő fontos szakasz, amelyben ez a szakembergárda új elemekkel is kiegészült, az 1968-as új gazdasági mechanizmus előkészítőjeként lépett fel. Itt már jóval száz fölött volt azoknak a szakembereknek a száma, akik a kapott feladatnak megfelelően megkísérelték a lehetetlent, a gazdaság működőképessé tételét a magántulajdon és a politikai demokrácia kizárásával. Az új gazdasági mechanizmus politikai kudarca vezetett el aztán ahhoz az eladósodáshoz, amely végül a szovjet birodalom megrendülésével a politikai berendezkedés feladását elkerülhetetlenné tette 1989-ben. Németh Miklós 1948-ban, a „fordulat évében" született, élete a teljes időszakot átfogja, és emlékezésének időpontjában már negyed századdal vagyunk túl 1989-90-en, az „annus mirabilis", vagyis a „másik" fordulat évén.

Az interjúkötetet Oplatkának egy korábbi, a határnyitás körülményeit a történész és az oknyomozó újságíró eszköztárával bemutató, alaposan dokumentált és kitűnően megírt monografikus feldolgozása előzte meg,[4] amelynek természetesen már Németh Miklós a legfontosabb szereplője. Abban a munkában Oplatka – megfelelő bizonyító anyag bemutatásával – világossá tette Némethnek, az akkori magyar miniszterelnöknek a megelőző két évtized magyar és nemzetközi (elsősorban német)

médiadiskurzusában alapvetően elhallgatott, a rendszerváltozásban betöltött, józan ésszel felmérve egyébként teljesen nyilvánvaló meghatározó szerepét.

Ha a Varsói Szerződés tömbjében 1989-90-ben bekövetkezett rendszerváltoztató folyamatokra globális összefüggésekben tekintünk, négy főszereplő tűnik a szemünkbe. Ezek: az egyik oldalon a rendszerválságba jutott *Szovjetunió*, továbbá a még regnáló kelet-közép-európai *pártállamok meghasonlott vezető elitjei* és a velük szemben álló, az új helyzetben egyre nagyobb szerephez jutó *belső ellenzék*, végül pedig a *nyugati hatalmak*, azaz az integrálódó Nyugat-Európa, különösen annak vezető országai, valamint az Amerikai Egyesült Államok és a NATO.

A bipoláris világrend esetleges fellazulására utaló első figyelmeztető jelek Gorbacsov hatalomra kerülésével jelentek meg. A szovjet pártfőtitkár a politikai rendszer diszfunkcióit érzékelve olyan reformprogramba kezdett, ami első lépésben a „gyorsítás" meghirdetésével valójában a válság elmélyüléséhez, majd pedig a glasznoszty, azaz nyíltság erőltetésével – a demokratikus nyilvánosság *rendszeridegen* mivoltából következően – az egész politikai berendezkedés és a birodalom gyorsított felbomlásához vezetett. Gorbacsov szemmel láthatóan nem vette számításba, amit az *ancien régime* agóniája kapcsán már Tocqueville is megfigyelt, hogy a tartós önkényuralmak végjátéka akkor kezdődik, amikor azok korszerűsítést célzó reformokba kezdenek. A szovjet reformerek stratégiája viszont jótékony szerepet játszott abban, hogy a hatalmas birodalom politikai-hatalmi összeomlása, ide értve az európai perifériákat, békés úton valósulhatott meg. A szerencsésnek bizonyult „aránytévesztés" azonban mélyebb okokra vezethető vissza. A hidegháború évtizedei a kölcsönös elrettentésen alapuló tartós békét, valamint a világos ellenségképtől is ösztönzött belső szolidaritást és gazdasági prosperitást hozták a világ fejlett

régiói, azaz a nyugati világ számára. Éppen ezért a „szabad világ" minden időszakos ideológiai offenzívája és ellenoffenzívája ellenére alapvetően nem „a gonosz birodalma", vagyis a szovjet berendezkedés és világrendszer megdöntésére irányult (ez Ronald Reagan hatásos, de csak rövid ideig tartó stratégiája volt), hanem sokkal inkább a fegyverkezési verseny nyomása és a szovjetrendszer egyidejű felpuhítása révén az erőegyensúly fenntartására törekedett. Alighanem ezzel függ össze az is, hogy az egykori két világrendszer kapcsolatának jövőjéről az 1989. évi fordulat bekövetkeztéig nem is volt olyan társadalomtudományi elmélet, amely megjósolta volna, következésképpen értelmezni tudta volna a szovjet birodalom és politikai berendezkedés összeomlását, és az utolsó pillanatokig a hatalmon lévők politikai ösztönei sem jelezték előre sem Keleten, sem Nyugaton az évtized végére bekövetkezett gyökeres fordulatot. Amikor pedig a szovjet birodalomnak és politikai berendezkedésnek az 1980-as évtized első felében kibontakozott válságára adott válaszként a belső átalakulás először a Szovjetunióban, majd Lengyelországban és Magyarországon nem várt fejleményekkel megkezdődött, még jó ideig csak a globális stabilitás megőrzése, és semmiképpen sem a kétpólusú világrend felszámolása képezte a Nyugat legfőbb stratégiai célját. Ennek megfelelően a kétpólusú világrend hatalmi intézményeinek működtetői a nyolcvanas évek második felében megindult bomlási folyamat során a hosszú távú céljaikat és stratégiájukat folyamatosan és egyre rövidebb időközökben kényszerültek változtatni.

Nagyjából 1988-tól a rendszerváltozás iránya és kilátásai szempontjából legfontosabb kérdés, Gorbacsovnak a szovjet vezetésen belüli pozíciójával szoros összefüggésben, a Brezsnyev-doktrína érvényessége vagy érvénytelensége volt. Arra, hogy a szövetségi rendszeren belül az egyes szocialista országok belpolitikája számá-

ra lényegesen nagyobb mozgásteret enged meg a szovjet politika, a kölcsönösség nagyobb mértékű érvényesítésével, számos jelből lehetett következtetni. Az azóta ismertté vált szovjet források alapján azonban bizonyosnak látszik, hogy legalább 1989 közepéig ezt maga Gorbacsov is inkább valamifajta finlandizációs keretben képzelte el, de nem a polgári modellhez való visszatéréssel, hanem a sztálini modell korszerűsítésével. A Brezsnyev-doktrína feladása az SZKP belső anyagaiban először 1988 elején jelent meg, majd márciusban Gorbacsov belgrádi látogatása alkalmával tett nyilatkozata tartalmazott erre való utalást, a szovjet nyilvánosságban pedig az SZKP júniusi pártkonferenciáján tematizálták. Ma már az is világos, hogy e világtörténelmet alakító stratégiaváltozás mögött a Szovjetunió és a szovjet birodalmi rendszer teljes gazdasági ellehetetlenülése állt, ami azon túlmenően, hogy a társadalmi és politikai válságjelenségek egyre gyorsuló elmélyüléséhez vezetett, a birodalmi politika működtetésében kulcsszerepet játszó katonai pozíciókat is fenntarthatatlanná tette. Ebben az összefüggésben a szovjet politikai doktrína megkérdőjeleződése mellett, az évszázados orosz birodalmi törekvések jegyében az éppen csak negyven éve megszerzett európai területek feladása is része volt a tétnek.[5] A folyamatokat figyelő Nyugat mindvégig óvatos magatartását tehát – a kétségtelenül jellemző általános felkészületlenség mellett – a szovjet politika irányítói előtt a néhány év leforgása alatt drámai erővel megjelenő dilemmák rendkívüli hordereje önmagában is kellően indokolta.

Ebben az időszakban minden szereplő számára a legfőbb viszonyítási pontot értelemszerűen a Szovjetunió belső folyamatai jelentették és annak folyamatos mérlegelése, hogy ezek meddig haladnak, és mikor múlik el a „visszarendeződés" veszélye? A két reformországban – Lengyelországban és Magyarországon – a változásokat

kívánók stratégiai céljai is ennek fényében váltak egyre merészebbé és vezettek el végül a szabad piacgazdaság, a jogállamiság és a parlamentáris demokrácia nyugati modelljének nyíltan vállalt programjáig. A pálya tehát egyre meredekebben lejtett, és a játékosoknak ezen a járatlan terepen kellett megtalálni a biztonságos előrehaladáshoz vezető utat, a konfrontáció és az együttműködés kényes politikai egyensúlyát. Ez akkor végül is sikerült. De hogyan? Oplatka András és Németh Miklós könyve a magyar út megértéséhez ad értékes támpontokat.

A könyv a történet közepén, Németh miniszterelnöki kinevezésével kezdődik. Erre 1988. november 29-én került sor, de az előkészületek már júliusban megkezdődtek, Grósz Károly, az akkori miniszterelnök és pártfőtitkár ekkor jutott arra az elhatározásra, hogy a két funkciót elválasztja. Ebben az időszakban – már nem sokáig – még az MSZMP főtitkára uralta a hazai politikai terepet. Grósz 1987. június 26-tól volt a minisztertanács elnöke, és 1988. május 22-én lépett a párt vezetőjeként Kádár János örökébe. Az utóbbi esemény a magyarországi rendszerváltoztatási folyamat kezdő dátumának tekinthető. Grósz igazi reformkommunista volt: úgy vélte, hogy a kialakult szocialista berendezkedés a gorbacsovi reformok politikai hátszelével végrehajtandó (szigorúan a peresztrojka keretei között maradó), átfogó reformokkal és az állampárt vezető szerepének megtartásával még életképessé tehető. Felismerte, hogy a kádári út zsákutcának bizonyult, érzékelte, hogy a hatalom legitimációs bázisát ki kell szélesíteni, a piaci érdekeltségnek nagyobb teret engedve korszerűsíteni kell a gazdaság mechanizmusát. Egy idő után a többpártrendszert is elfogadta, de csak úgy, hogy megmarad az MSZMP vezető szerepe – esetleg valamilyen újjászerveződő népfront keretei között. A Németh Miklós előadásából kibontakozó kép szerint Grósz előtt a miniszterelnökség átadásakor az a

vízió lebeghetett, hogy az állampárt által irányított reformok sorozatával hosszabb távon stabilizálja a politikai rendszert, az egyre súlyosbodó válságban lévő gazdasági irányítást és kormányzati menedzsmentet viszont addig is olyanokra bízza, akik értenek hozzá és a politikában nincs jelentős súlyuk, ezért könnyen cserélhetőek. Úgy vélte, hogy a „gazdaság [...], ha van jó koncepció, még helyrehozható."[6] Erre a feladatra szemelte ki tehát több hónapos, különböző pártfórumok közt folytatott tájékozódás eredményeként a negyvenéves Németh Miklóst, aki akkor az MSZMP KB gazdaságpolitikáért felelős titkára volt, és azon az 1987. júniusi központi bizottsági ülésen választották Havasi Ferenc utódjául, amikor Grósz Károly miniszterelnöki kinevezéséről is döntöttek.

Elhatározásával kapcsolatban Grósz arra hivatkozott, hogy az aktuális politikai helyzet a gazdasághoz értő és „gyűrődést bíró" embert kíván a miniszterelnöki székbe, ő maga pedig inkább a párt ügyeire akar koncentrálni, mivel „a szocializmus építésében újabb jelentős lépést teszünk előre".[7] Az indoklás Grósz akkori politikai világképével kétségtelenül összhangban volt, de alighanem szerepet játszhatott az a taktikai megfontolás is, amelyre Keller László, a Zsidó Világkongresszus (World Jewish Congress) kelet-közép-európai megbízottja hívta fel Németh Miklós figyelmét, megpróbálván őt lebeszélni Grósz ajánlatának az elfogadásáról. Keller, ahogy arra Németh Miklós emlékezik, azt mondta: „ez a játék csak arra megy ki, hogy engem fiatalon elhasználjanak, feláldozzanak, ebbe csak belebukni lehet, Grósz bűnbakot keres".[8]

Grósznak a rendszerváltozás folyamatában játszott fontos és ellentmondásos szerepét[9] itt nem követhetjük, ezúttal csak az 1988. év légkörét jellemző néhány fejleményre utalunk egészen röviden. Június 12-én a munkásőrparancsnokok országos értekezletén Grósz Károly kijelenti, hogy ha szükséges, „adminisztratív eszközöket"

is igénybe vesznek az akkor még „alternatívoknak" nevezett ellenzékkel szemben, mint ahogy az például március 15-én meg is történt. Ekkor Grósz megítélése szerint 1956 még ellenforradalom, Nagy Imre bűnös, bár július végén New Yorkban kijelentette, hogy „ha a család akarja, [őt és társait] megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik". Még nincs jogi háttér, de már tavasszal színre lépett az SZDSZ elődje, a Szabad Kezdeményezések Hálózata és a Fidesz; szervezkedik, majd szeptember elején mozgalommá alakul az MDF, zajlanak a jurta színházi szabad ellenzéki viták, ugyanakkor az MSZMP első „reformkörének" decemberi jelentkezésével felszínre került párton belüli erjedést Grósz még egy rövid időre le tudta fojtani azzal, hogy a kezdeményezést frakciózásnak minősítette.

Hangsúlyozni kell, hogy az állampárt és vezetője részéről az egész politikai folyamatot alapvetően a gazdaság általuk is jól látható katasztrofális és kilátástalan állapota motiválta: ettől a tehertől (adósságspirál, teljesítményromlás stb.) kívántak megszabadulni, és azt már világosan látták, hogy ennek megkerülhetetlen előfeltétele lesz az akkori pártzsargonban politikai modellváltásnak nevezett messzemenő politikai reform. Ezt azonban végső konzekvenciáiban nem fejtették ki, illetve a nyilvánvaló következményeket nem kis fatalizmussal valamilyen módon elkerülhetőnek tartották.[10] Nagyjából 1989 elejétől azonban, azt követően, hogy Pozsgay népfelkelésnek minősítette 1956-ot, addig ismeretlen gyorsulással kicsúszott az állampárt kezéből a kezdeményezés, a fejlemények alakítói új, szabadabb logika szerint ezután egyre erőteljesebben a politika új szereplői, a sorra alakuló pártok és mozgalmak, a négyigenes népszavazásig döntően a Magyar Demokrata Fórum meghatározó szerepvállalásával.

Mi volt mindebben Németh Miklós két kormányának a szerepe? Németh Miklós maga a kormányfői felkérés elfogadásával kapcsolatban folytatott bizalmas és

baráti konzultációira, többek között a későbbi főtanácsadójára, Jenei Györgyre hivatkozva stratégiai elképzeléseit a következőképpen jelzi: „Azt persze tudtam, hogy a gazdasági helyzet, amellyel esetleg majd meg kell birkóznom, roppant nehéz és elkeserítő. (...) Világos volt számomra, hogy az ország nagyon messze van a szociális piacgazdaságtól, és ahhoz, hogy oda eljusson, új törvényekre van szükség. Ennek programja megvolt a fejemben. (...) Politikai téren pedig, például Jenei György barátom ösztönzésére, olvastam a német szociáldemokraták Bad Godesberg-i Programját, ami reveláció erejével hatott rám."[11] Ezek a szavak a kormányfői feladatok elé néző Németh Miklóst radikálisabb politikai változások lehetőségére is nyitott, de alapvetően gazdaságpolitikai feladatokban gondolkodó politikusként állítják elénk. A Bad Godesberg-i Program lelkes üdvözlése egy valamikori polgári berendezkedés elvi elfogadását is implikálja, de ez mindenképpen túlmutat 1988 utolsó hónapjainak reálisnak ítélhető lehetőségein, és messze meghaladja azt, amit az állampárt a későbbiekben valaha is elképzelhetőnek tartott.

Németh Miklós miniszterelnöki korszakában tett politikai megnyilatkozásainak általános jellemzője az a fajta óvatosság és körültekintés, ami mindig számol a kedvezőtlen belső és világpolitikai opciók lehetőségével. Konkrétan a figyelme mindig a szovjet fejlemények alapján reálisan felmérhető mozgástérre és a hazai állampárt konzervatív körei részéről feltételezhető veszélyek, akár puccskísérlet lehetőségének mérlegelésére irányult. Más szempontból azt mondhatjuk: biztonságos kormányzásra törekedett, de kritikus helyzetekben, ha felfogása szerint a nemzeti érdeket az szolgálta, vállalta a kockázatokat is. Utóbbira meggyőző példa 1989 augusztusában a keletnémet menekültek ügyének a német egyesülés ügyét felgyorsító és ezáltal nemzetközi színtéren is új perspek-

EZÜSTKANCSÓ A SEUSO-KINCSBŐL A LEVÁLT FÜLLEL ÉS HÜVELYKTÁMASSZAL, A BOR ISTENE, DIONÜSZOSZ KULTUSZÁRA UTALÓ MOTÍVUMOKKAL (MNM).
Magasság: 43.5 cm, súly: 3000 gramm

tívát nyitó, bátor és megfontolt rendezése, majd pedig 1989 októberében a munkásőrség lefegyverzése.

Milyen feladatok előtt állt tehát Németh Miklós és hivatalba lépő kormánya? Az alapfeladat, amit a – mint később kiderült – politikai illúziókban élő Grósztól kapott, a „gazdaság helyrehozása". Ez technikai megközelítésben az államháztartás egyensúlyának megteremtését és a pangó gazdaság dinamizálását jelentette. Az előbbi legfőbb nehézsége a nemzetgazdasági teljesítménnyel alá nem támasztott, akkor is gigantikus adósságállomány és adósságspirál kezelése volt, az utóbbi feladat tekintetében azonban pusztán gazdaságpolitikai eszközökkel nem lehetett előrelépni. Annak mással nem helyettesíthető előfeltétele – ezt Németh Miklós és szűk környezete már jól tudta, bár kimondani külpolitikai okokból és az akkor még éppen fennálló állampárti keretek közt nem lehetett – a polgári berendezkedéshez való visszatérés volt. Az egyszerre bel- és egyre komplexebbé váló külpolitikai agendán olyan kérdések szerepeltek, mint a bős–nagymarosi vízlépcső ügye, az erdélyi, majd nemsokára a német menekültprobléma. Ehhez jött a jó ideig a nyilvánosság teljes kizárásával a szovjet csapatkivonások ügye és a csak három politikai vezető (Grósz Károly, Németh Miklós és Kárpáti Ferenc) által ismert ügy, az 1970-es évek eleje óta a Bakonyban állomásoztatott, jelentős ütőerőt képviselő szovjet atomtöltetek kivonásának kérdése.[12] Sajátos körülmény, hogy a szovjet katonai jelenlét e legsúlyosabb, a hidegháborús korszak lényegéhez tartozó, mindazonáltal a szabad választásokig teljes titokban tartott tétele nem vált a rendszerváltoztató politikai diskurzus tárgyává, ami talán szerencsésnek is mondható. E drámai tény váratlan megismerése azonban Németh számára mindvégig irányadó, személyes politikai motivációt jelentett. A kormány előtt álló feladatok másik alapvető területét a „modellváltó", majd rendszerváltó jogalkotás jelentette.

Ez két kormányzati szakaszt is jelölt, amit Kulcsár Kálmán már idézett emlékezésében „a reform kormányától az átmenet kormányáig" fejezetcímmel jellemez. A kormányzati munka valamennyi további feladata természetesen a fenti összefüggésekben jelent meg.

Röviden emlékezzünk meg a kormány kulcsszereplőiről is, elsősorban annak alapján, ahogy ők az interjúkötetben megjelennek. Kezdjük Kárpáti Ferenccel, akit Németh a Kádár-korszak második és utolsó honvédelmi miniszteréként Grósz kormányából örökölt, és akit magánbeszélgetésekben (a könyvben nem) csak „ősbolseviknak" nevez. Nos, kormányra kerülve őt kellett megnyerni a békés átmenet kormánystratégiájának feltétel nélküli támogatására.[13] Ebben Németh mások visszaemlékezései szerint is igen eredményes volt, és ettől kezdve Kárpáti megbízható politikai támaszt jelentett számára a fegyveres erők részéről fenyegető veszélyek felmérésében és elhárításában. Horn Gyula más személyiség volt: a pártba és később a politikába Kárpátival hasonló égtáj felől jött, Némethtel jól együttműködött, ha rövid távú érdekei úgy diktálták, és külön utakat járt, ha személyes céljai másképp vezették. Glatz Ferenc, akit 1989. május 10-i kormányátalakítása során kért fel művelődési miniszternek, szakterületén túl a kormányzat minden fontos ügyében fontos és respektált partnernek bizonyult. Az igazságügyi miniszter, Kulcsár Kálmán, akit még Grósz kért fel az igazságügyi kormányzásnak a „modellváltásos" politikai projekthez szükséges átalakítására, valójában – az ezen a horizonton messze túltekintő személyes programjában – a polgári jogállam alkotmányos architektúrája kiépítésének útjait kereste. E nagyszabású feladatvállalásra egész életútja és tudományos munkássága predesztinálta. A belügyminiszter Horváth István Pozsgay Imre fegyvertársa volt, Németh bizalmát emiatt élvezte, és egészen addig vitte a tárcát, amíg a „Dunagate"

botrány miatt lemondásra nem kényszerült. A gazdasági és pénzügyeknek Németh első kormányában nem volt megfelelően felkészült kormánytagja, a második kormányban ezt a problémát a kormányfő szempontjából megnyugtatóan megoldotta Békesi László pénzügyminiszterként és Kemenes Ernő a Tervhivatal elnökeként, utóbbi Surányi György államtitkárral megerősítve.

Németh Miklós kormányra kerülése idején nem volt járatos a hatalomtechnika világában, de úgy tűnik, kezdettől fogva alaptörekvése volt a politikát alakító döntési szabadság megszerzése. Ez az állampárti függőség felszámolását jelentette, ami 1989 tavaszára vezetett eredményre. Az MSZMP ekkorra (a máltai találkozó előtt vagyunk még) lemondott a miniszterek kijelölésének jogáról, vagyis a továbbiakban nem a pártnak, hanem a miniszterelnöknek volt kormánya. A változás a kormánystratégiára is kihatott: ezzel jutott el az MSZMP-stratégiához kötődő reformkormány-szakaszból Németh a feladatkörét a szabad választásokig tartó időszakra korlátozó demokratikus átmenet kormányának célmeghatározásáig. Ez fogalmilag és vállaltan is azt jelentette, hogy a kormány kivonult a (párt)politikai küzdőtérről, célja nem rendszerváltó választásokon való eredményes szereplés, hanem a kormányrúd átadása volt a majdani, demokratikus legitimitással bíró, parlament által létrehozandó új kormánynak. Magáról az átmenetről és annak kívánatos politikai-intézményi eredményeiről, valamint időhorizontjáról, alig egy évvel a ténylegesen bekövetkezett szabad választások előtt, a politika főszereplői – elsősorban a technokratikus hátteret adó kormány, és már részben a parlament is – egymástól és a végeredménytől is még nagymértékben különböző elképzelésekkel rendelkeztek. A megvalósult forgatókönyv fő vonalait a június és szeptember között zajló Nemzeti Kerekasztal tárgyalások során már a főszereplővé előlépő ellenzék diktál-

ta, és a másik oldalon az MSZMP színeiben fellépő, de pártja horizontjánál messzebb tekintő (a folyamat végén aztán sokak reményei és várakozása ellenére a hatalmi arénából kiszorult) Pozsgay Imre legitimálta. A kormány a kerekasztal-tárgyalásokon szakértői révén volt jelen, az ott elért eredményeket, a békés átmenet véghezviteléhez szükséges sarkalatos törvényeket a parlament elé vitte, és megfelelő módon elvégezte a szabad választások megtartásához szükséges szervezési feladatokat. Ezeken a „kötelező", és egyébként magas szakmai színvonalon megoldott feladatokon kívül a Németh-kormány – és elsősorban a kormányfő – több történelmi jelentőségű teljesítménye, így a német menekültek ügyének megoldása és a munkásőrség lefegyverzése is erre az időszakra esett. Ez egymaga érdemben hozzájárult azoknak a nemzetközi folyamatoknak a felgyorsulásához, amelyek így közelebb hozták a választások eredményével előállt történelmi fordulat időpontját is. A Németh-kormány letárgyalta a szovjet csapatkivonás menetrendjét, és 1990. március 10-én, alig két héttel a szabad választások első fordulója előtt, ezúttal már az ellenzék képviselőinek a jelenlétében Moszkvában aláírta a csapatkivonási egyezményt. E történelmi horderejű és az emberek többségét bizakodással eltöltő politikai változások közepette az államháztartás katasztrofális helyzetbe került, és ezt, amíg hivatalban volt, értelemszerűen a kormánynak kellett kezelnie. Más megoldás, mint az IMF-kölcsön igénybevétele, nem volt, nem lehetett. Németh Miklós megkötötte az ehhez szükséges megállapodást, és megteremtette a támogatás lehívásához szükséges súlyos költségvetési feltételeket. Ez a szomorú és az utódjára nagy terheket rovó döntés a békés rendszerváltozásnak eme kritikus pillanatában a stabilitás fenntartásának elkerülhetetlen feltétele volt.

Az átmenet kormányának utolsó szakaszában történt még egy nagy horderejű esemény: a szovjet atom-

fegyverek kivonása Magyarországról. Ez, bár Németh Miklós moszkvai tárgyalásain maga is szorgalmazta[14], végeredményben egyoldalú, a Varsói Szerződés minden érintett európai tagállamára kiterjedő szovjet döntés része volt, és világosan jelezte, hogy a térségben valóban új történelmi időszámítás kezdődött, még ha a hazai közvélemény erről nem is értesült.[15] Jellemző, hogy a magyar hatóságok csak négy hónappal az atomtöltetek kivonását követően, 1990. március 28-án, azaz a két választási forduló közötti időszakban vehették át leltárilag a tárolásra szolgáló, elhagyott és teljesen leszerelt objektumot és annak kulcsait.[16] A sors iróniája, hogy a magyar közvélemény arról, hogy országa évtizedeken keresztül atomtámadás potenciális célpontja volt, csak Antall József miniszterelnöki tájékoztatásából értesült. Az pedig történészi mulasztás, hogy a közkeletű kronológiák az ide vágó tényeket máig nem rögzítik.

Antall József parlamenti bemutatkozó beszédében fontosnak tartotta, hogy elismerő szavakkal nyugtázza a Németh-kormány teljesítményét, amint azt alább idézzük. A politikai demokráciában egy csapásra kialakult pártpolitikai szemüvegen keresztül azonban ugyanezt a jobboldali közvélemény jelentős része az utolsó kommunista kormány működéseként értékelte, a baloldal pedig, miután súlyos vereségéből 1994-ben magához tért, az átmenet kormányának érdemeit kisajátítva a szakértelem privilégiumát rá hivatkozva magának vindikálta. Németh Miklós és több kollégája hiába tiltakozott a reformkommunista epitheton ornans ellen, bizonygatva és bizonyítva, hogy ők már régen nem voltak kommunisták, sőt egyesek közülük (Németh Miklóst is ide sorolhatjuk[17]) sohasem voltak azok, a közfelfogást nem könnyű árnyalt ítéletalkotásra bírni. A magyar társadalom valóságérzéke sohasem volt híresen jó, és e tekintetben a politikai rendszerváltozás óta eltelt negyed század sem

ad okot különösebb optimizmusra. Nem nehéz felfedezni emögött a magyar történelem „örök" problémáját: a vergődést és választást Kelet és Nyugat között. Társadalmi szempontból ez a polgárosodást, vagy annak elmaradását, esetleg – amint az a második világháború után történt – teljes leépítését, sikeres megsemmisítését jelenti. A politika világában és Európában a nyugati opció a 20. század végén többek között olyan pártstruktúrák működtetését jelentette, amelyeknek főszereplői jobb- és baloldali néppártok, elhalványodóban lévő liberális és izmosodó zöld pártok, valamint a globális válságjelenségekre és a tömegtársadalmak kezeletlen problémáira reagáló, akár a politikai berendezkedés egyensúlyát is veszélyeztető, az alapértékeket sokban megkérdőjelező, jobboldali radikális alakzatok társaságában. Antall József mindezek ismeretében igyekezett létrehozni az MDF-ből a magyar szellemi, mozgalmi és pártelőzményeknek a használható hagyományaira építve a maga jobbközép pártformációját. Ennek az európai néppárti és konzervatív pártcsaládban, sőt az Egyesült Államokban is meg tudta teremteni a hitelét és támogatottságát, az azonban ma már könnyen megállapítható, hogy utóbb mindez csak szép és múló fejezetnek bizonyult csakúgy, mint a baloldalon hitelesen végrehajtani a Bad Godesberg-i fordulatot. Németh Miklós ez utóbbi ténnyel szembesült 2000-ben – erről a könyvben érzékletes és plasztikus képet tár elénk, a párttal való végleges szakításáról beszámolva –, amikor az MSZP-ben dúló belharcok közepette különböző vezető tisztségekkel kínálgatták, többek között miniszterelnök-jelöltséggel.

1990. május 23-án, az 1947 után első szabadon választott kormány parlamenti eskütételét követően, Antall József miniszterelnökként még a reménybeli konzervatív magyar néppárt ítéletét fogalmazta meg rövid beköszöntő beszédében. Ebben a kivételes pillanatban fontosnak

tartotta, hogy a kormányoldal és az ellenzék közös feladataira való figyelmeztetésen túl a demokratikus átmenet leköszönő kormányának tagjaihoz is szóljon:

„Végül pedig, de nem utolsósorban, szeretnék köszönetet mondani az eddigi kormányzatnak. Külön szeretném azt hangsúlyozni, hogy politikai ellenfelekként mi egymást a kerekasztal-tárgyalásokon már ismertük, és akik itt vannak, azok között itt vannak, akik velünk együtt munkálkodtak, bár a barikád másik oldalán, azért, hogy itt valódi demokrácia legyen. És én szeretném, ha tudnák azt, hogy mi nemcsak egy letűnt politikai rendszer utolsó képviselőiként, hanem *az új politikai rendszer előkészítőiként* [kiemelés tőlem – E. G. A.] is kívánjuk őket köszönteni. Nem titkoljuk, és sohasem fogjuk tagadni, hogy mi politikai értelemben a másik oldalt jelentettük, de ők a hatalmi gépezeten belül tettek azért, hogy ez így legyen, és hogy ez így sikerülhetett, vérontás nélkül, abban részesek. (...) minden időszakban egy eltűnő vagy lebukó hatalomnak azokat a képviselőit, akik az előkészítés nemes feladatát elvállalták, és akik tisztességgel zártak le egy korszakot és tisztességgel akarták átadni, azt nekünk el kell ismernünk, és az hozzátartozik az európai parlamentarizmus alapszabályaihoz."[18]

Entz Géza Antal

Jegyzetek

[1] Írásomban Németh Miklós funkciójának megjelölésére a közbeszédben szokásos miniszterelnök kifejezést használom, azonban e feladatkör hivatalos megnevezése az ő idejében a pártállami államberendezkedési logikának megfelelően a „minisztertanács elnöke" volt.

[2] Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke"*. Helikon Kiadó, 2014.

[3] A magyar rendszerváltozás történetével és történeti összefüggéseivel nagyszámú szaktanulmány, számos fontos visszaemlékezés, a folyamatokat sokoldalúan megvilágító forráskiadvány és már több jelentős összefoglaló mű is foglalkozik. Itt csak a legjelentősebb összefoglaló munkákat emeljük ki: a rendszerváltozás számos lényegi aspektusa értékelésének elméleti megalapozottsága és rendkívüli információgazdagsága szempontjából kiemelkedő, korai és kevéssé figyelemre méltatott emlékezés és átfogó interpretáció Kulcsár Kálmán: *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988–1990.* Akadémiai Kiadó, 1994, Budapest; az angolszász politológiai és részben történeti megközelítés miatt fontos és eredetileg 1996-ban az Oxford University Pressnél publikált gazdag forrásanyagot felhasználó nagyszabású összefoglalás Tőkés Rudolf: *A kialkudott forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990.* Kossuth Kiadó, 1998; a magyar rendszerváltozás alapvető kézikönyve: Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990.* Napvilág Kiadó, 2006, Budapest. A nemzetközi összefüggésekbe való beágyazottság és elméleti modell szempontjából is kiemelkedően fontos a magyar szakirodalomban társ nélküli monumentális mű: Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990.* Osiris Kiadó, 2014, Budapest.

[4] Oplatka András: *Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra.* Helikon Kiadó a Századvég Kiadóval együttműködve, 2008.

[5] Vö.: Békés Csaba: *Vissza Európába. A magyarországi rendszerváltás nemzetközi háttere, 1988–1990.* In Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. kötet. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok.* Új Mandátum Kiadó, 2000, Budapest, 792–825. A területfeladás a birodalmi központ megmentése érdekében stratégiát a szerző igen találóan „Breszt-Litovszk szindrómának" nevezi, jelezve azt, hogy ebben az orosz politika hosszú távú és máig érvényes reflexei jelennek meg, vagyis a területfeladást ez a politika csak átmeneti engedményként értelmezi.

[6] Kulcsár Kálmánnak nyilatkozott így 1988. június 3-án, azon a beszélgetésen, amikor felkérte az igazságügyi tárca vezetésére. Kulcsár: *Két világ között.* I. m. (2. jegyzet) 97.

[7] Oplatka: *Németh Miklós*. I. m. (3. jegyzet) 15–16.

[8] Uo. 23.

[9] Németh Miklós Grósz legfőbb „történelmi" érdemeként Kádár leváltását jelöli meg: „Kádár immár évek óta az égetően szükséges reformok útjában állt, már csak fékezett, anélkül, hogy a valódi helyzetet átlátta és ismerte volna. Ezt a leváltást puccsnak is nevezték – Grósz Károly szervezte meg, erre egyedül ő volt képes, ezt az érdemet, bármit is tett különben, nem lehet tőle elvitatni." Uo. 144.

[10] Két jellemző példa a „koncepció" szabad cselekvési teret biztosító képlékenységére: Németh Miklós a Központi Bizottság február 10-11-i ülésén nyilvánvaló mozgósító és meggyőzési szándékkal a spanyol átmenet példáját idézte. „Ennek a vezetésnek – merem hozzátenni: a párt- és kormányzati vezetésnek – meggyőződésem, hogy elévülhetetlen történelmi érdeme lesz az, ha anarchia és csapkodás nélkül és nemzeti tragédia nélkül át tudja vezényelni ebből az egypólusú pártállami, vagy – ha úgy tetszik – sztálinista modellből egy demokratikus többpártrendszerű modellbe az országot." (*1989. évi jegyzőkönyvek*, 1. kötet, 165.) Ugyanő még 1989. június 23-án is, a Központi Bizottság ülésén, feltehetően a testület akkori többségi álláspontjához alkalmazkodva, nyilvánvaló taktikai okokból így fogalmazott: „Azért akarunk modellt váltani, mert az MSZMP a demokratikus szocializmus meghirdetése mellett nem híve és nem lehet partner semmiféle rendszerváltásban. Azért váltunk, és kell ezt a modellváltást elvégezni, hogy ez a rendszerváltás elkerülhető legyen." S. Kosztricz Anna – Lakos János – Némethné Vágyi Karola – Soós László – T. Varga György (szerk.): *Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei*. 2. kötet, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1993. 1119.

[11] Oplatka: *Németh Miklós*. I. m. (3. jegyzet) 18.

[12] Az atomtöltetekről: Oplatka: *Németh Miklós*. I. m. (3. jegyzet) 41. Oplatka: *Egy döntés története*. I. m. (4. jegyzet) 59–64., és részletesen Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül…*. Duna International. É. n. (2013.) 78–89.

[13] A Varsói Szerződés 1988. július 15-16-i prágai ülésén, ahol Gorbacsov radikális fegyverzetcsökkentést és a katonai doktrína védelmi alapra helyezését szorgalmazta – és ebben csak a magyar és lengyel delegáció részéről kapott támogatást–, az ezt előkészítő honvédelmi miniszteri egyeztetésen Kárpáti még Dmitrij Jazov

szovjet kollégájával együtt a támadó kapacitások megőrzése mellett kardoskodtak. Ripp: *Rendszerváltozás*. I. m. (3. jegyzet) 153–154.

[14] Kárpáti szerint ezt Gorbacsov előtt 1987. július 17–18-i moszkvai látogatásán már Grósz Károly is felvetette, ez azonban az akkori nemzetközi helyzet ismeretében aligha történhetett így, mivel 1987-ben a Szovjetunió még nem fontolgatta az európai szerzemények területi feladását – ekkor még csak a csapatcsökkentés volt napirenden. Grósz viszont ennek ismeretében a hivatkozott moszkvai tárgyalásain a magyarországi csapatkivonás kérdését valóban előhozta. Kárpáti: *Puskalövés nélkül*. I. m. (12. jegyzet) 82–83.

[15] Rizskov szovjet miniszterelnök Németh Miklóshoz intézett levele szerint az atomtöltetek kivonása 1989. november 26-án fejeződött be, azon a napon Magyarországot a négyigenes népszavazás tartotta lázban.

[16] Kárpáti: *Puskalövés nélkül*. I. m. (12. jegyzet) 86.

[17] Erről Németh többek között így nyilatkozik: „Nem voltunk reformkommunisták. Egyrészt azért, mert évek óta tudtuk, hogy a »reálisan létező szocializmus« nem megreformálható, másrészt azért, mert 1989 tavaszán éppen olyan pozícióba kerültünk, hogy ennek nyilvános deklarálására is erőt éreztünk. Ez történt meg 1989. májusi beszédemben." Oplatka: *Németh Miklós*. I. m. (3. jegyzet) 261–262.

[18] Antall: *Modell és valóság II*. Athenaeum Nyomda Rt., é. n. 74–75.

AQUINÓI TAMÁS ÉS NÉMELY ANTILIBERÁLIS RENDSZERKRITIKÁK[1]

Az „angyali doktor" az emberi gondolkodás történetének lenyűgöző alakja volt, teljesítménye bűvöletbe ejti nehéz szövegeinek olvasóját. Elemzéseinek tiszta logikája korokon ível át, s nyújt segítséget az egyre összetettebb világot értelmezni próbálók számára.

Aquinói Tamás 1225 körül született a Nápolyhoz közeli Roccaseccában. Normann felmenőitől robusztus testalkatot örökölt: a korabeli feljegyzések szerint mikor az országúton haladt úti célja felé – dominikánusként csak gyalog járhatott, s gyűrt le élete során vagy tizenötezer kilométert –, a mezőn dolgozó parasztok az út szélén gyülekezve csodálták az „emberhegyet". Szellemi képessége szinte emberfeletti volt, olykor három íródeákjának egyszerre diktált, és maga is szédületes tempóban írta a köznapi gondolkodás számára nehezen követhető műveit. Akarata és csökönyössége is párját ritkította. Szülei a Monte Cassinó-i apát nagybácsi örökébe szánták bencés barátként, de ő a dominikánusokat választotta, s a családja által emiatt rámért egyéves várfogság sem tudta eltántorítani céljától. Végül 1244-ben magára ölthette a dominikánusok csuháját. Ezt követően három évig tanult a kor Harvardján – a párizsi egyetemen –, majd 1248–1252 között a másik zseni, Albertus Magnus tanítványaként a kölni domonkos kolostorban gyarapította tudását. Tanított Párizsban – ahol 1256-ban magiszter lett –, Rómában, Bolognában, s gondolatainak újszerűségével – a reális filozófiával számos ellenséget szerzett a tudományos világban. Nem adatott neki hosszú élet, mégis több mint 30 kötet őrzi teológiai, filozófiai munkásságát, melyek kö-

zül a be nem fejezett *Summa Theologica* tekinthető élete fő művének. Történt, hogy 1273. december 6-án Szent Miklós tiszteletére misét celebrált, és közben olyan látomása támadt, melynek következtében úgy tartotta, hogy sem írni, sem diktálni nem érdemes, mivel egész műve fabatkát sem ér a látottakhoz képest. Hamarosan elhunyt.

Fő műve tulajdonképpen 613 kérdés elemzéséből áll: vizsgálja az istent és a teremtést, az erkölcsöt általában, majd az erkölcsöt részleteiben, végül a harmadik rész Krisztust és a szentségeket tanulmányozza. A *Summa* a korabeli egyetemi oktatásban használt tananyag formai követelményeinek a nyomán halad: kijelöli a tanulmányozandó kérdést, aztán a sorszámozott cikkelyek szűkítik a vizsgált tételt, ezt követik a kérdés ellenérvei, majd a konklúzió és végül a megoldás következik. A *Summa* a második részében teljes etikai rendszert alkot, mely sokat merít – általa „a filozófusnak" nevezett – Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájából*.

Aquinói Tamás a szabad versenyes kapitalizmus korában kibontakozó, elsősorban katolikus antiliberális rendszerkritikákat[2] megtermékenyítő gondolatait a *Summa* az erényeket – köztük az igazságosság erényét – tárgyaló kérdéskörében tárgyalja. Némely gazdaságtörténet-kutató malíciával jegyezte meg, hogy „az angyali doktor" a gazdasággal összefüggő kérdéseket etikai kérdésként tárgyalja.[3] Korának körülményeit figyelembe véve azonban nem tehetett mást, hiszen a gazdaságtudomány akkor még nem létezett, arról nem is beszélve, hogy az interperszonális gazdasági és pénzügyi kapcsolatok a legsúlyosabb morális kérdéseket vetik fel. Aquinói Tamás nem kerülhette el Arisztotelész tanulmányozását követően a gazdaságot alkotó emberi viszonylatokat illetőleg az ehhez kötődő etika elemzését, hiszen annak az Albertus Magnusnak a tanítványa, akinek fő célja, hogy szintézist alkosson Arisztotelész filozófiája és a keresztény teológia között. Ezt a feladatot végül Aquinói oldotta meg.

Az emberek közötti viszonyban Aquinóit az igazságosság erénye érdekelte. Szent Ambrus nyomán – aki szerint az „igazságosság az az erény, amelyik megadja mindenkinek a jussát, mások javát nem igényli, és a közös igazságosság megóvása érdekében túllép saját érdekein" – úgy vélte, hogy az igazságosság az a készség (habitus), amelynek segítségével mindenkinek megadjuk azt, amihez joga van, illetve ami neki jár. Mindazok, akik társadalomban élnek, ez előbbivel ugyanolyan kapcsolatban állnak, mint a rész az egésszel. Márpedig a rész, mint olyan, az egész dolga: amiből az következik, hogy a rész bármilyen javát az egész javának kell alárendelni. A résznek és az egésznek vagy két embernek a viszonyában az igazságosság csak úgy nyer értelmet, hogy a két ember egyike odaadja a másiknak azt, amihez emennek joga van, azt, ami jár neki. Az igazságos cselekedet tehát nem más, mint az, amelyiket a másik is megfelelőnek talál.

Aquinói felfogásában az igazságosság az egyetemes és a részleges. Az előbbi a résznek az egésszel szembeni kötelességeit szabályozza a közjó érdekében. A részleges igazságosság pedig a részek javát rendező elv. A továbbiakban a részleges igazságosságot kölcsönös igazságosságra és szétosztó igazságosságra bontja. A kölcsönös igazságosság a résznek a részhez való viszonyát rendezi, és ez az igazságosság a részek közötti interakciókra érvényes; ez szabályozza a cserét, az adásvételt. Mivel itt az egyenlőség elve a szabályozó, nem lényeges a folyamatban részt vevők társadalmi hierarchiában elfoglalt helye. Ide tartozik egyebek mellett a munkaadó és a munkavállaló viszonya.

A szétosztó igazságosság a rész és az egész kapcsolatát rendezi, vagyis azt, hogy mik az egész kötelességei a rész vonatkozásában. Itt arról van szó, hogy a jószágokból milyen arányban részesülhetnek az egyének. Aquinói szerint ez esetben nem az egyenlőség a mérték, hanem

az arányosság. A rész (a társadalom tagja) méltósága és érdeme arányában részesül, mivel csak akkor van összhang és rend, amikor az egyes ember (a rész) isten által juttatott képességeinek megfelelő helyet foglal el. A képességek és a közösségben elfoglalt hely természetes kapcsolata az igazságosság feltétele. Vagyis a résznek a jószágokból az arányosságnak megfelelően kell kapnia. Ebből következik, hogy minél nagyobb a különbség aközött, amit adott az egyén, és amit viszonzásképpen kapott, annál nagyobbnak kell lennie a kompenzációnak, vagyis – vihető tovább a gondolat – a (munkaerő) eladási és vételi (munkabér) ára közötti különbség két végének közelíteni kell egymáshoz. A kompenzáció (visszaszármaztatás) célja nem lehet az, hogy elvegye a felesleget attól, akinek többje van a jussánál, hanem az, hogy a hiányt szenvedőnek odaadjuk azt, amivel kevesebbje van.[4]

Aquinói a csalás kérdését tanulmányozva írta, hogy törvénytelen és az igazságosság ellen van, ha egy áruért kevesebbet fizetünk, mint amennyit ér – s mivel az igazságosság ellen van: bűn. Ezért: „az üdvözüléshez szükséges, hogy a mástól igazságtalanul elvett dolog vissza legyen szolgáltatva." Pálcát tör az igazságos ár fogalma kapcsán a monopólium felett, amely – erőfölényével visszaélve – értékénél többet kér a termékért, megsértve a kölcsönös igazságosság elvét és a felebaráti szeretetet. Az igazságos ár mibenlétét fejtegetve megállapítja, hogy a munka egy olyan tevékenységsorozat, amelyik a lehetőségből valóságot teremt. A munkás a tevékenységek során az eredményként megjelenő „valóságba" a saját tulajdonának (munkaerejének) egy részét is beleadja, s így résztulajdonra tesz szert. Ezt a résztulajdont váltja ki a munkaadó a munkabérrel, s ez a kiváltás meg kell feleljen az igazságosságnak. Aquinói Tamás kimondja azt az évszázadokra előremutató gondolatot, amelyik az antiliberális rendszerkritikák egyik alappillére lesz, ne-

vezetesen: az a munkabér igazságos, amelyik magában foglalja a lehetőségből valóságot létrehozó folyamat által teremtett értéktöbblet egyenértékét.[5]

Aquinói Tamás gondolatai végül is az ipari forradalom, illetve az 1789 kiváltotta földindulás nyomában a gerincét alkották azoknak a – francia katolikusokkal kezdődő – antiliberális rendszerkritikáknak, melyek felléptek minden ellen, ami az ipari forradalomból és 1789-ből sarjadt, legfőképpen a politikai és gazdasági liberalizmus ellen. Elutasították a racionalizmust, az individualizmust, az ember felvilágosodásból eredő koncepcióját. A jakobinus, bürokratikus és centralizált állam helyébe a monarchiát, az isteni jogot, és a hivatásrendekre, nem az osztályokra alapuló államot óhajtották. A politikai liberalizmus elleni támadásokkal egy időben a katolikus tradicionalizmus a gazdasági liberalizmust is bírálta, elutasítva az ipari forradalom embertelen világát és az abból fakadó társadalmi, gazdasági változásokat. A mezőgazdaságot illetően idilli megoldást kerestek a „vissza a földhöz" jelszóval, és a „kismunka", a céhek, kisüzemek paternalista világát állították szembe a mindent elsöprő ipari forradalom világával.

Mivel ez az új világ szembement az evangéliumi értékekkel, tarthatatlanságának a bizonyítására szociológiai munkák, társadalmi vizsgálatok sora követte egymást, jelezve, hogy a keresztény világ egy részét mélyen zavarta a munka világának nyomorúságos helyzete, a „gazdagok" és a „szegények" között tátongó szakadék. Elutasítva az ipari és a társadalmi forradalmat, az új osztályokra is felfigyeltek, valamint az új, liberális kapitalista rendnek azokra a következményeire, amelyek a családok szétesését, a létbiztonság hiányát, a kizsákmányolást hozták magukkal. Ekkor hallatja keresztény értékékektől sem idegen hangját Saint-Simon, Fourier, Enfantin, de Cabet, akiknek rendszerkritikája az ősmarxizmus egyik inspiráló forrása.

Az ipari forradalom gazdasági liberalizmusa az egyház számára az igazságosság és a karitász vonatkozásában jelentett kihívást – a liberalizmus által kiprovokált nyomorúság miatt, a munkásélet nehézségei (a vasárnapi munkaszünet hiánya például akadályozta a vallásgyakorlást)[6], és bizonyos politikai erők tevékenysége miatti erős szekularizáció okán. A „keresztényi demokrácia" alapján ezek a rendszerkritikák olyan politikai befolyást kívántak gyakorolni a társadalomra, amelynek következtében az igazságosság és a szabadság kerekedik felül a korlátlan kizsákmányolást jelentő „manchesteri kapitalizmussal" szemben. Ezek a gondolkodók a szociális demokrácia eszméjét is megfogalmazták, mivel ragaszkodtak a határozott társadalmi reformokhoz, az állam törvények által biztosított beavatkozásához a gazdaságban, és a dolgozók alkupozícióit erősítő érdekvédelmi szervezetek alapítási jogához – megfelelően Henri Lacordaire atya híres aforizmájának, miszerint „az erős és a gyenge, a gazdag és a szegény közötti viszonyban a szabadság elnyomóként jelenik meg, míg a törvény a felszabadító." (Szép számmal jelentek olyan rendszerkritikák is, melyek osztályharcot hirdetve, a magántulajdont elutasítva forradalmi megoldásokat sürgettek.)

Egyes katolikus gondolkodók – nem mindig összhangban a hivatalos egyházzal –, mint például Lamennais, úgy vélték, hogy a korabeli politika a szegényekben csak egy olyan munkaeszközt lát, amelyből a legrövidebb időn belül a legtöbb hasznot kell húzni. Ő maga az evangéliumi szeretettől vezetve fordult az elesettek világa felé, és vallotta, hogy a világnak hatalmas szüksége van egy új társadalmi rendre. Ez a jövő csak a nép jövője lehet, amely az elnyomástól, a cinikus érdekektől mentes, és hitt egy megbékélt nemzeti közösségben, amely mindenki számára biztosítja a szabadságot, a méltóságot, a szabad fejlődést, a kiteljesedést. *L'Avenir* című lapjában

általános választójogot és és az állam decentralizációját sürgette, hogy lerombolják a császári – a jakobinus, illetőleg napóleoni – központosítás „szégyenteljes" emlékét. Később a lap az ő szellemi vezérletével még tovább ment: elítélte a hosszú munkanapokat, a kapitalista rendszert, és a liberális kapitalizmus visszaéléseit korrigáló hivatásrendek felállítását követelte.

Lamennais Rómával történt szakítása után azt a meggyőződését is kifejezte, hogy a tömegek felszabadulásra vágynak, a népek a szabadságot óhajtják, és ez az egyetemesség azt jelenti, hogy vágyakozásuk megfelel Isten akaratának. A népen azokat értette, akinek semmijük nincs, a nyomorultakat, a proletárokat, vagyis „majdnem az egész emberiséget". „Mindazok, akik fáradnak és szenvednek, hogy termeljenek, mindazok, akik tevékenységének az egész társadalom a hasznát látja, akik a társadalom jóléte szempontjából annak leghasznosabb osztályai, amelyek nem nélkülözhetőek a (társadalom) fennmaradásában – ez a nép. Emeljük ki az élvezeteik alá temetett kisszámú privilegizáltat, s (világossá válik, hogy) a nép az emberi nem." „Mivel szellemmel bír, a nép nem akarhat mást, mint amit isten akar: a szabadságot, az igazságot. Jogai isteni eredetűek, ezt semmiféle emberi erő nem akadályozhatja meg. A nép ügye szent, isten ügye, tehát győzedelmeskedik!" Lamennais szellemi öröksége olyan sokszínű, hogy merítettek belőle a forradalomellenes legitimista, illetve a liberális katolikus áramlatok is.

Az 1830-as években a véresen levert munkáslázadásokat követő nagy szociológiai kutatások kimutatták, hogy a munkáscsaládoknál négy kisgyermek közül három meghalt a rettenetes nyomor következtében, s a megmaradtak java része már hat-nyolc éves korában gyári munkás lett.[7] A társadalom eme súlyos torzulásainak hatására jelentek meg a politikai katolicizmus

körében azok a szociális követelések, melyek legkövetkezetesebb hirdetői egyike volt Frédéric Ozanam[8]. A keresztény karitásztól jutott el az embernek ember általi kizsákmányolása elítéléséig, és annak a kimondásáig, hogy a demokrácia a politikai progresszió megfelelője, és isten oda, vagyis a demokráciához vezeti a világot. Ozanam olyan szociális demokráciát kívánt, amely félúton áll a kormány diktatórikus beavatkozása és a féktelen szabadság között, és amely összeegyeztetné az autoritás és a szabadság alapeszméit. Az egyetemi kurzusain „családi bérezést", a dolgozók érdekeit figyelembe vevő munkaszervezést sürgetett, és azt is, hogy az egyház menjen el a néphez. Később, 1848 lázas napjaiban megjelenő lapja már a legfontosabb szociális, munka- és munkásjogi kérdéseket feszegette a pihenéshez való jogtól a munkanélküliek számára megszervezett műhelyekig az oktatáson, a gyermekvédelmen át. Felfogása nem maradt hatástalan, mert az elzászi textilgyárosok – ha kezdetleges formában is – az 1840-es években bizonyos, az Ozanam által kívánt szociális intézkedéseket hoztak.

A szociális kérdések iránt érzékeny katolikus miliőben született újjá a 19. század második felében az a francia szociál-katolikus rendszerkritika, amely a liberális szabad versenyes kapitalizmus társadalmi következményeit vette célba – ezúttal azonban olyan modelleket vázolt fel, amelyek immár alternatívákat kínáltak a „manchesteri kapitalizmussal" és a szocialista–marxista rendszerkritikával szemben egyaránt.

A briliáns intellektusú bányamérnök Frédéric Le Play úgy vélte, hogy a társadalmi kérdések tanulmányozását a természeti törvények tanulmányozásának következetességével és szigorával kell végezni. Szerinte a munkások életkörülményein csak felülről kezdeményezett társadalmi reformmal lehet segíteni. A munkás az ipari termelés alapja, ezért rajta áll az egész ipar műkö-

dése. A munkáshoz való viszonynak a Tízparancsolaton és az evangéliumi szereteten kell nyugodnia, és érve döntő elem „paternalizmusnak" nevezett elméletében. Le Play úgy vélekedett, hogy – elutasítva az anarchiához vezető abszolút szabadság és a minden hierarchiát tagadó egyenlősdi hamis dogmáját – a szeretet révén kell a szociális védelmet biztosítani a munkásság számára, mely olyan emberi és keresztény értékeken alapul, mint a megértés és az altruizmus. Szigorú tudományos módszereken alapuló szociológiai vizsgálódásai és következtetései alapvetően befolyásolták két legismertebb követőjét, Albert de Munt és René de la Tour du Pint.[9]

De Mun szerint a munkásnyomor enyhítésében az evangéliumi tanítások, a hivatásrendek és az uralkodó osztályok paternalista magatartása játszhat szerepet. Számított a kormányzati beavatkozásra is gazdasági és szociális téren egyaránt. Úgy vélekedett, hogy a szociális kérdés erkölcsi kérdés, mivel megjelenik benne a munkás méltósága. Az osztályellentétek feloldásának kulcsát a felsőbb osztályok munkásság iránti kötelezettségvállalásában látta. A szociális problémák kezelését célként kitűző katolikus gondolkodásban de Mun új fejezetet nyitott, mivel túllépett a kisközösségek intellektuális műhelymunkáján. A kommün megrázkódtatásai nyomán katolikus munkásegyleteket szervezett, melyeknek az osztályok közötti együttműködés megalapozása és tagjainak felkészítése volt a feladata az evolúciós szakszervezeti mozgalmakban való részvételre. Azt kívánta, hogy a katolikusok az emberi jogok hirdetésére támaszkodó materializmussal állítsák a szembe az isteni jog hirdetésére támaszkodó keresztény politikát, amely minden emberi jogot biztosít, és amely meghatározza a családok, a munka, a hitel és a tulajdon rendszerét. Jézus nevében követelte a szociális törvénykezés reformját, a nép számára az igazságot, a kicsik és a gyengék védelmét. Valamivel ké-

sőbb, az „egységes és erős" párt megszervezését sürgetve, követelései közé felvette a vasárnapi pihenőnap tiszteletben tartását, a nők éjszakai műszakjának a tilalmát, a gyermekek és családanyák gyári munkájának fokozatos megszüntetését, a munkahelyi balesetekre, a betegségre, a munkanélküliségre és az öregségre vonatkozó törvényi szabályozást, a hivatásrendi munkaszervezést.

A szociális kérdések iránt elkötelezett katolikus gondolkodók sorából kiemelkedik La Tour du Pin. Társadalmi alternatívája a liberalizmus totális tagadásán alapult, amely szerinte szakított a nemzeti hagyományokon nyugvó jogrendszerrel, és megdöntötte az örökletes monarchiát. Tagadta a liberális katolicizmust, amely elválasztja a gazdaságot az erkölcstől és a vallástól, és a gazdasági liberalizmust is, amely világra hozta a kapitalizmust és utat nyitott a szocializmus számára. A liberális közgazdaságtan tételeit elfogadhatatlannak tartotta – különösen annak liberális katolikusok által módosított, a munkabérre és a béralkura vonatkozó tételeit. Vallotta, hogy a munka a munkás személyétől elválaszthatatlan valóság, a munkaszerződés tárgya nemcsak a munka, hanem a munkás is, az általa adott munkateljesítménnyel együtt. A munkaszerződés nem egy adásvételi szerződés és nem is egy bérleti szerződés, hanem kölcsönös szolgáltatások szerződése. A munkabér tehát díjazás, nemcsak valaminek az ára. Így az igazságos bér az adott szolgáltatáshoz aránylik. A munkabér a munkás számára annak a díja, hogy lemondani kényszerült munkája gyümölcsének (nagyobbik) részéről, vagyis a munkabér kompenzáció.[10] A munkás az önfenntartásáért dolgozik, ezért a munkaadó a kettejük közötti kapcsolat értelmében köteles biztosítani a munkás jólétét. Tehát erkölcsileg lehetetlen – és jogilag is annak kellene lennie – az igazságos munkabért úgy megállapítani, hogy nem veszik figyelembe a munkás szükségleteit. A munkásnak joga van az

egzisztenciáját biztosító minimálbérhez, amit a szakmai ágazata, vagy ennek híján az állam garantál. A munkás azzal a munkaszerződésében szereplő joggal is rendelkezik, hogy otthona legyen, hogy el tudja tartani a családját, tökéletesedjen szakmájában, rendelkezzen öregségi nyugdíj-, munkanélküliségi- és balesetbiztosítással. Ha a munkaadó ezt nem veszi figyelembe, törvénytelenséget követ el, amit törvényes keretek között jóvá kell tennie.

La Tour du Pin az igazságos bérről vallott nézeteivel a gazdasági gyakorlatot az erkölcsi törvények alá rendelte. A magántulajdon (elsősorban a földtulajdont vizsgálta) szerinte nem menti fel a tulajdonost kötelességei alól, ellenkezőleg, a magántulajdon privilégium és szociális kötelezettség is, s ilyen módon a hanyag vagy tehetetlen tulajdonost meg kell fosztani tulajdonától. A törvényhozónak a tulajdon művelőjét kell támogatnia, nem pedig a tulajdon bérbeadóját, aki más munkájának a gyümölcsét élvezi.[11] La Tour du Pin szerint a termelőeszköz bérleti rendszere az uzsora egy formája, amelyben összpontosul a kapitalizmus minden visszaélése. Elítélte a kamatra kölcsönzést, mivel a pénz nem dolgozik, viszont a tőke „termelése" nem más, mint a munka révén előállított érték. La Tour du Pin az igazságos bér szükségességének a gondolatát körüljárva állapította meg, hogy a bér és a tulajdon kapcsolata csak a hivatásrendek keretein, vagy egy munkatörvénykönyvön belül helyezhető elfogadható alapokra. A hivatásrendeket olyan szakmai szervezeteknek látta, amelyek a termelési egységen belül egyesítik a munkaadókat, a munkavállalókat, valamint az uralkodó osztályok képviselőit – ez utóbbiak adnák a díszelnökséget.[12] Ez lenne az első fokozat, amit követne a regionális és az arra épülő nemzeti hivatásrendek szintje. A szakszervezeteket csak 1884-től engedélyezték Franciaországban, ezért látta La Tour du Pin a hivatásrendekben a munkavállalók és a munkaadók jogai védelmének

a garanciáit. Mivel a hivatásrendek a termelés hasznából finanszírozott oszthatatlan és elidegeníthetetlen vagyonnal rendelkeznének, ez a vagyonalap garantálná a munkanélküli-segélyt, a nyugdíj- és egyéb biztosításokat, a szakmunkásképzők és a különböző szakmai tanúsítványokat nyújtó képzések költségeit. A hivatásrendek saját hatáskörben rendelkeznének törvényhozó, jogalkalmazó és végrehajtó hatalommal is.

Németországban az antiliberális keresztény rendszerkritika nagy befolyással rendelkező párttá szerveződve az ország politikai struktúráiba illeszkedett. Egyik első és meghatározó személyisége Emanuel von Ketteler mainzi püspök volt, aki a munkáskérdést vizsgáló nagy nyugat-európai áramlatokhoz tartozott. Ő úgy vélte, hogy a társadalmi reformokat a lélek megújításával kell kezdeni, s később sem tágított attól a felfogásától, hogy az egyház nélküli társadalmi refromok nem lehetnek hatékonyak. *A munkások kérdése és a kereszténység* című műve igen korán, már 1864-ben megjelent Magyarországon, amelyben kifejtette, hogy a munkaerő áru, és az árát a kereslet és kínálat szabályozza. Következésképpen: a munkás munkaerejét a legalacsonyabb áron kínálja, aminek eredménye a nélkülözés. A munkabérre vonatkozó alkufolyamat rabszolgavásár, ami a kereszténységellenes liberalizmus eredménye.

Ketteler hangsúlyozta, hogy a magántulajdon alapja a természeti rendben és annak örök, megmásíthatatlan alapzatában van – vagyis isteni eredetű, megkérdőjelezése, kisajátítása isten ellen való. A munkás-önszerveződést, önsegélyezést, munkásbankokat viszont elutasította, mivel ezek a kezdeményezések nem veszik figyelembe az egyház szociális tanításait. A Lassalle kínálta radikális alternatívát úgy látta, hogy a baj gyökerére igazak megállapításai. Azokat a „liberális" kezdeményezéseket pedig, amelyek a munkás kulturálódására, színjátszásra,

testedzésre irányultak, nevetségesnek minősítette: a napi több mint tíz órát dolgozó munkásoknak sem erejük, sem kedvük ahhoz, hogy utána ezeket a kulturális programokat végrehajtsák. Ő is úgy vélte, hogy a céhek hajdani tekintélye gátolta a szabadsággal való visszaélést, és így a céh-világ léte jogosult – hibái ellenére is. Ugyanis minél nagyobb a tőke, annál hatékonyabban semmisíti meg a kisvállalkozókat – akikből üzemi munkás lesz. A gépesítés pedig leszállítja a munkaerő árát. A munkásosztály elfogadhatatlan helyzete a kereszténység szellemétől való elpártolás következménye. A Ketteler által kínált segélyeszköz a munkásosztály helyzetének a javítására: munkaképtelen munkások intézeteinek alapítása; a keresztény család; a kereszténység igazságai és tanai; a keresztény társulás – munkásegyletek, legényegyletek; termelési társulások. Csak a kereszténység nyújt – vélte – a munkásosztály számára eszközöket helyzete javítására. Ketteler néhány évvel később (1869-ben, a német püspökök fuldai konferenciáján) már konkrét reformokat sürgetett: béremelést, rövidebb munkaidőt, a gyermekmunka és a női munka betiltását. Hirdette, hogy az egyház a hit, az erkölcs és a karitász jegyében lépjen fel a gazdaság ördögtől való torzulásai ellen. Törvényesen szabályzott jogi védelmet követelt a munkásságnak, s szorgalmazta, hogy minden egyházmegyében ki kell jelölni papokat a gazdasági kérdések tanulmányozására.

XIII. Leó pápa *Rerum novarum…* kezdetű, 1893-ban kiadott enciklikája az Aquinói Tamás által lefektetett alapokra építve döntő szerepet játszott az addigi antiliberális rendszerkritikák értékeinek a megőrzésében, meghaladásában. A fordulatban meghatározó volt a legitimista és ultramontán szellemben nevelt fiatal, francia „demokratikus papok" („*abbé démocrates*") szerepe, akik éppen a *Rerum novarum…* hatására gondolták újra a kereszténység és a liberális demokrácia viszonyrendszerét.

A (VÉLHETŐEN A SEUSO-KINCSHEZ TARTOZÓ) POLGÁRDI EZÜSTÁLLVÁNY RÉSZLETE: IFJÚ MELLKÉPE A LÁB CSÚSZÓPÁNTJÁRÓL (MNM)

A demokrácia – felfogásuk szerint – nem lehetett sem individualista, sem pedig etatista. Másfajta demokráciát akartak: „szervezett demokráciát" társulásokkal, köztes testületeket, amelyek a forradalom bevezette individua-

lizmus helyébe lépnek. Demokraták voltak, elfogadták a választást, a női választójogot is, de azt akarták, hogy a választás a megszervezett népakarat kinyilvánítása legyen, s ennek megfelelően vetették fel a családi szavazás, a számarányos képviselet és a szakmai érdekek képviseletének problematikáját. A társadalom megszervezésének a jakobinusokétól eltérő koncepciója elvezette őket az adminisztratív decentralizációhoz, a regionalizációhoz és a hivatásrendek felállításának a szükségességéhez. A forradalomellenes hagyományaik alapján a bürokrácia ellenségei voltak, és elutasították az oktatás állami monopóliumát. A társadalmi jogegyenlőséget hirdetve elfogadták az állam törvényi beavatkozását a dolgozók életkörülményeinek a megjavítása érdekében, támogatták a szövetkezetekben való szerveződést, a munkások részesedését a profitból, a munkások részvételét az üzem igazgatásában. Ez a koncepció a liberális társadalmi vízió egyik alaptételét, az individualizmust kérdőjelezte meg – mivel az individuum centrumba állítása szerintük a társadalmi torzulásokat generáló forradalom egyik központi gondolata volt.

Olaszországban a 19. század végén kibontakozott új típusú – főleg az agráriumban jelentkező – válság megmutatta a liberális, szabad versenyes kapitalista fejlődés ellentmondásait, az emiatt jelentkező elszegényedést, a közösségek felbomlását, a szociális körülmények romlását. Az egyház akciója két pillérre támaszkodott: az egyik a hagyományos keresztény értékek – szolidaritás, jótékonyság, emberi méltóság – gyakorlati megjelenítése, a másik a megbékélés, a természetes társadalmi tagozódások tiszteletben tartása volt – az osztályharccal szemben. Az új stratégia lehetővé tette, hogy e katolikus szociális mozgalom mélyen a társadalomban gyökerezve alternatívát kínáljon a liberalizmussal, illetőleg a liberalizmust szintén opponáló szocialista-marxista ihletettségű

mozgalmakkal szemben. Az új irány egyik fontos szervezete volt az Opera dei Congressi, melyet a pápai direktívákhoz hűséges, az egyházi hierarchia irányítását elfogadó „intranzigens" laikusok alapítottak Velencében 1874-ben. A századvégen a szervezet főként szociális célkitűzéseket igyekezett valóra váltani, de tagjai élénk elméleti tevékenységet is folytattak, tanulmányozandó a katolicizmusnak a modern társadalomban elfoglalt helyét. 1889-ben alapította a neves közgazdász Giuseppe Toniolo saját mozgalmát Unione Cattolica per gli Studi Sociali in Italia néven. A neotomizmus jegyében fogant törekvései arra irányultak, hogy a katolikus doktrínát a tudományos metódussal olvassza egybe, s követendő modellként hivatkozott a középkori korporációkat jellemző szolidaritásra, nem nosztalgiából, hanem mert valamiféle harmadik utat kívánt állítani a szabad versenyes kapitalizmus immoralitásával, illetőleg a szocialista mozgalmakkal szemben. Társadalmi bázisának a kisbirtokos vidéki és a városi középrétegeket tekintette. Programjában a társadalmi konfliktusok ellen az osztálybékét ajánlotta, a független kistermelők támogatását, valamint a nagyipari szabad versenyes kapitalizmus kézzelfogható intézkedésekkel történő szabályozását. Szorgalmazta a mezőgazdaságban a bérleti szerződéses rendszer és feles gazdálkodás elterjesztését, a népi bankok hálózatának megteremtésével a mikrohitelek elterjesztését, munkásrészesedést az üzemek hasznából, szociális lakásépítést és megfelelő társadalombiztosítási politikát. Erre a szociális programra épült később a „kereszténydemokrácia" koncepciója, mely kifejezést is Giuseppe Toniolo használta először 1897-ben azért, hogy egy ilyen civil szerveződés keretei között minden társadalmi szereplő – jogi és gazdasági egyaránt – együttműködhet a közjó érdekében, s együttműködésük eredményeit visszaáramoltathatják az „alsóbb néposztályok" hasznára.

A *Rerum novarum*... megjelenése hatalmas lendületet adott a keresztényi demokrata mozgalmaknak, mivel támogatta a hívők szociális szerepvállalását. A későbbi Partito Popolare Italianót megalapító Don Luigi Sturzo is ebben az első kereszténydemokrata hullámban bontakoztatta ki tevékenységét Szicíliában, s a századfordulón szűkebb pátriájában, Caltagironéban a bécsi keresztényszocialistákéhoz módfelett hasonló (Lueger antiszemitizmusától mentes), az önkormányzatiság, a szubszidiaritás elvére épülő tevékenységet fejtett ki. A polgármesteri hatalmat gyakorolva, de a széket nem elfoglalva kölcsönösen segélyező pénztárakat szervezett, szövetkezeteket, hitelintézeteket, és a helyi autonóm önkormányzati lehetőségeket felhasználva községi munkaügyi hivatalt létesített, bevezette a minimálbért, az ünnepnapi pihenőt, maximálta a munkaidőt, és megszervezte a helyi szolgáltatásokat. Őrködött a keresztény erkölcsiség felett is, ellenőrizve a színházi műsorokat, a községi könyvtár állományát.

A Bécs központjában ma is hatalmas szoborral ünnepelt Karl Lueger kereszténységszocializmusa is szemben állt korának liberalizmusával. Lueger életképes alternatívát valósított meg a 19. század második felének égető szociális problémái megoldására, azonban politikai akcióját kísérő virulens politikai antiszemitizmusa megkérdőjelezte útjának érvényességét. A századvégi évek minden gondját a liberalizmus nyakába varrta, s úgy tartotta, hogy a liberalizmus az oka a felfogató eszmék terjedésének, a forradalmaknak, a vallás- és hazaellenes tevékenységeknek, a bécsi színházakban, irodalomban uralkodó „szemérmetlenségnek". Az elfajulások ellen szerinte is a keresztény erkölcs, a keresztény értékrendszer kínál gyógyulást. Pártjának programja felvetette a „zsidó kérdés" létezését, abban az értelemben, hogy a „zsidók" haszon utáni sóvárgásuk kielégítése miatt követik a „liberalizmust". Úgy vélte, hogy a korlátlan gazda-

sági szabadság „mérgének" az eltávolítása önmagában képes megoldani a „zsidókérdést".

Keresztényszocialista híveivel együtt felhívott minden keresztényt a „liberális zsidó materializmus" elleni küzdelemre. A populizmusnak és a tömegeknek ilyen jellegű, addig nemigen látott felhasználása a politikai versenyben olyan antiszemita hullámot indított, hogy még a felső klérus is nyomást gyakorolt II. Ferenc Józsefre, hogy ne fogadja el Lueger győzelmét a bécsi községtanácsi választásokon. Hosszas alkudozások után 1897 tavaszán foglalhatta el Lueger a polgármesteri székét. Beiktatásának a napján „új szerződést" kínált a bécsi munkásoknak, és azonnal véget vetett a tisztességtelen áremeléseknek. Szembeszállt az őt megzabolázni kívánó bankokkal úgy, hogy községi takarékot szervezett, felmondott a korrupt angol gázszolgáltatónak, s községi gázműveket hozott létre. Megteremtette az elektromos közvilágítást, fejlesztette a villamosközlekedést, vízműveket. Idősek otthonai, parkok, vásárcsarnokok épültek kórházrekonstrukciókkal egyetemben. Iskolákat építtetett, a legjobbakat a legszegényebb negyedekben. A legszegényebb gyerekek frissen létrehozott segélyszervezeteken keresztül ingyen fürdőjegyet, tankönyveket, írószereket, ruhát, étkezést, orvosi ellátást és nyaralási lehetőséget kaptak. Óvodákat nyitott, s felnőttoktatást szervezett. „Önkormányzati szocializmusa" megduplázta az előző, liberális városvezetés szociális kiadásait – nyakig eladósítva Bécset. Bár tudatos, populista manipulációja gerjesztette hatalmas antiszemita hullám röpítette hatalma csúcsára, a luegeri Bécsben nevelkedett Stefan Zweig visszaemlékezése szerint a polgármester adminisztrációja igazságos volt, s a hatalomra kerülésétől rettegő „zsidók ugyanazokkal a jogokkal és megbecsülésben éltek, mint azelőtt" – ami persze semmit nem von le abból a tényből, hogy korának európai kereszt-

ténydemokráciája által csodált bécsi polgármester társadalmi gyakorlata és antiszemitizmusa termékenyítően hatott a századelőn Bécsben tengődő Hitlerre is. Lueger szociális tevékenysége kétségkívül szinte maradéktalanul megvalósította azokat a célokat, amiket az egyre izmosodó kereszténydemokrata–keresztényszocialista mozgalmak tűztek ki. Látványos eredményeket hozó kommunális és szociális politikája kiváltotta az európai katolikus pártok és mozgalmak csodálatát. E csodálatra reagálva jelentette ki aztán Giesswein Sándor, hogy a keresztényszocializmust nem Lueger találta ki, annak alapelvei benne foglaltatnak Aquinói Tamás munkáiban és a kánonjogban.

M. Szebeni Géza

Jegyzetek

[1] Az antiliberális rendszerkritikák történetének Aquinói Tamáshoz kapcsolhatóságára Boda Zsuzsa nagyszerű tanulmányai hívták fel a figyelmemet. (pl. *Gazdaság és erkölcs Aquinói Tamás tanításában.*) Egyébként az antiliberális rendszerkritikák részét képezik a jobboldali radikális és a baloldali radikális rendszerkritikák is – de ezek tárgyalása nem feladata e dolgozatnak.

[2] Meg kell azonban jegyezni, hogy a jezsuitáknál is iskolázott Marxnak a kommunizmusban a jószágokból történő részesedésre vonatkozó elképzelésében (mindenki képessége szerint ad és szükséglete szerint részesül) is lehetetlen nem észrevenni Tamás „szétosztó igazságosságról" kifejtett nézeteinek nyomát.

[3] Vö. Redl Károly: *Marx és a középkori gazdasági gondolkodás: a gazdaságról és a pénzről.* In: *Az élő Marx*, Kossuth, 1983.

[4] Jóval később ez a gondolat az alapja a keresztényszocialista Giesswein Sándor úgynevezett „kisbérletről" alkotott felfogásának.

[5] Vö. Charles de Gaulle „társulásról" és „részvételről" vallott felfogásával.

[6] A vallás elleni harc jegyében 1789 diadalmas burzsoáziájának parlamentje eltörölt vagy ötven, a munkások számára pihenést is biztosító, katolikus ünnepi munkaszüneti napot, azzal is érvelve, hogy így a munkások bérét ötven munkanap növeli, hallgatva arról, hogy így az értéktöbblet-termelés is ötven nappal nő. A koronát a folyamatra az 1791-es alkotmányozó nemzetgyűlés gazdasági jogalkotása és a Le Chapelier törvény tette. Az előbbi törvényi kereteket teremtett a gazdasági liberalizmus számára, míg az utóbbi a vállalkozási szabadsághoz csatolta a munkavállalás szabadságát és a munkabéralku szabadságát – azzal együtt, hogy betiltotta a sztrájkok és szakmai egyesülések szervezését. Ez az intézkedéssorozat aztán a 19. század folyamán végig szabályozta a tőke és a munka világának kapcsolatát Franciaországban.

[7] Az angol parlament híres 1832-es és 1836-os, munkáskérdésről folytatott vizsgálatának a jelentései hajmeresztő esetekről számoltak be, de nem volt eltérő a munkásság helyzete Franciaországban sem a francia prefektusok korabeli jelentései szerint.

[8] II. János Pál 1997-ben boldoggá avatta.

[9] Mindkettőjükre nagy hatást gyakoroltak a német, illetve osztrák munkásszerveződések, melyekkel de Mun a francia–porosz háború idején töltött hadifogságában, míg La Tour du Pin bécsi katonadiplomáciai munkája során találkozott.

[10] La Tour du Pin itt az értéktöbblet kisajátításának, a kizsákmányolás mikéntjének a rendkívül kényes kérdését járja körül – Aquinói Tamás nyomán.

[11] Vö. De Gaulle mezőgazdasági bérletről szóló törvénykezésével.

[12] Ezt valósítja majd meg a magyar szocializmus „üzemi háromszöge", mely a szakszervezet, a párt és az üzem vezetőségének képviselőiből állt. (Marx után szabadon: „nem tudták, de tették.")

FIZIKA ÉS HITTUDOMÁNY

John Polkinghorne szintéziskísérlete nyomán

A fizikai világkép kialakításához vezető tényszerű tapasztalatokat, a külvilágból érkező jelzéseket egyéni kísérletezők korlátolt megfigyelőeszközeivel érzékelt, megfigyelt és közrebocsátott szubjektív élmények útján szerezzük. A közzétett kísérleti vizsgálatokat bármelyik szakmai műhely bármelyik tagja bármikor elvégezheti, ellenőrizheti, megismételheti. Az igazán fontos egyedi, új megfigyelések felkelthetik akár a nemzetközi tudományos közösség érdeklődését is, és közös kísérleti és elméleti erőfeszítéssel új tudományos témakör vagy tudományág alakulhat ki.

A fizikai tudomány célja a kísérletekben megfigyelt és közzétett kutatói élmények összességének a megértést szolgáló egyszerű és lehetőleg pontos elméleti rendszerbe illesztése. Galileo Galilei óta tudjuk, hogy „a természet nagy könyve a matematika nyelvén íródott", ezért természetes, hogy az elméleti rendszerek matematikai egyenletek formájában fogalmazódnak meg. A kísérleti tapasztalatok elméleti megértéséhez vezető logikai folyamatban felmerülhet az a kérdés, hogy a szubjektív tapasztalati élmények alapján kimunkált gondolati rendszer mennyire lehet objektív és megbízható: milyen mértékben tudja leírni, visszatükrözni a valóságos külvilág teljességét a létrehozott elméleti rendszer. Ez a kétely Platón „barlanghasonlata" óta jogos filozófiai kérdés, talán költői, amelyre nem várható válasz.

Válasz híján azért annyit fel kell tételeznünk, hogy a reális, tőlünk független külvilág létezik, és számunkra érthető törvényeknek engedelmeskedik. Bíznunk kell abban, hogy bár aktuális lehetőségeink korlátozottak, ezt a

külvilágot és a benne uralkodó ésszerű törvényeket mégis megismerhetjük. Ezzel a bizalommal próbálunk alkotni természeti törvényekkel alátámasztott elméleti rendszert, a valósághoz illeszkedő modellt, azzal a céllal, hogy az elméletből következő állítások, előrejelzések, kiszámított eredmények minél jobban egybeessenek a valóságos világról szerzett kísérleti tapasztalatokkal. Végeredményben a természeti törvényekkel megalapozott és kimunkált tudományos igazságok a kutatók tekintélyes közösségének elfogadott tudását, közösen megfogalmazott véleményét, jól megindokolt meggyőződését fejezik ki. Aforizmaszerűen fogalmazva: a természettudomány kutatóinak erős hitbéli tudásuk van arról, hogy a fizikai világképüket alkotó elméleti modellek ténybeli tudást képviselnek.

Az elméleti rendszer következményeinek igazolását vagy cáfolatát célzó további kísérleti megfigyelések végzése során az új kísérleti tények kijelölhetik és átléphetik az elméleti fizikai modellek határait, a költővel szólva „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol". Ez együtt jár az elméleti rendszer megváltoztatásával, újrafogalmazásával, azonban az új elméleti modelleknek határesetként magukban kell foglalniuk a régi modellek eredményeit. Közismert, hogy a klasszikus mechanika elméleti építményén túlmutató relativitáselmélet a köznapi tapasztalatokkal összemérhető sebességeknél határesetként a klasszikus elméletre vezethető vissza, és ugyanez érvényes a kvantummechanika határesetére is makroszkopikus méreteknél.

Hittudomány – hitbéli tudás

A hittudományok, a különféle vallási felekezetek és egyházak teológiai eszmerendszerei a köznapi tapasztalati tényeken túlmutató, de jogos indokokkal, lélekből fakadó igényekkel megfogalmazható lételméleti kérdéseket

tesznek fel. A teológia a „miért? mi okból? mi célból?" kérdésekre keres és kínál természetfeletti elemekre, misztikus tapasztalatokra alapozott válaszokat, állításokat, elvont jellegű hittételeket. A rendszerbe foglalt hittételek, vallási dogmák, hitigazságok a belső lelki megértést, a hittel vallott igazságban való megnyugvást, vagyis a hitbéli tudást szolgálják, amint a természettudományos elméletek törekednek a ténybeli tudás bizonyosságára.

A hittudomány, a teológia elvont kérdésfeltevései alapvetően különböznek a természettudományokban megszokottaktól, túlmutatnak a ténybeli tapasztalatokon. Minden tudatos emberben megfogalmazódnak a természeti tényeken túlmutató, azoktól független lételméleti kérdések. Létezik-e a Credo szerint vallott egy Isten, a Mindenható és Gondviselő Atya, mennynek és földnek Teremtője? Létezik-e a transzcendens lélek, amely túlmutat az ember intellektuális, akár zseniális agyi képességein, például van-e különbség egy festmény, vers vagy zenemű egységes egészének átszellemült műélvezete és azok szerkezeti felépítésének elemző gondolati felfogása között? Létezik-e túlvilág, van-e az ember személyiségéhez kötődő lelki folytatás a fizikai halál után? A túlvilági folytatás (üdvözülés, elkárhozás) összefügg-e az evilági élet minőségével? Van-e oka, célja, értelme az emberek egyéni és az emberiség közösségi életének? Mi végre vagyunk a világon (Tamási Áron: *Ábel Amerikában*)? Miért olyan a világ, amilyen? Ezek indokolható kérdések, az emberi intellektus válaszokat követel, a hittudományi válaszok megnyugtatóan pozitívak, de ténybeli tapasztalatokkal nyilvánvalóan nem igazolhatók és nem cáfolhatók.

A keresztény hittudomány, a Teológia az Istenről (Theosz), Isten kinyilatkoztatott Igéjéről (Logosz) való gondolkodás, elmélkedő bölcselkedés. Elvont transzcendentális kérdésekre keres válaszokat, amelyek a hitbéli

igazságok rendszerébe illeszkednek. A megfogalmazott válaszok alapgondolatai a bibliai próféták és Krisztust követő apostolok és egyházatyák egyedi, személyes tapasztalataira támaszkodó kinyilatkoztatások. Ezek az egyéni misztikus tapasztalatok a természettudományos kísérletezés köznapi értelmében a legtisztább szándék mellett is megismételhetetlenek. A rendszerbe szervezett hittételeket a közösségi hagyományok hitelesítik, egyedi misztikus tapasztalatok erősítik, és a nagy világvallások hívő tömegei számára ezek elfogadott hitbéli tudást, hitigazságot jelentenek. A keresztény teológusok feladata a hittételek, a hitbéli tudás igazságának intellektuális vizsgálata, a tapasztalt valósággal való lelki összhang keresése, „az értelmet kereső hit – fides quaerens intellectum" művelése. Az elmúlt két évezred folyamán az európai kultúra és a keresztény hittudomány egymást feltételezve, segítve, kétkedve és vitázva fejlődött. Közhellyé vált szólás szerint Európa az a földrész, ahol még az ateista is keresztény.

Fizika és teológia

A természettudományokban foglalt ténybeli tudás és a hittudományban tárgyalt hitbéli tudás között gondolati, filozófiai szintű átfedések léteznek, csak témaköreik, eszközeik, módszereik felségterülete független egymástól. Mindkettő tudás, a valóságos világról, annak különböző oldalairól szerzett ismeret. A természettudomány és a hittudomány magas intellektuális szinten elkötelezett művelői tudásuk birtokában nyilvánvalóan nem vállalnak részt olyan vitákban, ahol a tudomány és a vallás szembeállítása a téma. A tudományoktól távol eső szélsőséges csoportok között viszont harcos ateisták és bigott anti-ateisták vívják virtuális vérre menő internetes csatái-

kat. A közömbös tömegek általános köznapi vélekedése szerint a tudomány és a vallásos hit összeegyeztethetetlen, ellentétben állnak egymással. Az évszázados materialista és több évtizedes marxista egyházellenes ideológia alapozta meg ezt a vélekedést, amelyet a szélsőségek vitái is csak erősítenek. Figyelmet érdemel, ha mindezek ellenére értelmes harmóniára törekvéssel, a közösen elfogadható igazság keresésével találkozhatunk. Legutóbb az Európai Fizikai Társaság (EPS) *EuroPhysicsNews* című angol nyelvű periodika 2014. évi 1. számában jelent meg John Polkinghorne cikke *Physics and Theology* címmel.

John Polkinghorne 1979-ig 25 éven át elméleti fizikus volt, a cambridge-i Trinity College-ban kezdte egyetemi tanulmányait 1949-ben. Matematika volt a fő tantárgya, de Dirac kvantummechanikai előadásait is hallgatta. 1955-ben doktorált, majd ösztöndíjasként Murray Gell-Mann és Richard Feynman munkatársa volt Amerikában, a CalTech-ben. Két évig tanított Edinburghben, 1958-ban Cambridge-ben kapott oktatói állást. 1968-ban az új alapítású matematikai fizika professzorává, 1974-ben kiváló munkáját elismerve a Royal Society tagjává választották. Ezekben az években dolgozott Princetonban, Berkeleyben, Stanfordban és a genfi CERN-ben, fontos szerepet vállalt az elemi részecskék kvarkokból és gluonokból összetett szerkezetének az elméleti kidolgozásában. 1979-ben megvált cambridge-i egyetemi tanszékétől, teológiát tanult, 1981-től segédlelkész és 1984-től nyugdíjazásáig, 1996-ig anglikán lelkész volt. John Polkinghorne tehát nyilvánvalóan mély szakmai ismereteket szerzett mind a fizika, mind a teológia területén. Huszonkilenc, meglehetősen népszerű könyve jelent meg, részben a nagy energiájú részecskefizikáról és a kvantumelméletről, részben a természettudomány és a teológia viszonyáról – ez utóbbiak tették ismertté a nevét. Magyar nyelven is megjelent egy könyve 2008-ban *Egyetlen világunk (One world)*

címmel, „A tudomány és a teológia kölcsönhatásai" alcímmel a pozsonyi Kalligram kiadónál. Két oldalról megalapozott nézetei megérdemlik a figyelmet, és a továbbiakban ez az írás Polkinghorne *Physics and Theology* című cikkének gondolatmenetét követi és néhány kiegészítéssel folytatja.

A természettudomány és a hittudomány viszonya kivételes. Beláttuk, hogy a természettudomány elméleti modellben megjelenő ténybeli tudása egy jól megindokolható feltételezésen, azon a meggyőződésen alapul, hogy a reális világ természeti törvények szerint épül fel és működik, és hogy ezek a törvények az emberek számára megismerhetőek és megérthetőek. Ez a meggyőződés a tapasztalatainknak nem mond ellent, de túlmutat a konkrét tényeken, a fizika racionális építménye fölé emelkedő, a vallásos hithez mérhető gondolati elem.

A fizika művelése során felmerülnek a kutatás értelmére és célszerűségére, az eredmények értékére vonatkozó kérdések, amelyek nem tartoznak a teológia általános lételméleti kérdései közé, mégis teológiai jellegű kérdések abban az értelemben, hogy a tapasztalati tényekre alapozott tudományos kísérleti vagy elméleti módszerek nem segítenek a belső lelki igényű kérdések megválaszolásban. Ezek a fizikán túlmutató „metakérdések" jelentik a vallási érdeklődés lényegét, amelyeket feltétlenül fel kell vetnünk, ha a valóság természetének teljes megértésére törekszünk. A teológia egyik szerepe az ilyen kérdésekre adható válaszok vizsgálata abból a célból, hogy a tudomány felfedezéseit a megértés szélesebb és mélyebb összefüggésébe helyezze.

Például egy „metakérdés" lehet a következő: „Miért lehetséges egyáltalán az, hogy a fizika elméleti rendszere olyan mély értelemben teszi érthetővé a természet jelenségeit, amilyen mély értelműnek bizonyultak a fizikai törvények?" Elég természetesnek tarthatjuk, hogy az

evolúció úgy formálta az agyunkat és a gondolatainkat, hogy a körülöttünk zajló mindennapi eseményeket olyan mértékig megértsük, hogy a túlélésünk ne kerülhessen komoly veszélybe. Azonban a felfedezésre és megértésre irányuló képességeink magasan felülmúlják a túléléshez szükséges szintet. Mi az oka, hogy képesek vagyunk olyan területeken fogalmakat alkotni és megértésre jutni, mint a szubatomi kvantummechanika mikrovilága, vagy az anyagi tömeg által meggörbített négydimenziós téridő kozmikus tartománya? Ezek a területek ellentmondanak a köznapi intuíciónak, távol esnek a közvetlenül felismerhető, mindennapi életünket valóban befolyásoló hatásoktól. Miért vagyunk annyira szerencsések, hogy még az ilyen emberi léptéktől távoli területeknek a fizikai természetét is fel tudjuk deríteni és meg tudjuk érteni? Aki a világ jelenségeinek lehető legmélyebb és legátfogóbb megértésre törekszik – márpedig ez a fizikuskutatók természetes igénye –, az biztosan egy széles perspektívájú nézőpontra szeretne emelkedni, amelyből érthetővé válik magának a megérthetőségnek a mélysége is.

A fizikai világ megérthetősége és szépsége

A tudomány célja és sikere a ténybeli tudás: a valóságos fizikai világ jelenségeit és folyamatait leíró igaz természeti törvények megismerése és megértése. De ez a megértés az egyszerű ténybeli igazságnál mélyebb és felemelőbb tudás, hiszen a világegyetem megismert elméleti modelljei nem csak racionális igazságot, hanem racionális szépséget is hordoznak magukban. A fizika története igazolja, hogy a fizikai felfedezésekhez vezető folyamatban termékeny vezérfonalnak bizonyult olyan elméletek keresése, amelyeknek az egyenletek formájában történt megfogalmazása magán viselte a matematikai szépség,

az egyszerűség összetéveszthetetlen jellegzetességét. William Ockham 14. századi ferences szerzetes filozófiai tétele (Ockham borotvája) szerint egy jelenség kétféle lehetséges magyarázó elmélete közül az egyszerűbbet érdemes elfogadni. Az égitestek mozgásának heliocentrikus magyarázata viszonylag rövid idő alatt népszerűvé vált, éppen a geocentrikus világképhez viszonyított egyszerűsége miatt.

A Maxwell-egyenleteket a szimmetrikus szépség igénye alakította végleges formájára. A korábban ismert indukciós törvény szerint elektromos teret a mágneses tér változtatásával, a gerjesztési törvény szerint pedig mágneses teret elektromos árammal lehet létrehozni. James Clerk Maxwell szépérzéke a gerjesztési törvényt hiányosnak találta, a szimmetria kedvéért feltételezte, hogy a töltésáram mellett az elektromos tér változása is okozhat mágneses teret, és a gerjesztési törvényt ezzel a térváltozással, az úgynevezett eltolási árammal egészítette ki. Ez tette lehetővé annak elméleti magyarázatát, hogy az üres térben dinamikusan változó elektromos és mágneses mezők kölcsönhatása fénysebességgel terjedő elektromágneses hullámokat, rádió-, fény-, röntgen- és gammasugár-hullámokat hoz létre töltések és áramok nélkül is. Az igaz és szép Maxwell-elmélet tehát jónak, azaz hasznosnak is bizonyult.

Paul Dirac elméleti fizikus összhangot keresett a kvantummechanika és a speciális relativitáselmélet között. Fáradhatatlan és sikeres kutatásainak eredménye az 1928-ban közölt Dirac-féle szépséges szimmetriájú hullámegyenlet, amely illeszkedik a relativitáselmélet szimmetriakövetelményéhez, magában foglalja a részecskék spinjének és antirészecskéjének, például az ½ spinű elektronnak és a pozitronnak leírását. Dirac 1933-ban, az egyenletében feltételezett pozitron kísérleti felfedezése után vehette át a Nobel-díjat. Egy alkalommal

kijelentette, hogy az egyszerű szépségű egyenletek felkutatására irányuló törekvése „nagyon hasznos vallásnak" bizonyult. Sógora, Wigner Jenő, a Nobel-díjas elméleti magfizikus *The unreasonable effectiveness of mathematics in the natural sciences* című cikkében az absztrakt matematika képességét a fizikai világ törvényeinek megfogalmazására a „matematika megdöbbentő hatékonyságának" nevezte, és úgy vélte, hogy ez egy olyan ajándék, amelyet sem nem értünk, sem nem érdemeltünk meg. Albert Einsteint is mélyen megérintette a fizikai világ csodálatos szépségű rendje, úgy nyilatkozott, hogy amikor nagyszerű felfedezéseire jutott, akkor úgy érezte magát, mint egy gyermek az idős bölcsek jelenlétében.

Az elméleti fizikusok örömmel alkalmazzák előrejelző számításaikban a megértés mély és esztétikus lehetőségeit, de képtelenek magyarázatot adni arra, hogy miért ennyire áttekinthetően érthető a fizikai világ. Bizonyosan elfogadhatatlan szellemi restség lenne ezt a lenyűgöző érthetőséget úgy kezelni, mint egy bámulatosan szerencsés véletlen körülményt. A vallási nézőpont, amely a fizikai világegyetemet Isten teremtményeként értelmezi, azt a látásmódot tudja felkínálni, hogy az érthető kozmikus ésszerűség annak egyik jelzése, hogy a csodálatos szépségű rend mögött Teremtő Elme rejlik. A mi áttekintési képességünk, hozzáférésünk ehhez a rendhez azt a tényt tükrözi, hogy mi, emberek – egy ősi és mély értelmű kifejezést idézve – „a Teremtő Isten képére és hasonlatosságára" megalkotott teremtmények vagyunk.

El kell ismerni, hogy logikailag nem szükségszerű az érthetőséget ilyen módon értelmezni, de a vallásos ember véleménye szerint az ilyen értelmezés a szellemileg leginkább megnyugtató magyarázat. Ez az értelmezés mutatja meg a helyes utat annak megértéséhez, hogy a vallás és a fizika milyen viszonyban állnak egymással. Nem ellenfelek, akik ugyanannak a dolognak az egymás-

sal ellentétes magyarázatát ajánlanák, hanem barátok, akik kiegészítik egymás különálló mondanivalóját az őszintén igaz egyetértés keresésében. A vallásnak hálával kell fogadnia mindazon tapasztalatokat, amelyeket a fizika összegyűjtött a fizikai világ szerkezetéről, jelenségeiről és időbeli folyamatairól, és aztán arra kell törekednie, hogy ezt a ténybeli tudást hitbéli tudása által belehelyezze az érthetőség szélesebb és mélyebb összefüggésébe.

A kozmikus finomhangoltság

Az utóbbi néhány évtizedben a fizika egyik leginkább figyelemre méltó felfedezése az a felismerés, hogy az alapvető fizikai mennyiségek és törvények nagyon különleges, „finoman hangolt" formában léteznek. Ez a „finomhangoltság" az alapfeltétele annak, hogy a kozmikus evolúció máig tartó termékeny fejlődési folyamata a „Nagy Bumm" idején keletkezett egynemű energiagolyó széttágulásával a szénalapú földi bioszféra szerteágazó és gazdagon bonyolult tartományát, a tudatos embert is magában foglaló világegyetem kialakulását eredményezze. A fizikában az emberre irányuló, emberközpontú finomhangoltságot antropikus elv (anthropic principle) névvel jelölték meg, összefoglalva az e tárgyban felismert fenomenológiai tények, tapasztalatok és adatok összességét.

Az atommagok közötti erős és a töltések közötti elektromágneses fizikai kölcsönhatások erősségeinek egymáshoz illeszkedése egy példa erre. A csillagok vörös óriás fejlődési állapotában három héliumatom (He^2_4 rendszám 2, tömegszám 4) között létre tudott jönni egy szén-rezonanciának nevezett energiaállapot, amelyben a három héliumatom összeolvadásából egy szénatom (C^6_{12}) keletkezett. Egy másik energetikai rezonanciaállapot lehetővé tette, hogy még egy héliumatom tapadjon a szén-

hez, így jöhettek létre az oxigénatomok (O^{8}_{16}). Ha az erős és az elektromágneses kölcsönhatás erőssége akár százaléknyival különböző lenne, a hidrogén és hélium mellett nem alakult volna ki szén és oxigén.

Egy másik példa szerint a gravitációs kölcsönhatás erősségének is csak a jelenlegi értéke teszi élhetővé a világegyetemünket. Kicsit, akár milliomodrésznyivel különböző értékeknél nem lennének galaxisok, csillagok és bolygók. Nagyobb tömegvonzásnál rövid idő alatt egyetlen hatalmas gömbbé húzódott volna össze a világegyetem, kisebb gravitációnál az atomok, atomcsoportok porfelhője egyenletes térbeli eloszlással lebegne a világűrben.

További példákat is lehetne sorolni a természeti állandóknak és kölcsönhatásoknak és a szénalapú földi életnek az egymáshoz illeszkedő finomhangoltságára. A fizikusok számára a természet alapvető kölcsönhatási erőinek finoman hangolt formája és nagysága csak egy nyers tényszerű adottság, amelyekből meg lehet határozni az egyedi fizikai jelenségek jellemző paramétereit, ki lehet számítani a folyamatok időbeli lefolyását. Az antropikus elv magyarázata a tudomány eszközeivel egyelőre kezelhetetlen, a kutatók éppen ezért ezzel nem foglalkoznak. Mégis megint csak szellemi restségnek kellene tartanunk, ha a finomhangoltság nyilvánvaló tényét további megfontolás nélkül egyszerűen elfogadnánk, és úgy kezelnénk, mint egy véletlenül adódott örömteli meglepetést. Itt ismét egy „miért" típusú „metakérdés" merül fel, ami a fizika megszokott célkitűzésén túlra mutat.

Az antropikus finomhangoltsági elvre mégis magyarázatot kereső fizikusok két lehetőséget tudnak elképzelni, mindkettő fizikán túli metafizikai feltételezés. Az egyik feltételezés szerint végtelen számú, egymástól független, egymással információcserére nem képes, egymástól különböző természeti törvényeknek alávetett univerzum létezik, ennek a multiverzumnak egyik tagja a

mi világegyetemünk. Az ilyen típusú multiverzum fogalmának bevezetését indokolhatják fizikai megfontolások, mint például a „Nagy Bummot" követő korai felfúvódás (early inflation) vagy a húrelmélet, de az ilyen „sokvilág" egyes tagjairól természetüknél fogva lehetetlen információt szerezni, létezésük tehát tudományosan nem igazolható, sem nem cáfolható. A másik, deista elképzelés szerint univerzumunk intelligens tervező, természetfölötti tudatos Teremtő műve. Ezen túlmutat a vallásos nézőpont, amely a finomhangoltságban rejlő lehetőséget úgy tekinti, mint a Mindenható Teremtő Isten ajándékát a szénalapú bioszféra csúcsára juttatott teremtménye, a tudatos ember számára, akinek ezzel lehetővé teszi egy termékeny történelmi fejlődési folyamat átélését.

Nincs semmilyen logikailag korlátozó elv, ami eldönthetné a multiverzum és a teremtés lehetőségei közötti választást, a vallási hipotézis mégis erősebb, mert járulékos indokok támasztják alá. Ilyen indokok a vallási hagyományok, misztikus élmények, vagy a világegyetem természeti törvényeinek érthetősége, míg ilyen érvek nyilvánvalóan szóba sem jöhetnek a multiverzum feltételezése esetén.

A kauzalitás – a nyitott oksági viszony

A 18. század második felében a Newton-egyenletek éles meghatározottságú, determinisztikus jellege bátorítást jelentett arra, hogy a fizikai világot szigorúan mechanikai fogalmakban lássuk, mintha a világegyetem egy mozgó és kölcsönható alkatrészekből felépített kozmikus óramű lenne. Mivel a klasszikus gravitációs és elektromágneses terek egyenletei ugyanolyan módon determinisztikusak, mint a klasszikus részecskéké, a 19. században a klasszikus terek elméleteinek a felfedezése nem változtatta

meg lényegesen ezt a determinisztikus világképet. Ezzel a világképpel kapcsolatban mindig megmaradt valami gyanakvás, hiszen a szabadság és a választás alapvető emberi élményei arra mutattak rá, hogy bár a fizikai világ lakói vagyunk, de nem vagyunk gépszerű automaták.

A 20. századi fizika mindenképpen tanúja volt a pusztán mechanikai világkép halálának azáltal, hogy feltárta a meghatározottságra, a jósló előrejelzésre irányuló tudományos törekvés természetből eredő lényegi belső sikertelenségeit, először a kvantumelméletben, majd később a káoszelméletben. A fizikai világról bebizonyosodott, hogy az óraműnél sokkal összetettebb bonyolultságú valóság. Ezután a létfontosságú kérdés az, hogy vajon emellett rugalmasabb-e, kezelhetőbb-e, van-e bizonyos fokú nyitottsága a jövendő alakíthatósága felé.

A meghatározott előrejelzés sikertelenségét a kvantumelméletben két meglehetősen különböző tényező okozhatja. Az egyik az, hogy a természetben önmagában jelen van egy valós mértékű határozatlanság, a véletlen a mikrovilág jelenségeinek saját belső tulajdonsága, amint azt a kvantumelmélet Bohr-féle koppenhágai értelmezése feltételezi. A másik lehetőség szerint az előrejelzés sikertelensége a szükségszerűen meglévő tudatlanságunk eredménye. A tudatlanság oka az, hogy lehetetlen az ismeretekhez való teljes hozzáférés, emiatt ütközik akadályba a teljes tudás megszerzése, a valós időben zajló jelenségeket teljes részletességgel meghatározó tényezők kiderítése. A kvantumelmélet determinisztikus értelmezésére tett kísérletet David Bohm a részecskék viselkedését befolyásoló hozzáférhetetlen, „rejtett hullámparaméterek" feltételezésével. Bohr és Bohm egymástól gyökeresen különböző jellegű elméletei ugyanazokra a tapasztalati következményekre vezetnek, ezért nem lehet közöttük tisztán fizikai megfontolások alapján egyszerűen választani, a választás fizikán túli – metafizikai

megítélést igényel. Bohm elméleti feltételezése a rejtett paraméterek létezéséről túlságosan mesterkélt, a Bell-egyenlőtlenség egyenesen az elutasítására ösztönöz, sokkal meggyőzőbb a legtöbb fizikus által elfogadott koppenhágai értelmezés.

Ez a példa nagyon jelentős elvi kérdésre mutat rá. Elképzeléseinket a világ oksági viszonyairól a fizika tételei és törvényei minden bizonnyal korlátok közé szorítják, azonban nem határozzák meg azokat teljességgel. A fizika szakmai keretei önmagukban nem alapozták meg a világ oksági feltételeit. Létezik egy bizonyos mértékű nyitottság lehetősége, amely megengedi más oksági elvek működésbe lépését, szerepvállalását a jövendő kimunkálásában. A teológia szerint léteznek ilyen nyitott oksági elvek, és magukban foglalhatják mind emberi, mind isteni személyes cselekvők szándékos cselekedeteit. E világkép szerint a teremtés nem egyszeri tény, hanem történelmi folyamat, amelyben az Isteni Gondviselés a megteremtett világ nyitott természetén belül fejti ki a hatását, nem pedig kívülről érkező alkalomszerű beavatkozással (hiszen a teremtés önmaga által rögzített, meghatározott rendjébe beavatkozó Isten szeszélyesnek és önkényesnek tűnhetne, ami komoly teológiai nehézségekre vezető nézet lenne).

Az ésszerűség és a meglepetés

A fizikai világ felfedező kutatása során gyakran kiderült, hogy vannak a természetnek meglepetésszerű jellegzetességei, amelyeket előzetesen nem lehettünk volna képesek kitalálni. 1899-ben a filozofikus gondolkodású személyiségek közül bárki hajlandó lett volna „bizonyítani" annak a lehetőségnek a kizártságát, hogy valami néha úgy viselkedjen, mint egy hullám (szétterjedjen és oszcil-

láljon), és néha úgy, mint egy részecske (kis golyócska). Amikor kiderült, hogy a fény magában hordozza ezt a józan ésszel ellentétes kettős tulajdonságot, ez bizony a fizikusoknak akkora problémát jelentett, hogy 25 évükbe került a megoldása. Csak a természet makacs faggatása tudott végül is elvezetni a részecskék sokaságában az egyenként kvantumos részecskeállapotok hullámszerű tulajdonságainak és az ilyen állapotok szuperpozíciójának, interferenciájának a felfedezéséhez.

Ebből a történetből fontos leckét lehet megtanulni. Ha a fizikus egy új, meglepő lehetőséggel kerül szembe, nem azt kell kérdeznie ösztönös megszokásból, hogy „ésszerű-e ez a lehetőség?" – mintha már jó előre biztosan ismerné azt a formát, amelyet az ésszerűségnek fel kell öltenie. Hiszen 1899-ben senki nem gondolta volna ésszerűnek a hullám/részecske kettősséget. Az ösztöneinknek ehelyett mind a fizika keretein belül, mind azon túl egy másfajta kérdést kell feltenni, amely egyaránt nyílt és követelő: „A megismert bizonyítékok elegendően kényszerítőek-e ahhoz, hogy lehetségesnek gondoljuk a felmerült, meglepő, ésszerűtlennek látszó esetet?" Semmilyen lehetőséget nem lehet előre kizárni, de ha egy szokatlanul furcsa javaslat merül fel, annak igaz voltát alapos bizonyítékokkal kell alátámasztani. A józan ítélőképesség lényege az összhang keresése a gondolataink és a gondolkodás tárgyának valós természete között, és ezt az összhangot szükségképpen a gondolkodásunk vizsgált tárgya diktálja, bármennyire is meglepő annak a természete.

Ez olyan lecke, amely a teológia számára is értékes. Ha a fizikai világ, amelynek határait meg tudjuk haladni és kísérletileg bele tudunk avatkozni, meglepetést tud nekünk okozni, akkor a köznapi ésszerűségen túlmutató meglepetést nem kellene-e igaznak hinnünk és elfogadnunk Istentől, aki meghaladja a mi lehetőségeink határait, és akit nem lehet kísérleti próbának alávetni? Ennek a gondolatnak a

kimondása nem egy megalapozatlan spekuláció elfogadása, hanem az igazság keresése bizonyítékokat gondosan mérlegelő, elmélyült gondolkodás útján. Meggyőződéssel mondhatjuk, hogy a fizika és a teológia a felszín alatt rokonsági kapcsolatban állnak, mivel mindkettő a maga sajátos módján érdekelt a jól megindokolt hit segítségével elérhető igazság keresésében. A meglepő jelenségek kezelésének ezt a szellemi stratégiáját „lentről felfelé irányuló gondolkodásnak" nevezhetjük, a tapasztalat felől a megértés felé irányuló mozgásra törekedve, ellentétben a „fentről lefelé irányuló gondolkodással", amely azt hiszi, hogy el tud indulni világos és biztos általános elképzelésekkel, mielőtt leereszkedne a részletek megfontolásáig. Ezzel az utóbbi megközelítéssel az a baj, hogy az állítás szerinti általános elképzelések gyakran sem világosaknak, sem biztosaknak nem bizonyultak. A teológia a lentről felfelé irányuló módszerrel tud előrehaladni, bár az nyilvánvaló, hogy szellemi indítékai mélyen személyes jellegű élmények feldolgozásából vezethetők le, amelyek nem lehetnek nyitottak a tetszés szerinti megismételhetőségre azon a módon, ahogyan a fizika tudja felhasználni a kísérleti megerősítéshez való nyílt hozzáférés hatalmas titkos fegyverét.

John Polkinghorne az itt ismertetett gondolatait személyes megjegyzésekkel fejezi be. Arra törekedett, hogy a keresztény teológiát lentről felfelé irányuló gondolkodással dolgozza fel, ahogyan maga a teológia birkózik például a Jézus Krisztusban jelen lévő emberi és isteni kettősségbe vetett hittel. Amikor 1979-ben Cambridgeben visszavonult a matematikai fizika tanszékről, hogy a teológiát tanulmányozza, és anglikán pappá képezze magát, élete mindenféle úton-módon megváltozott. Egyetlen fontos szempontból viszont változatlan maradt. Mind fizikus mivoltában, mind teológus létére elkötelezett maradt a jól megindokolt hittel alátámasztott igazság keresésében.

Magyar fizikusok a hitről

Ismeretes néhány tekintélyes magyar fizikus véleménye a tudomány és a vallás viszonyáról.

Novobátzky Károllyal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem nagy tekintélyű elméleti fizika professzorával készítettek interjút a rádióban, valamikor az 1960-as évek közepén. Mint diplomamunkás egyetemista a mágneses ötvözeten szóródó neutronok számlálása közben hallgattam a rádiót. A kor ideológiai koncepciója szerint kérdezte a riporter, hogy a materialista világnézettel ellentétes világnézetű tudósok hogyan voltak képesek a fizika tudományában eredményeket elérni. Novó professzor jellegzetes raccsoló hanghordozásával kijelentette, hogy a hívő keresztény Max Planck azért tudott a kvantumelmélet zseniális megalapozója lenni, „...meht a viihágnézet neem tuudómány...". Mondta ezt 1956 után egy évtizednyivel Novobátzky Károly professzor, az elkötelezetten ateista világnézetű párt, az MSZMP Központi Bizottságának valószínűleg kevésbé ateista tagja.

Az evangélikus egyház egyik világi vezető személyisége, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja az 2008. évi budapesti Szkeptikus Konferencián tartott előadást *Intelligens tervezés és a történelmi egyházak* címmel. A rendkívül összefogott és világos előadást az interneten (http://videotorium.hu/hu/contributors/details/1144) ma is élvezettel lehet és érdemes végigkövetni. A keresztyén protestáns fizikus kifejtette, hogy a finoman hangolt világ az isteni teremtés egyik eredménye, de a teremtés hitbéli igazsága sokkal többet jelent, mint az intelligens tervezettségére utaló ténybeli érvek. A történelmi keresztény egyházak felfogása szerint a Teremtő, a mindenható, mindent tudó, irgalmas és szerető Isten teljessége nem korlátozható emberi fogalmakkal, végtelenül gazdagabb, mint egy precíz mérnöki tervező emberi léptékű intelligenciája.

RÉSZLET A SEUSO-KINCS EZÜST ILLATSZERES
SZELENCÉJÉNEK OLDALÁRÓL:
ÚRNŐ KÉT SZOLGÁLÓLÁNNYAL (MNM)

A kispesti baptista gyülekezet fizikus akadémikus tagja 2014 februárjában a gyülekezet előtt tartott sikeres előadást *Tudomány és Teremtés* címmel (http://www.baptist.hu/hu/media/predikaciok/tudomany-es-teremtes). A kiterjedt témaköröket érintő előadás egyik mondanivalója a Biblia és a modern tudomány viszonyára vonatkozott. Szent Péter egyik levele szerint „...egy nap az Úrnál olyan, mint ezer esztendő, és ezer esztendő olyan, mint egy nap." Ennek a mondatnak a szellemét követve az előadó párhuzamba állította a bibliai teremtés 6 napját és a modern kozmológia Nagy Bumm óta eltelt 13, 6 milliárd évét. Bizonyította, hogy a bibliai teremtés és a kozmikus evolúció történeti sorrendje egymásnak megfelel, és az emberi időléptéket a nagyságrendben eltérő isteni időléptékkel párhuzamba állítva a modern tudomány igazolja a bibliai teremtés fejlődési időrendjét.

Az Istent kereső, természettudományban tevékeny kutató a teológiától elvonatkoztatva is kereshet és találhat magának saját hitbéli igazságokat. A fizikai világképhez illeszthető bizonyosság, hogy létezik az anyagi világot megteremtő, természeti törvényeit és fejlődéstörténetét megszabó végtelen hatalmú Atyaisten, aki a teremtett emberiségre is gondot visel. A Gondviselés az emberiségnek már többször kinyilvánította, hogy milyen módon kellene egyensúlyban élnünk a földi természettel. Először a Biblia szerint Ádám atyánkat, a fejlődésben az emberi lélek és a tudatosság első kiváltságos birtokosát kérte, hogy szabad akarattal tartsuk be a paradicsomi szabályokat. Nem tartottuk be. Két évezrede az emberré vált Fiúisten, Jézus Krisztus mutatta meg végtelen szeretetével az Isten teremtményeihez méltó élet példáját. A máig terjedő történelem mutatja, hogy nem vagyunk méltók őt hajlékunkba fogadni. Talán az utóbbi évszázadban a végtelen tudású Szentlélekisten sugalmazása szerint keresztény főpásztorok és államférfiak hivatása,

hogy a mai emberiséget figyelmeztessék tévelygéseire. Robert Schuman ezt szűkebb földrészünkről így fejezte ki: „Európa vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz".

A hitet kereső, kételkedő értelem, az „intellectus quaerens fidem" egyetlen reménye, hogy a Gondviselő Isten nem csak az emberi nemzetségnek, hanem az egyedi emberi sorsoknak is bölcs irányítója, végtelen szeretetével gondját viseli az egyes embernek, a társadalmak forrongó közegében a magánnyal küzdő, bízva bizakodó emberi léleknek is.

KÁDÁR GYÖRGY

AZ AGYUNKRA MENT SZEX

Az internetes pornográfia és az agy

A szerelmi és a szexuális magatartásformák mindeddig páratlan átalakulása játszódik le a szemünk előtt. A gyermekek és a tizenévesek komoly próbatételt élnek át, amit a nemrég elkészült, Beeban Kidron bárónő által rendezett *InRealLife* (A való életben) című brit dokumentumfilm mutat be megrendítő erejű jelenetekben, az internetnek a fiatalokra gyakorolt hatását vizsgálva.

A filmben egy tizenöt éves fiú lenyűgöző nyíltsággal beszél arról, mi játszódik le az ő és kortársai millióinak az életében, akiknek szexuális ízlését alapvetően alakítja a nap bármely órájában elérhető internetes pornó. A fiú vall arról, hogy a pornóképek milyen hatással voltak szexuális tevékenységére „a való életben": „Amikor együtt vagyok egy lánnyal, pontosan azt szeretném kapni tőle, amit az interneten láttam... Azt akarom, hogy minden tekintetben olyan legyen, mint az a nő a számítógépen... Nagyon hálás vagyok azoknak, akik létrehozták ezeket az ingyenes weboldalakat, de tény, hogy lerombolták bennem mindazt, amit korábban a szerelemről gondoltam. Nagyon fáj ez nekem, mert újabban nehezen tudok kapcsolatot kiépíteni lányokkal."

A jelenetben az a legmegrendítőbb, hogy ez a fiú már tizenöt éves korában kénytelen volt megtapasztalni szexuális hajlamai és szerelmi vágyai szétválását.

A megszólaltatott tizenéves gyötrelmei mögött a pornó egyik paradoxonja tárul föl. Mi az oka annak, hogy a pornóélmények hatására ebben a fiúban a lányok nehezebben ébresztik föl a vágyat, nem pedig könnyebben? Régebben a tizenévesek a nemi aktus megismerésére,

saját nemi életük előkészítésére, illetve szexuális feszültségük enyhítésére használták a pornót. Ma viszont az új típusú, internetes pornók nem a szexuális kapcsolatra készítik fel a fiatalt, hanem egyenesen annak helyébe lépnek. Sok fiatalember egyenesen kijelenti, hogy jobban szereti a pornót, mint a szexet és a nőkkel való, sok gonddal, vesződséggel járó kapcsolatot. Lehetséges, hogy csak olyan fiúk elégedetlenségei fogalmazódnak meg itt, akik az uralkodási hierarchia alacsony fokán állnak és képtelenek „lányhoz jutni"? A filmben látott jó kiállású tizenéveshez hasonlóan néhányan azt tapasztalják, hogy lányokhoz „juthatnak" ugyan, de ilyenkor „nem működnek megfelelően".

A fiú panaszszavai ismerős helyzetet elevenítettek fel, ugyanis a kilencvenes évek közepén más pszichiáterekkel együtt jómagam is felfigyeltem egy akkoriban újnak számító jelenségre. A típuseset a következő volt: egy boldog kapcsolatban élő felnőtt férfi érdeklődni kezdett az akkor még bimbózó interneten megjelenő pornó iránt. A legtöbb weboldalt unalmasnak találta, de aztán rábukkant olyanokra, amelyek magukkal ragadták, olyannyira, hogy egyre erősebb vágyat érzett a felkeresésükre. Minél több pornót nézett, annál többet akart még látni. A problémát nem az jelentette, hogy rengeteg időt töltött az interneten, hanem az, hogy kialakult benne a vonzalom egy bizonyos típusú pornográfia iránt, ami kisebb vagy nagyobb mértékben negatív hatással volt kapcsolataira és nemi potenciájára. Nem állíthatjuk, hogy az illető éretlen, társadalmi kapcsolatokban félszeg személyiség lett volna, aki azért vonult volna vissza kiterjedt pornógyűjteményébe, hogy ezzel helyettesítse a valóságos nőkkel folytatott szexuális életét. Az ilyen férfiak általában kellemes, másokra figyelő emberek voltak, akik jól működő párkapcsolatban vagy házasságban éltek, és nem voltak káros szenvedélyeik. Kellemetlenül érezték magu-

kat, amikor arról beszéltek, hogy egyre több időt töltenek pornónézéssel és maszturbálással a számítógép előtt.

Ám a legérdekesebb az volt, amikor mintegy mellesleg arról számoltak be, hogy egyre nehezebben ébred fel bennük a vágy aktuális partnerük, feleségük vagy barátnőjük iránt, noha továbbra is vonzónak találják. Amikor arról kérdeztem őket, vajon van-e összefüggés e jelenség és pornónézésük között, azt felelték, hogy kezdetben a látottak nagyobb izgalomba hozták őket az aktus során, később viszont az ellenkező hatást okozták. Ahelyett, hogy érzéki örömöt éreztek volna partnerükkel az ágyban, a szeretkezés egyre inkább csak akkor lehetett sikeres, ha egy pornó forgatókönyv szereplőinek képzelték magukat. Egyesek az *InRealLife* tizenéveséhez hasonlóan arra igyekeztek rávenni szeretőjüket, hogy úgy viselkedjen az ágyban, mint a pornósztárok. Szexuális fantáziájukat mindinkább hatalmukba kerítették a jóval primitívebb és erőszakosabb forgatókönyvek, amelyeknek a szeretkezéshez immár semmi közük nem volt. Az volt a benyomásom, hogy ezekből az emberekből kihalóban van a szexuális kreativitás, s az internetes pornó rabjaivá váltak. Míg azonban a tizenéves fiúk szexuális ízlését a pornó alakította ki, ezek a férfiak más jellegű, korábban szerzett tapasztalatokkal is rendelkeztek, amelyek felé továbbra is nyitva állt előttük az út. A mai tizenéves fiúkkal tehát más a helyzet, s írásunkban erre igyekszünk rávilágítani.

Az a gondolat, hogy a szexuális hajlamok valójában szerzett irányultságok, nem csak a józan észnek látszik ellentmondani, hanem az evolúciós pszichológusok azon tételének is, miszerint a nemi vágy és tárgyai az evolúció több százezer éve nagyjából változatlan termékei, lévén, hogy az agy szerkezete és funkciói – vagyis „áramkörei" – alapvetően állandóak. Nemrégiben viszont fény derült arra, hogy az agy nem csak képes változásokra, hanem

egyenesen e változások révén működik. Az agynak azt a tulajdonságát, melynek révén képes strukturális és funkcionális változásokra, „neuroplaszticitás"-nak nevezzük, s e változások a mentális tapasztalatokra adott válaszok nyomán következnek be. A „neuro" a neuronokra, azaz az agyat alkotó idegsejtekre, míg a „plaszticitás" az agy változhatóságára, képlékenységére, alkalmazkodóképességére utal. Az evolúciós biológusoknak igazuk van abban, hogy agyunk leglényegesebb tulajdonságai ugyanolyanok, mint távoli őseink idejében voltak, de gyakran megfeledkeznek arról, hogy az őseinktől kapott legbecsesebb örökség éppen az emberi agyat jellemző nagyfokú változhatóság.

A neuroplasztikus változás mikroszkopikus szinten, az agyi neuronokban következik be. Ám néhány éles szemű megfigyelő már jóval a neuroplaszticitás felfedezése előtt rájött, hogy az ember más teremtményekhez képest rendkívül nagyfokú változatosságot mutat szexuális téren. Különbözőek vagyunk abban, hogy testünk melyik részén érzünk izgalmat és örömet. De leginkább abban térünk el egymástól, hogy más- és másféle személyekhez vonzódunk, és mást és mást szeretnénk tenni velük. Mindenkinek megvan a maga vonzó, „felizgató" típusa, s ez a típus nagyon eltérő lehet az emberek számára.

Egyeseknél ez a típus a különböző életszakaszokban és új tapasztalatok hatására változhat. Az emberi libidó nem egyszer s mindenkorra belénk rögzült, változhatatlan biológiai késztetés: furcsa szeszélyeket árulhat el, s lelki világunk és nemi élettörténetünk hatására gyors változásoknak van kitéve. Akár rendkívül válogatós is lehet. A szakirodalom jelentős része más következtetésre jut, s a nemi ösztönt biológiai imperatívuszként, örökké éhes, mindig kielégülni vágyó állatként mutatja be. E szerzők szerint a nemi ösztön falánk, nem pedig ínyenc. Az emberek azonban inkább ínyenceknek mondhatók, akiket

bizonyos típusok vonzanak, és akik határozott preferenciákkal rendelkeznek: ha valaki ragaszkodik egy adott típushoz, akkor hajlandó elhalasztani az örömérzetet addig, amíg meg nem találja, amit keres. Az ilyen ragaszkodás korlátozó jellegű: ha valakit „igazából csak szőkék izgatnak fel", akkor hallgatólagosan elutasítja magától a barnákat és a vöröseket.

Ám a szexuális plaszticitás ennél tágabb határok között is mozoghat. A fetisiszták vágyát élettelen tárgyak keltik föl. Egy fetisiszta férfit nagyobb izgalomba hozhat egy prémes szegélyű magas sarkú cipő vagy egy női fehérnemű, mint egy valóságos nő. Egyeseket a jelek szerint nem maguk a személyek, hanem komplex szexuális szkriptek vonzanak, amelyekben a partnerek különféle perverziókkal, szadizmussal, mazochizmussal, voyeurizmussal vagy exhibicionizmussal járó szerepeket játszanak el.

Joggal merülhet föl a kérdés: vajon szexuális és szerelmi változhatóságunk összefüggésben áll-e a neuroplaszticitással? A kutatások arra világítottak rá, hogy a neuroplaszticitás mindenütt jelen van az agyban. Ha egy adott agyi rendszerben változás következik be, akkor a vele kapcsolatban álló más agyi rendszerek is módosulnak. Az agy sokkal jobban hasonlít egy izomra, mint gondoltuk: használd, különben elsorvad. Ha egy adott agyi áramkört nem használunk a hozzá kapcsolódó mentális funkció ellátására – mivel az adott funkcióra nincs szükség –, akkor az áramkör az általunk működtetett más mentális funkciókat fogja ellátni. Egy másik fontos fölfedezés abban áll, hogy tanulás során az időzítés függvényében új kapcsolatok jönnek létre agyunk neuronjai között: az egyszerre működésbe lépő neuronok összekapcsolódnak egymással. Vegyük az ismert pavlovi példát: ha többször egymás után megszólaltatunk egy csengőt, mielőtt enni adunk egy kutyának, a csengőhangot regisztráló neuro-

nok összekapcsolódnak a nyálkiválasztást előidéző neuronokkal. Később aztán a csengőhang mindenképpen nyáltermelést vált ki, akár kap enni a kutya, akár nem. Ha egy fiatalember minden internetes belépése után szexuális képeket kezd nézegetni, akkor számítógépe hamarosan „szexualizálódni", erotizálódni fog, s – mint látni fogjuk – szexuális tárggyá válik.

„Figyelmet érdemel – írja Freud –, hogy a nemi ösztönök változékonyak és képesek céljaik megváltoztatására." Nem Freud volt az első, aki felhívta a figyelmet a nemiség képlékeny voltára – Platón a szerelemről szóló dialógusában azt hirdette, hogy az emberi Érosz számos formát ölthet –, de ő teremtette meg a szexuális és szerelmi élet idegtudományi megközelítésének alapjait.

Freud egyik legnagyobb érdeme ezen a téren a szexuális plaszticitás kritikus periódusainak felfedezése volt. Szerinte a felnőtt szerelmi életre való képessége több egymást követő szakaszban bontakozik ki, amelyek közül az elsőt a csecsemő szüleihez való szenvedélyes ragaszkodása alkotja. Pácienseitől és gyermekeken végzett megfigyeléseiből megtudta, hogy a meghitt nemi élet kialakítása szempontjából a kisgyermekkor (és nem a pubertáskor) jelenti az első kritikus időszakot, s hogy a gyermekek képesek szenvedélyes, protoszexuális érzésekre – hirtelen rajongásokra, szerelmi lángolásokra, s egyes esetekben még nemi izgalomra is. Freud felfedezte, hogy a gyermekek szexuális bántalmazása azért is káros, mert befolyásolja a szexualitás kritikus gyermekkori fázisát, és nyomot hagyhat a későbbi nemi vonzalmakon és a nemiségről kialakított gondolatokon. A kritikus periódus gondolatát embriológusok fogalmazták meg, miután megfigyelték, hogy az idegrendszer több szakaszban alakul ki az embrióban, s ha ezekben a szakaszokban valamilyen rendellenesség következik be, akkor az illető állatban vagy emberi lényben gyakran egész életére kiható

sérülések keletkezhetnek. Freud feltárta, hogy a születés után ugyanilyen szakaszok követik egymást. Freudnak a szexuális fejlődés kezdeti szakaszairól megfogalmazott gondolatai összhangban állnak azzal, amit a kritikus periódusokról tudunk. Rövid intervallumokról van szó, amelyek során új agyi rendszerek és pályák alakulnak ki a környezetünket alkotó emberektől kapott ingerek nyomán.

A gyermekkori érzelmek nyomai kimutathatók a felnőttkori szerelmi és nemi életben mutatott mindennapi viselkedésben. Az anyától kapott szeretet, gondoskodás és táplálék egymáshoz társuló, egymással összekapcsolódó élményekké válnak az agyban a születést követő első személyiségformáló tapasztalatok során. Ezt az időszakot nevezte Freud orális fázisnak, amely a nemiség első kritikus periódusát alkotja, s amelynek lényege a „gondoskodás" és a „táplálás" szavakkal foglalható össze.

Amikor felnőttek csecsemőnyelven szólnak egymáshoz, akkor Freud szerint érett mentális kapcsolati stádiumból korábbi életstádiumokba térnek vissza, azaz „visszafejlődnek". A neuroplaszticitás diszkurzusában azt mondhatnánk, hogy e „visszafejlődés" során régi neuronpályák nyílnak újra meg, amelyek előhívják a korábbi fázisban kialakult összes asszociációt. Ez a regresszió lehet kellemes és ártalmatlan, mint a felnőttkori előjátékban, de nem kívánatos következményekkel is járhat, amikor agresszív gyermekkori pályák nyílnak meg, s az illető felnőttnél dühkitörés következik be.

Freud rámutatott, hogy a nemiség számos rejtélye a kritikus periódusokban kialakult fixációkkal magyarázható. Ne lepődjünk meg hát, ha egy lány, akit apja gyermekkorában elhagyott, apja korabeli nem szabad férfiak után veti magát, vagy hogy „jégkirálynő-anyák" gyermekei hozzá hasonló partnereket keresnek maguknak, s néha maguk is „jéggé" változnak, mivel sohasem volt részük empátiában a kritikus periódus során, s ezért

agyuk egy része nem fejlődött ki a kellő mértékben. Számos perverzió magyarázható az agy plaszticitása alapján, illetve gyermekkori konfliktusok továbbélésével. Például a legjobb barátjának anyja által elcsábított fiú és más „történetek" arról tanúskodnak, hogy sok férfi szenved Ödipusz-komplexustól, és sokkal erősebben vonzódnak „az anyához", mint amennyire tudatában vannak ennek.

A legfontosabb tény azonban az, hogy ezekben a kritikus periódusokban olyan szexuális és szerelmi beállítottságokra és hajlamokra tehetünk szert, amelyek rögzülnek az agyunkban és nagyban befolyásolják további életünket. Az pedig, hogy különböző szexuális hajlamok alakulnak ki bennünk, nagyban hozzájárul ahhoz, hogy óriási különbségek alakulhatnak ki az emberek nemi életében.

Az a felfogás, mely szerint egy adott kritikus periódus befolyásolja a felnőttkori szexuális vágy alakulását, ellentmondásban áll a jelenleg széles körben osztott nézettel: a legtöbben úgy vélik, hogy ami iránt vonzalmat érzünk, az nem annyira egyéni élettörténetünk terméke, hanem kizárólag közös biológiai alkatunk következménye. A modelleket és a filmcsillagokat például úgyszólván mindenki szépnek és szexinek tekinti. Egyes biológusok szerint azért találunk bizonyos embereket vonzónak, mert az erőteljesség termékenységet és kitartást ígérő biológiai jegyeit mutatják: a világos arcbőr és a vonások szimmetriája arra utal, hogy a lehetséges társ teljesen egészséges; a homokóra-alak az asszonyi termékenységet jelzi, míg egy férfi erős izmaiból arra következtethetünk, hogy képes lesz asszonya és ivadékai megvédésére.

Ez azonban meglehetősen leegyszerűsített változata annak, amit a biológia valójában tanít. Van, aki nem a másik testébe lesz szerelmes. „Amikor először hallottam a hangját, mindjárt tudtam, hogy ő lesz az enyém" – hallottam egy asszonytól: a hang csengése többet árulhat el egy

ember lelkéről, mint testének felszíne. Ráadásul a nemi ízlés változott az évszázadok folyamán. Rubens szépségei mai mércével túlságosan testesek, s az utóbbi évtizedekben a *Playboy* poszterein látható nők és a divatmodellek az érzékiség pólusától fokozatosan az androgünitás pólusa felé távolodtak. A szexuális ízlésre nyilván hatással van a kultúra és az egyéni tapasztalat; gyakran szerzett beállítottságnak tekinthető, mely az agypályákon rögzül.

A „szerzett ízlések" természetüknél fogva tanulás útján alakulnak ki, szemben a velünk született „ízlésekkel". A csecsemőnek nem kell megszeretnie a tejet, a vizet vagy az édességeket: azonnal kellemes dolgokként érzékeli őket. Ami a szerzett ízléseket illeti, itt olyan dolgokról van szó, amelyek iránt kezdetben közömbösséget vagy nemtetszést mutattunk, s csak később váltak kellemessé számunkra – mint például az illatozó sajtok, az olasz keserű pálinkák, a száraz borok, a különböző kávéfajták. Számos olyan drága áron beszerezhető finomság akad, amelyet fogyasztóiknak apránként kellett megkedvelniük, amelyek élvezetéhez át kellett alakítaniuk ízlésüket, mivel gyermekkorukban egyenesen undorodtak tőlük. Az Erzsébet-korban a szerelmesek valósággal bolondultak egymás testszagáért. Sok nő hámozott almát dugott a hóna alá s addig őrizte ott, míg az magába nem szívta izzadságát, majd odaadta e „szerelmi almát" szerelmesének, hogy az távollétében szagolgathassa. Mi viszont szintetikus gyümölcs és virágaromákhoz folyamodunk, hogy elrejtsük testünk szagát szeretőnk elől. Számos olyan hajlamunk van, amelyet „természetesnek" vélünk, holott tanulás nyomán alakultak ki bennünk, s váltak „második természetünkké". Képtelenek vagyunk megkülönböztetni „második természetünket" „eredeti természetünktől", mivel neuroplasztikus agyunk új idegpályák kialakításával új „természetre" tett szert, amely éppúgy biológiai jellegű, mint az eredeti.

Első pillantásra úgy vélhetnénk, hogy a pornográfia kizárólag az ösztönök tartományát érinti, és semmi köze a szerzett hajlamokhoz: az embereket a lehető legtermészetesebb valójukban, meztelenül ábrázoló, szexuális tekintetben explicit képek ösztönös reakciókat váltanak ki, melyek az emberi nem több millió éves fejlődése során alakultak ki. Azonkívül a hím emlős különböző partnerek iránt megnyilvánuló, „Coolidge-effektusnak" nevezett vonzalma a jelek szerint szintén evolúciós örökségünk része. Azonban ha csak ennyiben állna a dolog, akkor maga a pornográfia változatlan maradna, leszámítva azt, hogy a férfiak új meg új partnerekre vágynának. Az őseinket megigéző testrészek, testarányok és egyéb ingerforrások bennünket is izgalomba hoznának. Ezt akarják elhitetni velünk a pornográfia gyártói, amikor arra hivatkoznak, hogy a szexuális elnyomás, a tabuk és a félelmek ellen küzdenek, és céljuk az elfojtott természetes nemi ösztönök felszabadítása.

Azonban a pornográf tartalom valójában dinamikus jelenség, amely nagyszerűen érzékelteti egy adott szerzett hajlam térnyerését. Harminc évvel ezelőtt a „hard" pornográfia a nemi szervek megjelenítésével kísért közösülési aktus leplezetlen bemutatását jelentette, míg a „szoft" pornó-képek nőket mutattak az ágyon, öltözködés közben, illetve hiányos öltözetben, többnyire féligmeddig romantikus környezetben, és minden esetben csupasz keblekkel.

Azóta a „hard" pornó gyökeres átalakuláson ment keresztül: eluralkodtak benne a szadomazochisztikus jelenetek, az erőszakos közösülések, a nők arcára történő kielégülések vagy a dühödt anális behatolásokkal, s a nemi aktus minden esetben gyűlölettel és megalázással ötvöződik. Napjaink „hard" pornográfiája a perverziók világát térképezi föl, míg mai „szoft" változata megegyezik a néhány évtizeddel ezelőtti „hard" pornóval: felnőt-

tek közötti tényleges nemi aktust bárki láthat ma kábeltelevízión. A hajdani „szoft" pornó hiányos öltözetű nőket bemutató, viszonylag szelíd képei a nap bármely órájában feltűnhetnek a főáramhoz tartozó médiumokban a televízió, a rockvideók, a szappanoperák, a hirdetések és minden egyéb pornósítása jegyében.

A pornográfia terjedése rendkívüli méreteket öltött: ez a negyedik leggyakoribb ok, amely miatt az emberek belépnek a világhálóra. Az MSNBC.com által 2001-ben elvégzett felmérés szerint a nézők nyolcvan százaléka úgy vélte, olyan sok időt tölt pornográf webhelyeken, hogy ennek párkapcsolata vagy munkája láthatja kárát.

A magam és más pszichiáterek által megfigyelt változások nem csak az általunk kezelt kisszámú pácienst érintették. A kilencvenes években általános eltolódás következett be a „pornó" fogalmának értelmezésében. Míg korábban nehéz volt ismeretekhez jutni az emberek szexuális szokásairól, addig a szóban forgó időszakban a pornográfia kilépett a magánszférából, és egyre inkább a közszféra részévé lett.

Ez az elmozdulás ugyanakkor következett be, amikor a „pornográfiát" kezdte fölváltani a „lezserebb" *pornó* elnevezés. Tom Wolfe évekig figyelte a diákokat különböző egyetemi campusokon, mielőtt *I Am Charlotte Simmons* című könyve megírásába fogott. Egyik szereplője, Ivy Peters ezekkel a szavakkal nyit be a fiúkollégium egyik szobájába: „Van valakinek pornója?" Egyik társa így válaszol: „Menj föl a harmadikra, ott akad néhány egykezes magazin." Ám Peters nem éri be ezzel: „Én már immunis vagyok a magazinokra… videók kellenének, pornók. Mi most a menő?"

Peters rájött, hogy „immunis" lett, akár egy kábítószer-élvező, és már nincsenek hatással rá azok a képek, amelyek korábban izgalomba hozták. Fennáll a veszély, hogy ez az immunitás negatívan befolyásolja majd pár-

kapcsolatait, akár az én pácienseim esetében, akik potenciaproblémákkal küzdöttek, és olykor nemkívánatos hajlamok alakultak ki bennük. Amikor a pornográfiagyártók azzal kérkednek, hogy új, „keményebb" témák bevezetésével tovább feszítik a kereteket, arról nem szólnak, hogy kénytelenek ezt tenni, mert fogyasztóik már immunisak az eddig látott képekre. A legmerészebb férfimagazinok hátsó oldalai és a pornó-webhelyek tele vannak Viagra-típusú gyógyszereket ajánló hirdetésekkel idősödő férfiak számára, akik koruk vagy a péniszükben elzáródott vércsatornák miatt merevedési problémákkal küzdenek. Az interneten szörfölő mai fiatalemberek rettenetesen félnek az eufemisztikusan „merevedési diszfunkciónak" nevezett impotenciától. A félrevezető kifejezés arra utal, hogy a péniszükkel van baj, holott valójában a fejükben, agyuk szexuális idegpályáin keletkezett a zavar. A péniszük hibátlanul működik, amikor pornográfiához folyamodnak. Nemigen jut eszükbe, hogy összefüggés lehet pornográfiafogyasztásuk és impotenciájuk között. Ennek pedig, mint látni fogjuk, az az oka, hogy a bármikor elérhető internetes pornográfia életre hívja a neuroplasztikus változás valamennyi előfeltételét, és rendkívül addiktív hatású.

Az internetes pornográfia addiktív hatása nem puszta metafora. Függőséget nem csak kábítószer vagy alkohol idézhet elő. Az emberek a kártya, vagy akár a futás rabjai is lehetnek. Mindnyájuknál azt látjuk, hogy elveszítenek minden mértéket: a káros következmények ellenére kényszeresen űzik az adott tevékenységet, előbb-utóbb immunisakká válnak, aminek következtében egyre nagyobb fokú ingerkeltésre van szükségük az élvezethez, és megvonási tünetek jelentkeznek náluk, ha nem hódolhatnak szenvedélyüknek.

Minden addikció hosszú távú, olykor életre szóló neuroplasztikus agyi változással jár. Ezek a szenvedélyrabok szinte sohasem képesek mértékletességre, s

függőségüket csak úgy tudják leküzdeni, ha teljesen felhagynak az adott tevékenységgel, illetve az „anyagok" fogyasztásával. A Névtelen Alkoholisták Szövetsége szerint nincsenek „volt alkoholisták", és még azoknak is, akik évtizedek óta nem fogyasztottak szeszes italt, így kell bemutatkozniuk az összejöveteleken: „Johnnak hívnak és alkoholista vagyok." Az agy neuroplasztikus berendezésének tudatában azt mondhatjuk, hogy sokszor igazat mondanak.

A kokain, de úgyszólván minden illegális kábítószer, sőt még a nem-kábítószer-függőségek is (pl. a futás) aktivizálják az agyban az örömérzetet kiváltó dopamin neurotranszmittert. A dopamint jutalom-transzmitternek nevezik, mert amikor sikeresen megvalósítunk valamit – például megnyerünk egy futóversenyt –, agyunk parancsot ad kioldására. A kimerültség ellenére új energia költözik belénk, izgató gyönyörűséget és magabiztosságot érzünk, és magasba emelt kézzel győzelmi kört futunk. Eközben a vesztesek, akikben nem munkál a dopamin, összeesnek a célvonalon, és rettenetesen rosszul érzik magukat a bőrükben. Az addiktív anyagok módosítják dopaminrendszerünket, és anélkül juttatnak el a gyönyörűséghez, hogy meg kellett volna dolgoznunk érte.

A dopamin a neuroplasztikus változásokban is szerepet kap. A bennünket izgalomba hozó dopaminkioldás egyúttal konszolidálja azokat a neuronális kapcsolatokat, amelyek megalapozzák a célunk eléréséhez szükséges magatartásformákat. Dopaminkioldás nemi izgalom során is bekövetkezik, ami férfiaknál és nőknél egyaránt fokozza a szexuális késztetést, megkönnyíti az orgazmust és aktivizálja az agyi örömközpontokat. Ezzel magyarázható a pornográfia addiktív hatása. Dr. Valerie Voon, a cambridge-i egyetemen működő neuropszichiáter nemrégiben bebizonyította, hogy az önmagukat pornófüggőnek nevező férfiaknál (akiknek párkapcsolatai éppen

A SEUSO-KINCS ILLATSZERES SZELENCÉJÉNEK RÉSZLETE: MEDUSA-FEJ A SZELENCE FEDELÉRŐL
(MNM)

emiatt bomlottak föl) az agy ugyanazon területén – azaz a jutalomközpontban – mutathatók ki változások, mint a kábítószerfüggőknél.

Eric Nestler (University of Texas) bemutatta, hogyan okoznak az addikciók maradandó változásokat az állatok agyában. Számos addiktív kábítószer esetében azt tapasztalta, hogy egyetlen dózis is egy delta-FosB nevezett proteint hív életre, amely a neuronokban gyülemlik föl. Minden újabb kábítószeradag elfogyasztása után újabb delta-FosB-állomány halmozódik föl, s végül működésbe lép egy genetikai kapcsoló, amely meghatározza, mely gének kapcsoljanak be és melyek ne. E kapcsoló működése olyan változásokat idéz elő, amelyek jóval a kábítószer megvonása után is megmaradnak. Ennek következtében jóvátehetetlen károk következnek be az agy dopaminrendszerében, s az állat a korábbinál jóval hajlamosabb lesz az addikciókra. Nem-kábítószer-

függőségek, mint például a futás vagy szacharóztartalmú italok fogyasztása szintén a delta-FosB felhalmozódásához és a dopaminrendszerben előálló maradandó változásokhoz vezethetnek.

A pornográfiagyártók egészséges élvezeteket és a szexuális feszültség enyhítését ígérik, de szolgáltatásaik gyakran függőségeket, immunitást, örömérzet-csökkenést idéznek elő. Az általam kezelt férfi páciensek paradox módon nagyon vágytak a pornográfiára, de nem szerették. Az általános vélemény szerint a függőségben szenvedő személy azért fogyaszt egyre többet a szerből, mert örül az így szerzett gyönyörűségnek, és el akarja kerülni a megvonással járó kínokat. De az ilyen emberek akkor is kábítószerhez folyamodnak, amikor nem számíthatnak gyönyörérzetre, amikor tudják, hogy a rendelkezésükre álló adag nem elegendő ahhoz, hogy „feldobja" őket, s még közvetlenül az előtt is egyre többet kívánnak, hogy megkezdenék a leszokást. Akarni és szeretni nem ugyanaz.

A szenvedélyfüggőben azért ég hevesen a vágy, mert plasztikus agya érzékennyé vált az adott szerre vagy élményre. Az érzékennyé válás különbözik az immunitástól. Az immunitás fokozódásával a szenvedélyrabnak egyre nagyobb mennyiségre van szüksége az adott szerből vagy a pornóból, hogy örömérzethez jusson, míg az érzékenység fokozódása azzal jár, hogy egyre kevesebbet igényel ahhoz, hogy hevesen vágyjon utána. Vagyis az érzékenység növekedése egyre erősebb vágyhoz vezet, jóllehet az illető nem szereti szükségképpen annak tárgyát. Az érzékenység növekedését a delta-FosB felhalmozódása idézi elő, ami valamilyen addiktív szer vagy tevékenység fogyasztásából, illetve űzéséből ered.

A pornográfia inkább izgalmakat, mintsem megelégedést hoz élvezőjének. Ennek az az oka, hogy agyunkban két örömrendszer működik: az egyik az örömérzet felkel-

tésével, a másik annak kielégítésével áll összefüggésben. A felizgató rendszer a „vágyakozó" örömhöz kötődik, amelyet akkor érzünk, amikor valami olyasmit képzelünk el, amire nagyon vágyunk – például szexet vagy egy finom étkezést. Idegkémiáját jórészt a dopamin határozza meg, és magasabbra emeli feszültségi szintünket.

A másik örömrendszer a vágy kielégítéséhez kapcsolódik: akkor lép működésbe, ha ténylegesen szeretkeztünk vagy elfogyasztottuk a kívánt finom ételt, s a megnyugvás és a beteljesülés jóleső érzésével tölt el bennünket. Idegkémiája endorfinok kioldásán alapul, melyek hasonlóak az ópiumszármazékokhoz és békés, eufórikus elragadtatást keltenek. A pornográfia hiperaktívvá teszi a vágyakozó rendszert azzal, hogy szexuális tárgyak végeérhetetlen háremét kínálja neki.

A számítógépükön pornót néző férfiak, akiket a kilencvenes években magam és kollégáim kezeltünk, furamód a Nemzeti Egészségügyi Intézetek ketrecekben tartott kísérleti patkányaihoz hasonlítottak, amikor a billentyűket lenyomva dopaminadaghoz vagy annak megfelelőjéhez jutottak. Ezek a pornó-„edzések" tudtuk nélkül átprogramozták őket, hiszen ezeken együtt volt az agypályák plasztikus módosulásához szükséges minden feltétel. Akkor is ezekre a látottakra gondoltak, amikor nem ültek a számítógép előtt, vagy amikor éppen szeretkeztek a barátnőjükkel, s ily módon megerősítették őket. Valahányszor nemi izgalmat éreztek és maszturbációjuk orgazmushoz vezetett, a jutalom-neurotranszmitter egy dopaminspriccel megszilárdította az „edzések" során az agyban kialakult összekapcsolódásokat. A jutalmak nem csak megkönnyítették számukra, hogy hódoljanak szokásuknak, hanem azzal a kellemes következménnyel is jártak, hogy nem vett rajtuk erőt olyan kínos érzés, mint amikor például *Playboy*t vásároltak. Ezt az életvitelt nem kísérték „büntetések", csak jutalmak.

Mivel a neuroplasztikus változásokat az agyban lezajló versengés hívja életre, az új, izgalmas képek nyomán kialakult agyi áramkörök terjeszkedni kezdtek a korábban meglévők rovására, s nézetem szerint ez volt az oka annak, hogy a szóban forgó férfiak egyre kevésbé jöttek lázba barátnőiktől.

Sean Thomas története, mely első ízben a *Spectator* című lapban jelent meg, arról szól, hogyan süllyedt elbeszélője a pornó rabságába. Ugyanakkor arra is rávilágít, hogyan módosulnak a pornó hatására az agyi áramkörök, hogyan változik meg a nemi ízlés, s milyen szerepet játszanak a folyamatban a kritikus időszakokban bekövetkező agyi változások. „Korábban sohasem kedveltem a pornót – írja Thomas. – Tinédzser koromban, a hetvenes években tartottam ugyan egy régi *Playboy*t a párnám alatt, de nemigen vonzottak a pornólapok és filmek. Unalmasak voltak, folyton önmagukat ismételték, tele voltak képtelenségekkel, ráadásul kényelmetlenül éreztem magam, amikor ilyen újságot vásároltam vagy ilyen filmre váltottam jegyet." Thomast taszította a pornójelenetek sivársága, a képeken uralkodó nagybajszú csődörök látványa. 2001-ben azonban, amikor elkezdte használni az internetet, kíváncsi lett a pornóra, amely az ismerősei szerint kezdett eluralkodni a világhálón. Számos ingyen elérhető weboldal csalogató előzeteseket adott a „keményebb" témákról. Meztelen lányok galériái, átlagos szexuális fantáziák és vonzalmak tárházai várták a látogatókat, hogy lenyomjanak az agyukban egy gombot, amelyről az illetők azt sem tudták, hogy létezik. „Visszahúztak a képernyő elé, méghozzá úgy, hogy mindennap többet kívántam belőlük. És ez így ment nagyon sokáig" – mondta Thomas.

Egy nap rábukkant egy weboldalra, ahol vesszőzési jelenetek voltak láthatók. Nagy meglepetésére hatalmas izgalom lett úrrá rajta. Hamarosan más hasonló oldalakat is felfedezett.

„Ez volt az a pillanat, amikor ténylegesen kialakult bennem a függőség – írja Thomas. – Amikor a vesszőzés izgalomba hozott, elgondolkodtam: Milyen más hóbortok rejtőznek még bennem? Kiderült, hogy sok ilyen akad. Rájöttem, hogy erős izgalmat érzek a leszbikus nőgyógyászat, a különböző fajú egyének között lezajló kemény aktusok, vagy a forrónadrágjukat levető japán lányok láttán. De vonzottak a meztelen alsótesttel netballt játszó lányok, a mindenüket mutogató részeg orosz lányok is, továbbá az olyan kifacsart történetek, amelyekben engedelmes dán színésznők intim testrészeit domináns női partnereik borotválták a zuhany alatt. Más szóval arra kellett rájönnöm, hogy szexuális szeszélyek és fantáziák kimeríthetetlen tárháza rejtőzik bennem, s vágyaim internetes kielégítése csak tovább csigázta érdeklődésemet."

Mielőtt rábukkant volna a vesszőzéses jelenetekre, amelyek feltehetően valamilyen gyermekkori büntetés élményét vagy egy ezzel kapcsolatos fantáziát támasztottak föl benne, Thomast csak érdekelték a látott képek, de nem láncolták magukhoz. Mások szexuális fantáziáit általában unalmasnak találjuk. Thomas ugyanazt élte meg, mint a pácienseim: miközben úgy szörföztek a neten, hogy igazából nem tudták, mit keresnek, képek és jelenetek százainak megtekintése után hirtelen olyasmire akadtak, ami valamilyen régóta eltemetődött, őket izgalomba hozó témát hívott életre az elméjükben.

Thomas, miután rábukkant ezekre a képekre, megváltozott. A vesszőzéses képek teljesen lekötötték a figyelmét, ami a neuroplasztikus változás előfeltétele. S a valódi nőktől eltérően ezek a pornóképek egész nap és mindennap elérhetők voltak a számítógépén.

Megpróbált úrrá lenni szenvedélyén, de így is naponta legalább öt órát töltött titokban szörfözéssel, és csak három órát aludt éjszakánként. Kimerültségét látva

barátnője azt gyanította, hogy mással is viszonya van. Az alváshiánynak egészsége is kárát látta: különböző fertőzéseket kapott, és egy kórház sürgősségi osztályán kötött ki. Ekkor végre elgondolkodott a helyzetén. Megkérdezte a dologról barátait, és kiderült, hogy közülük többen is az internetes pornó rabjai.

Nyilvánvaló, hogy rejtőzött valami Thomas szexualitásában, ami a tudatosulás mellett most felszínre került. Vajon a net csak föltárja-e az egyéni hóbortokat és rögeszméket, vagy hozzá is járul a kialakulásukhoz? Úgy vélem, a net új fantáziákat is kreál a szexualitás olyan aspektusai alapján, amelyek korábban kívül estek a szörföző tudatán, s amelyek kombinációjával újonnan összefüggő rendszereket alakít ki. Nem valószínű, hogy sok ember tanúja lett volna annak – vagy akár elképzelte volna –, amint engedelmes dán színésznők hagyják, hogy domináns női partnereik leborotválják intim testtájaikat a zuhany alatt. Freud rájött arra, hogy az efféle fantáziák a bennük rejlő egyéni komponensek miatt kerítik hatalmukba az agyat. A kemény pornó feltár néhány ilyen, a szexuális fejlődés kritikus periódusaiban kialakult neurális hálózatot, s mindezeket a korai, elfeledett vagy elfojtott elemeket egymással összekapcsolja és egy új hálózatban egyesíti. A pornóoldalak gyakori emberi szeszélyek katalógusait állítják föl, s ezeket egymással elkeverve tárják a nézők elé. A szörföző előbb vagy utóbb olyan, számára átütő erejű kombinációra bukkan, amely azonnali szexuális gombnyomásokat eredményez. Ezután többször is megnézi a képsorokat, önkielégít, dopaminkioldáshoz jut, s ezzel megszilárdítja ezeket a hálózatokat. Egyfajta „neoszexualitást" hoz így létre: újjáépíti libidóját, mely erős gyökerekkel kapaszkodik eltemetett szexuális hajlamaiba. Minthogy gyakran immunitás alakul ki benne, a nemi feszültség enyhülésének gyönyörűségéhez agresszív hajlamok kiélésének kell társulnia, s a szexuális és az agresszív képek egyre inkább elkeverednek

egymással. Ezzel magyarázható a szadomazochista jelenetek térnyerése a kemény pornóban.

Az örömrendszerek idegpályáinak módosulásai, valamint az, hogy milyen végletes formákat ölthetnek szerzett szexuális hajlamaink, legdrámaibban a szexuális mazochizmusban tárulnak föl előttünk, amely a fizikai fájdalmat nemi gyönyörré változtatja. Ekkor az agynak kellemessé kell tennie azt, ami eredendően kellemetlen, s a fájdalomrendszert normális körülmények között beindító impulzusok az örömrendszer vezetékeibe érkeznek.

A perverziók rabjai gyakran agressziót és szexualitást ötvöző tevékenységek köré szervezik az életüket; ünneplik és eszményítik a megalázást, az ellenséges, kihívó magatartást, a tiltott, lopva végrehajtott tetteket, a bűnös érzékiséget, a tabuk áthágását. Különleges embereknek tartják magukat, pusztán azért, mert nem olyanok, mint a többiek. A szabályokon túllépő vagy kihívó magatartás elengedhetetlen ahhoz, hogy élvezhessék perverzióikat.

A szexuális szadizmus is az agy plaszticitásáról árulkodik, amennyiben két megszokott, külön-külön örömforrásként működő hajlamot, a szexuális és az agresszív hajlamot ötvöz, melyek egyidejű kielégítése dupla örömmel jár. A különösen a súlyos traumákon átesett embereket sújtó mazochizmus viszont jóval tovább megy, mivel az eredendően kellemetlent, a fájdalmat alakítja át gyönyörré; ekképp rendkívül erőteljesen, alapjaiban módosítja a szexuális késztetést, ami az öröm és fájdalomrendszerek plaszticitásáról árulkodik.

Marshall McLuhan, ez az univerzális kanadai géniusz gyakran emlegette, hogy a média az üzenet. Napjainkban, amikor mindent elleptek a médiaguruk, kevesen akadnak, akik hozzá hasonlóan belátnák, hogy a média megváltoztat bennünket, uralkodik rajtunk – nem pedig fordítva. Eközben médiaguruink azt hiszik, hogy mi ellenőrizzük a dolgokat.

Említettem, hogy azok a pácienseim, akik a kilencvenes években az elsők között folyamodtak internetes pornóhoz (s ekképp Thomashoz hasonlóan összehasonlíthatták hatását a korábban forgatott szexmagazinokkal), gyakran izgalomba jöttek akkor is, amikor elhaladtak be nem kapcsolt számítógépük előtt. Libidójuk a médiumhoz kötődött.

Izabella St James, Hugh Hefner[2] egyik hajdani „hivatalos" barátnője *Bunny Tales: Behind Closed Doors at the Playboy Mansion* (Egy konzumlány meséi: A Playboy-ház zárt ajtói mögött) című könyvében bemutatja Hef nemi életét. A hetvenes évei második felében járó Hef általában hetente kétszer szeretkezett, olykor egyszerre négy vagy ennél is több barátnőjével, köztük St Jamesszel. Mindig új variációkkal állt elő, és a nők igyekeztek a kedvében járni. A boldog orgia, írja St James, „mindig ugyanazzal a finálével zárult: Hef föltett egy pornókazettát és maszturbálni kezdett".

Vagyis az a férfi, aki valóságos pornósztárokkal élhette volna ki minden pornográf fantáziáját, egy idő után otthagyta a hús és vér nőket, és a képernyő elé ült. Egyesek azt mondanák, hagyjuk békén ezt az öregembert: elvégre a hetvenes évei végén járt már, s kellett egy kis segítség, hogy elérkezzen az orgazmushoz. Ez az ellenvetés azonban elmegy a lényeg mellett, ami abban áll, hogy a „kis segítséget" nem a szépséges pornósztárok jelentették, hanem a róluk készült celluloidképek, valamint az, hogy a nők elhagyták a szobát. Az eset jól példázza azt, amikor a valóságos személy iránt érzett nemi vágy helyébe az illető személyt távollétében megjelenítő médium iránti vágy lép.

[2] Hugh Hefner (szül. 1926) a *Playboy* magazin alapítója, kiadója és főszerkesztője. (A ford.)

A pornófüggő páciensek nagy része képes volt arra, hogy azonnal felhagyjon káros szenvedélyével, mihelyt tisztába jött a problémájával és azzal, hogy minden pornónézéssel csak súlyosbítja azt. Ismét vonzódni kezdtek partnereikhez. Egyikük sem volt addiktív személyiség, egyikük sem szenvedett súlyos gyermekkori traumáktól, s amikor megértették, mi játszódik le az agyukban, egy időre felhagytak számítógépük használatával, hogy gyengítsék a bennük kialakult neuronális hálózatok szilárdságát. Sikerült is elérniük, hogy pornóéhségük radikálisan csökkenjen. Néhányuknál valószínűleg enyhe addikciók alakultak ki, amit egy biológiai jelenség, a Coolidge-effektus idézhetett elő: egyes szexuálisan már kielégült hím emlősökben gyorsan újjáéled a nemi vágy új, befogadásra kész partner láttán. Ez valószínűleg szaporodóképességük maximalizálása érdekében épült be a szóban forgó hímekbe evolúciójuk során. A páciensek, miután huzamosabb időre fölhagytak a számítógépes pornó nézésével, nem csak a kísértést szüntették meg, hanem egy másik neuroplasztikai törvénynek is érvényt szereztek: a külön-külön működésbe jövő neuronok szétkapcsolódnak, s ily módon a páciens szakíthat egy nemkívánatos szokással.

Ha a súlyos pornófüggésben szenvedő páciens olyasvalaki, akinek korábban voltak partnerkapcsolatai és ugyanakkor hajlamos a szenvedélybetegségekre, akkor nem elegendő számára, ha megismeri az addikciós ciklus működését, hanem egyéb beavatkozásokra is szükség van, amelyeket más szenvedélybetegségek esetén is alkalmaznak.

Az önmaguk fölötti ellenőrzés visszaszerzése nehézséget jelenthet az olyan páciensek számára, akik kritikus periódusaik során problematikus szexuális témák iránt kezdtek vonzódni, s egyes pornójelenetekben felbukkanó triggerek (kioldó ingerek) hatására újjáéledt ez

az érdeklődésük. (Gondoljunk csak a vesszőzésre, amely előhívhat egy gyermekkori traumát.) Ezek a férfiak a kezelés során képesek voltak felmérni az új triggerek szerepét, megtudták, miért tartották szorosan a hatalmukban őket, s megtanulták, hogyan kell megszabadulniuk tőlük. Eme férfiak egy része is képes volt arra, hogy a terápia során változtasson szexuális preferenciáján, mivel a neuroplaszticitás törvényei nem csak azt teszik lehetővé, hogy problematikus hajlamok alakuljanak ki bennünk, hanem azt is, hogy intenzív kezelés során egészségesebb irányultságokra tegyünk szert, és egyes esetekben szakítani is tudjunk ártalmas megszokottságainkkal. A tudomány csak mostanában tárja föl előttünk, hogyan megy végbe a szenvedélybetegségekből való felgyógyulás folyamata. Alapvetően hosszú önmegtartóztatási periódusra van szükség ahhoz, hogy az agy jutalomközpontja az addiktív trigger megjelenésekor a „normális" utat válassza. De némi visszamaradó érzékenység továbbra is fennállhat, mint a fentebb leírt delta-FosB-esetben. Mivel maga a nemi izgalom nem kábítószer, hanem teljesen normális jelenség, nem tudhatunk semmi biztosat, amíg nem állnak rendelkezésünkre a pornófüggők gyógyulásáról szóló tanulmányok.

A fentiektől teljes mértékben különbözik azok helyzete, akiknél a nemiség mindig és kizárólag szadomazochizmusban gyökerezett, s akik ráadásul nincsenek is tudatában, hogy valami baj van velük. Az ilyen ember nem új szexuális ízlést alakít ki magának a pornók nézése közben, hanem megerősít egy meglévő hajlamot. Fontos, hogy ne csak magára az addiktív magatartásra irányuljon a figyelmünk, hanem az azt hordozó személyre is. Vannak férfiak, akik úgy vélik, nem sok eséllyel vennének részt a vonzó és egészséges partnerekért folyó versenyben. Munkahelyi gondjaik vannak, nem elégedettek társadalmi státuszukkal, betegségekkel bajlódnak,

előnytelen megjelenésűnek tartják magukat. Úgy látják, alacsony fokon állnak az uralkodási hierarchiában, s azt hiszik, így kevésbé jöhetnek szóba lehetséges partnerként. Reménytelennek látják helyzetüket, és nem is próbálnak meg udvarolni. Számukra a pornónézés pótolja a partnerkapcsolati szexet. „Ez a legjobb, amit tehetek" – hajtogatják önmaguknak. Csak úgy segíthetünk rajtuk, ha megtanítjuk őket azoknak a problémáknak a kezelésére, amelyek miatt veszteseknek érzik magukat.

Köztudott, hogy egyes tinédzserek tapasztalatlanságuk folytán gyakran úgy érzik, hogy alacsony fokon állnak a szóba jöhető partnerek hierarchiájában. A klinikusok ma még nem nagyon tudják, hogyan segíthetnének az olyan tinédzsereken, akiknek a nemi ízlését nagyban befolyásolja a pornó, lévén, hogy ez a korosztály korábban nem volt ilyen mértékben kitéve a pornó ártalmainak. Vajon csak időleges hatásról, átmeneti nemi ízlésekről van-e szó? Vagy az történik, hogy ezek az új típusú pornójelenetek mélyen beléjük ágyazódnak, mivel a tinédzserkor a személyiség kialakulásának egyik fontos szakasza?

Az *InRealLife*-ban megjelenő fiú kétségbeesetten konstatálta, milyen hatással van rá a pornónézés. Minthogy a tizenévesek ma már egyre nyíltabban beszélnek a dologról, abban reménykedhetünk, hogy cselekedni is fognak. Újabban számos olyan weboldal működik, amelyen tinédzserek és fiatalemberek arról számolnak be, hogy a pornónézés hirtelen abbahagyása kedvező eredménnyel járt. Nem minden függőség tartja szoros rabságban az embert, és sok esetben nyitva áll a visszaút. Az agyi idegvezetékekben a „használd, különben elsorvad" elv érvényesül a nemi vágy és a szerelem vonatkozásában is. Ez azt jelenti, hogy a szóban forgó fiúk által hozott döntések nem csak egy adott időpontban véghezvitt cselekedeteiket alakítják, hanem hosszú távon agyuk

struktúráit is. Ha ennek tudatában vannak, akkor már alaposabban elgondolkozhatnak azon, milyen utat kövessenek.

Norman Doidge

(Az itt közölt, szerkesztett írás teljes terjedelmében a Hungarian Review *2014. júliusi számában angolul olvasható, és részben a szerző 2007-ben megjelent* The Brain That Changes Itself *[Az önmagát megváltoztató agy] című könyvére támaszkodik. A cikket Sújtó László fordította.)*

LELŐHELY NÉLKÜLI LELET?

Meddig ül még átok a Seuso-kincsen?

1. rész

A kincsekről általában mesés vagyonok jutnak eszünkbe. A régészek számára a kincs szakkifejezés, amit precízebben használnak, mint a kalandregények vagy kalóztörténetek szerzői. A kincs a tudomány világában olyan nemesfémből készült tárgyak együttese, amelyeket régen földbe, víz medrébe, természetes vagy mesterséges üregbe rejtettek el. Az elrejtés után a tulajdonjog megszakadt, és a tárgyakat más találta meg, mint aki elrejtette.

Máté evangélista egyik ismert példázatában utal az olyan emberre, aki elásott kincset talált, ezután azt gyorsan újra elrejtette, majd mindenét eladta, hogy megvehesse a földet. Ez a történet jól illusztrálja azt a régi – néhány országban ma is élő – joggyakorlatot, amely szerint az elrejtett kincs osztja annak a földnek a sorsát, amelyen azt megtalálták. Így tehát a mások által elhagyott kincs törvényes birtokosa az lehet, aki azt a földet is birtokolja, ahol a kincs előkerült.

A római császárkor Kr. u. 2. század végétől az 5. századig terjedő kései időszakának legértékesebb és legjelentősebb ezüstleletei közül kiemelkedik az az együttes, amit Seuso-kincs néven ismert meg a világ. Jelenlegi ismereteink szerint 15 edényt tartalmaz: nagyméretű tálakat, korsókat és kancsókat (mely utóbbiak közül kettő önálló készletet alkot egy kézmosó medencével), két vödröt, amelyek egy kancsóval szintén egy készletet alkotnak, egy amforát és azt a rézüstöt, amelybe helyezve a kincset elrejtették.[1] Az említett tárgyak közül nyolcat

Magyarországra szállítottak, és 2014. március 26-ától bemutattak az Országház földszinti előterében.

A Seuso-kincset – amint egyértelműen megállapíthatjuk a tárgyak felületén található ásványi lerakódásokból – valamilyen hirtelen veszély alkalmával rejtették el. Azoknak, akik elrejtették, soha többé nem volt alkalmuk arra, hogy azt visszaszerezzék, így a kincs legalább másfél ezer évig rejtve maradt, mielőtt pár évtizede az illegális műkincspiacon árulni kezdték.

Fontos emlékezetben tartanunk, hogy jelenleg még nem tudjuk, egészen pontosan melyik négyzetméternyi területen bukkant felszínre a kincs, ki volt jelen a megtalálásánál, és mindez milyen körülmények között történt. Azok, akik erről tudhatnak, inkább a hallgatást választották. Ennek legkézenfekvőbb magyarázata az lehet, hogy a kincset nem egy szabályos, engedélyezett régészeti feltárás során találták, így aztán az előkerülésről dokumentáció sem készült. A fejlett társadalmakban csak szakképzett régészek tárhatnak fel egy lelőhelyet, és ők is csak az illetékes hatóság által kiadott engedéllyel. Régészeti leletek persze földmunkák során váratlanul is előbukkanhatnak, de ilyenkor azt a megtalálónak be kell jelentenie a legközelebbi múzeumnak vagy önkormányzatnak. A Seuso-kincs esetében azonban nem volt engedélyezett feltárás sem Magyarországon, sem máshol: a kincs előkerülését a világon egyetlen múzeumnak vagy hatóságnak sem jelentették be. Éppen ezért kézenfekvő az a vélekedés, hogy a tárgyak jogellenes tevékenység következtében kerültek jelenlegi birtokosaikhoz.

Az engedély nélküli feltárások gyakran visszafordíthatatlan információvesztést okoznak. Az illegális kereskedelembe bekerült leleteket olyan portrékhoz hasonlíthatjuk, amelyek mellett nincs képaláírás: lehetnek egyszerűen szépek, vagy akár művészileg értékesek, de ha nem tudjuk, kit ábrázol, milyen alkalomból, ki és hol

készítette, akkor az kevesebbet mond számunkra, mint kellene. Ez az oka annak, hogy a régészek a legnagyobb körültekintéssel és tisztelettel bánnak az információkkal.

Mivel a középkor előtti időszakból csak kevés írott forrás maradt fenn, így a feltárásokból származó információ nagyon értékes számunkra, mert segít kitölteni a tudásbeli hiányokat – ezért a régészeti leletek elengedhetetlenek a történelem tanulmányozásához. Az itt keletkező veszteségeket nem lehet pótolni. Egy régészeti lelet összefüggései (kontextusa) szükségszerűen egy bizonyos földrajzi helyhez (szakmai kifejezéssel: régészeti lelőhelyhez) kötődnek, egy olyan konkrét ponthoz, ahová egy tárgy (szakmai kifejezéssel: régészeti lelet) konkrét időpontban, konkrét események következtében került. A régészeti kontextus a történelem olyan lenyomata, ami elválaszthatatlan egy adott földrajzi területtől. Ez az egyértelmű meghatározottság adja a régészeti leletek történeti forrásértékét, ezért lehet azokat bizonyítékként felhasználni a történelem tanulmányozásában, ezért kulcsfontosságú a lelet hovatartozása, származása (szakkifejezéssel: provenienciája) és keltezése – és éppen ez az, amiért a proveniencia és a keltezés adatainak megmásítása, manipulálása történelemhamisításhoz vezethet.

A régészeti kincseket rendszerint lelőhelyükről nevezik el, de a Seuso-kincs esetében nem ez a helyzet. A kincs eredetéről az elmúlt negyedszázadban különféle híresztelések keringtek a sajtóban. Próbálták úgy beállítani, hogy Libanonból, vagy Jugoszláviából került nyugatra. Az egyik híresztelést Libanonban vásárolt kiviteli engedélyekre alapozták (noha az ottani hatóságok megállapították, hogy a kincs nemhogy Libanonban, de még a közelében sem járt soha), a jugoszláv eredetről szóló történetet pedig maga a sajtó gerjesztette.

Egy lelet származását – bár kevésbé pontosan – még akkor is meg lehet állapítani, ha hiányzik a feltárási doku-

mentáció. A rendőri nyomozáson túl a kutatók régészeti, művészettörténeti, történeti vagy természettudományos vizsgálatok segítségével be tudják határolni a lehetséges előkerülés helyét. A legkézenfekvőbb módszer az, ha magukon a tárgyakon keresünk utalásokat arra, hogy hova tartoztak eredetileg. Szerencsére a Seuso-kincs edényein vannak feliratok: némelyiket az edények aljára karcolták, másokat a díszített felső oldalon, berakásos technikával alakítottak ki. Az egyik berakásos felirat, a PELSO egy vízfelület ábrázolása mellett olvasható. Régóta köztudott, hogy a római korban így hívták a Balatont. A kincscsel foglalkozó kutatók egyetértenek abban, hogy a kincs ókori tulajdonosának otthona a tó közelében volt, ott használta és rejtette el az edényeket. Ugyanezen az edényen egy hosszabb, jókívánságokat tartalmazó kétsoros verset (*distichon*) is olvashatunk, amely tartalmazza az egykori megajándékozott, SEVSO nevét is. Eltérően attól a gyakorlattól, hogy a kincs a lelőhely nevét viselné, azok, akikhez a tárgyak a műkereskedelem csatornáin eljutottak, 1990 körül úgy döntöttek, hogy a kincset az ókori tulajdonos nevével dobják piacra – bár meg kell jegyezni, hogy a sajtóban a leletegyüttest néha Pelso-kincsnek is nevezik.

Az illegális kereskedelemben a régészeti lelet útja a lelőhelytől a gyűjtőig akár több évet is igénybe vesz, ami alatt többször is gazdát cserélhet, mielőtt bizalmas körülmények között vagy árverésen eladják. A folyamat során az egyszerű felhajtók, közvetítők, kereskedők vagy a gazdag befektetők mind eladókká szeretnének válni, hogy minél magasabb (gyakran több száz százalékos) haszonra tegyenek szert befektetésük után. Figyelmüket a remélt árverési leütési árra összpontosítják, és minden más, még a tárgyak által hordozott belső érték is csak másodlagos jelentőségű számukra. Ebben a folyamatban a központi probléma az ár előtérbe helyezése az érték rovására, ami nem kívánt következményekkel járhat a résztvevők számára.

TÁRGYAK A SEUSO-KINCSBŐL: TÍZ EZÜSTEDÉNY; ÉS KÉT MÉSZKŐFEJ
(Marion True felvétele)

Mennyit ér a Seuso-kincs? Az emberek hajlamosak egy régészeti lelet értékét annak fémértéke szerint megítélni, azaz egy arany- vagy ezüsttárgy súlya és anyagának tisztasága alapján. Ugyanígy tettek néhányan, akik állítják, hogy Magyarországon még a műkereskedelembe való bekerülés előtt látták a kincs bizonyos darabjait, de mivel az edényeket szürke patina és ásványi lerakódások borították, nem hitték el, hogy nagy értéket képviselhetnek. Azok a szakemberek, akik ismerik a kincset, egyetértenek abban, hogy az jóval többet ér, mint amennyibe a hasonló tisztaságú és súlyú ezüstanyag kerül.

Egy másik módszer műtárgyak értékének meghatározására, ha megállapítjuk azok biztosítási értékét. Ez az érték az, amit biztosítási ügynökök a lehetséges kockázatok elemzése után, a piaci ár és a „belső" érték figyelembevételével alakítanak ki. A piaci érték a hasonló tárgyak ára alapján becsülhető meg, de a Seuso-kincs tár-

gyainak nagy része annyira egyedi, hogy a piacon nincs mihez hasonlítani. Éppen a tárgyak különleges ritkasága az egyik összetevő, ami a kincs valódi értékét adja.

A másik tényező, amit észben kell tartanunk, az a Seuso-kincs összetettsége, ami nem csupán azt jelenti, hogy sok tárgyból áll, hanem azt is, hogy némely tárgyak készletet alkotnak, és hogy ez a viszonylag rövid idő alatt kialakult gyűjtemény valaha egyetlen családhoz tartozott. Egyediség, ritkaság, egy készlet darabjainak összetartozása: olyan belső értékek, amelyeket a piac az árak alakításában mindig is elismert. Ráadásul a Seuso-kincs nem csupán gyűjtemény, hanem ennél több, egy a történelem során felhalmozódott és feliratokat tartalmazó régészeti leletegyüttes, tehát maga is a történelem egyik különös „lenyomata", ezért történeti információkat hordoz, így a fenti értékek felett nagyon magas történeti értékkel is bír.

Egy műtárgy árának meghatározásánál alapvetően lényeges szempont a piacképesség. Mivel a régészeti leleteket, és így a Seuso-kincset is nemzeti jogszabályok és nemzetközi egyezmények védik, az ilyen tárgyaknak van ugyan értékük, de vitatott jogi helyzetük miatt nem lehet áruk a fejlett társadalmak legális piacain.

Noha New York Állam Legfelsőbb Bírósága 1993-ban mind Magyarország, mind Horvátország tulajdonjogi követelését elutasította (Libanon már a tárgyalás kezdete előtt visszalépett), a tulajdoni vita nem rendeződött, főleg azért, mert Magyarország álláspontjának indoklását nem lehetett megfelelően képviselni a tárgyaláson. A kincs, mivel sem provenienciája és következésképpen egyértelműen megállapítható tulajdonosa sem volt, eladhatatlanná vált.

Ha a történeti információk védelmének szükséglete ütközik a kereskedői érdekkel, akkor a műtárgyak könnyen az illegális kereskedelemben találhatják magukat, ott pedig az eladók hajlamosak tagadni az ilyen informá-

ciók létét. Ebben a tekintetben a másik pólust a gyakran konzervatív hozzáállásuk miatt bírált tudományos világ: a hatóságok, a civil szakmai szervezetek és önkéntes örökségvédők képviselik, pedig ők csak azt szeretnék, ha a műtárgyakból minél több információhoz jutnának, hogy kutatásaik előrehaladjanak, vagy hogy az általuk képviselt népesség identitása gazdagodjék.

Nem csoda, hogy az eladók és az értékvédők közötti, hosszú múltra visszatekintő, kibékíthetetlen vita a Seuso-kincs esetében is fellángolt és nemzetközi méreteket öltött. John Henry Merryman, a Stanford Egyetem jogászprofesszora, *Gondolatok a Seuso-kincsről* címmel tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek.[2] Írásában Merryman a vitázó feleket két csoportba sorolta: az egyikbe a régészeket, a másikba a gyűjtőket és a múzeumokat helyezte, továbbá hozzátett még egy harmadikat is, amit forrásnemzeteknek (source nations) nevezett el. Látszólag elfogadja a régészek szakmai érdekeit a proveniencia, a lelőhelyre vonatkozó megbízható információk, a kontextus, tartalom és az előkerülést követő történet fontosságára vonatkozóan; ugyanakkor elismeri, hogy a másik oldalon *„a gyűjtők, múzeumi szakemberek és kereskedők sajnálják az összefüggések által hordozott és történeti információk elvesztését, és elítélik a lopást"*.

Noha elismeri az összefüggésekből adódó információk értékét, mégsem teszi fel a kérdést, vajon miért van az, hogy a nemzetközi régiségkereskedelembe bekerülő leletek nagy részénél hiányoznak a lelőhelyre vonatkozó megbízható információk, és nem ismert az előkerülés utáni történetük sem.

A régiségek gyűjtését és a régiségkereskedelmet életben tartó érdek természetét vizsgálva, ennek okait a régiségek iránti emberi „étvágyban" és az általa keltett erőteljes keresletben vélte megtalálni. Arra is rájött, hogy a provenienciával rendelkező régiségek mennyisége nem

tudja kielégíteni a piac igényeit, ennek pedig szerinte az az oka, hogy a „forrásnemzetek" visszatartják a kulturális javakat. Megállapítja, hogy *„A lelőhelyre, a kontextusra és a történetre vonatkozó információk [...] továbbra is visszavonhatatlanul el fognak veszni. Ezt a veszteséget nem azok a nemzetek 'okozzák', ahol a piac, a gyűjtők és a múzeumok vannak, ezt a forrásnemzetek politikai gyakorlata, törvényhozása és bürokratikus magatartása 'okozza'."* Merryman professzor különös logikával tehát az áldozatot hibáztatja. Abban mégis egyetérthetünk vele, hogy a gyűjtők és a múzeumok aligha tehetők felelőssé a kontextus megsemmisítéséért: ezt elvégzik helyettük a régiségek eladásában érdekeltek és segítőik. Ami azt a javaslatát illeti, hogy a régészeti kincseket kereskedelmi tömegcikkekként kellene kezelni, egyáltalán nem új ötlet, és ha így történne, ez jókora visszalépést jelentene sok ország számára.

Egy olyan ügyben, mint a Seuso-kincsé, Merryman professzor meg sem kísérelte, hogy különbséget tegyen azok között, akik jóhiszeműen cselekszenek, és akik nem. Felveti ugyan az etikai szabályok tiszteletben tartását, ami nagyon fontos, ha régészeti leletekkel bánnak, de rögtön félre is teszi.

A biztonság kedvéért Merryman professzor felvázolt egy javaslatot arra, hogy mi a teendő a Seuso-kinccsel: szerinte el kellene adni egy múzeumnak (lehetőleg az Egyesült Államokban), ahol mint eredet nélküli együttest kellene bemutatni. Elismeri, hogy *„A Seuso-kincs különleges. A kincs látványos és kulturálisan fontos lelet. Olyan múzeumban van a helye, ahol megfelelően lehet rögzíteni állapotát, ahol lehetővé válik bemutatása, élvezete, tanulmányozása és értelmezése."* Ebben egyetérthetünk vele, és reméljük, Merryman professzort örömmel tölti el a tény, hogy Magyarország nemrég a nagyközönség és a kutatók számára hozzáférhetővé tette a kincs egy részét, azt a nyolc darabot, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum őrizetére bíztak.

Merryman professzor okfejtésének fő gyengesége, hogy nem ismeri fel a kontextus elsődleges fontosságát, ami valódi értéket ad a tárgyaknak, mint ahogy nem ismeri fel azt sem, hogy egyedül az általa „intézményi régészeknek" nevezett szakemberek munkája képes garantálni ezeket az értékeket.

A kívülállók számára a régészeti leleteknek csak akkor van jelentőségük, ha azt valaki elmagyarázza: a „jelentés" az a tárgyat körülölelő aura, amit értelmezni és mások számára érthetővé tenni csak megfelelően képzett szakember tud, aki ráadásul etikai követelményeket is betart. A tárgyak helyes értelmezéséhez nekik is szükségük van a dokumentációban rögzített összefüggésekre. Ez az egyedi jelentés az, ami a tárgyakat vonzóvá teszi mind a befektetők, a gyűjtők, mind a közönség számára. Éppen ezért kell újra hangsúlyozni, hogy mennyire fontos minden, a lelőhelyre és a leletkontextusra vonatkozó információt őszintén feltárni azoknak, akik ezeket ellenőrzésük alatt tartják.

A kincsből 10 darabot 1984-ben vételre felajánlottak a Los Angeles-i Getty múzeumnak. A leletek végleges megtisztítása előtt készült egy kép róluk[3] (két mészkőfejjel, melyek valószínűleg a Közel-Keletről származnak, és egy tekintélyes szemtanú, a londoni British Museum szakértője szerint azért „dobták be" őket, hogy a kincs libanoni eredetéről szóló történetet erősítsék. Az üzlet meghiúsult, mivel a Getty munkatársainak nyilvánvalóvá vált, hogy a libanoni kiviteli engedélyek hamisak). A lerakódások nagy részét eltávolították, és csak annyit tudunk, hogy a Londoni Egyetem Régészeti Intézetében mintákat vettek egy olyan munkaszerződés keretében, amely a Sotheby's, az Intézet és annak egyik kutató munkatársa között jött létre. Csupán néhány ember ismeri a tisztítási eljárás körülményeit, és azt, hogy hol vannak a minták. Csak remélni tudjuk, hogy megőrizték és doku-

mentálták őket, és hogy hamarosan hozzáférhetővé válnak nemcsak a remélt vásárlók, hanem a szélesebb tudományos közösség számára is.

Az üledékek, lerakódások, korróziós nyomok részét képezik a régészeti leletanyagnak. Az ilyen lerakódások információt hordozhatnak arról a környezetről, ahol a tárgyakat eredetileg elrejtették, és az elrejtés időpontjáról is. A lelőhelyen fellelhető embertani, állattani, növénytani és egyéb szerves maradványok, az ott megfigyelhető kulturális jelenségek szintén hozzátartoznak a leletekhez, akárcsak az azokról készült írásos és képi dokumentáció. Ez az adatmennyiség olyan információkat hordoz, amit a szakma szabályai szerint mindenütt archiválnak, hogy ezeket később elő lehessen venni a kutatások számára, és ennek így kellene lennie a Seuso-kincs esetében is. A Seuso-kincs eredeti összetétele – a megtalálás után több mint 25 évvel – még mindig bizonytalan. Az a gyakorlat, hogy megtévesztési céllal „bedobnak", majd később eltávolítanak tárgyakat, jól mutatja, milyen könnyű megváltoztatni a történeti kontextust, és milyen nagy a felelősség azok vállán, akik a kinccsel kereskednek, vagy akik meg akarják vásárolni azt. Az „intézményi régészek" számára magától értetődő a szigorú etikai szabályok betartása, de ugyanakkor nem valószínű, hogy ezzel sokat foglalkoznának azok, akik az illegális kereskedelemben részt vesznek.

A bibliai időkben és később a középkorban egészen a reneszánszig, a régészeti tárgyaknak csekély értékük volt, hacsak nem aranyból vagy ezüstből készültek, vagy ha drágakövekkel díszítették őket. Miután a 19. század folyamán a történészek belátták, hogy az elmúlt korokból kevés írott forrás maradt fenn, és kevés az esély hogy újabbak kerülnek elő, kezdték egyre jobban értékelni azokat az információkat, amelyeket a tárgyak hordoznak, újabban pedig már nagy gondot fordítanak arra, hogy a több tárgy által közösen hordozott információkat

is figyelembe vegyék. Az elmúlt kétszáz év folyamán a fejlett társadalmak mindenütt olyan saját jogi intézményt alakítottak ki, amit örökségvédelemnek nevezünk. Ez a régészeti leleteket a közgyűjtemények felé tereli, ahol megőrzik, tanulmányozzák és értelmezik azokat. Ezt a mechanizmust világszerte folyamatosan kihívások érik azok részéről, akik saját törekvéseiket és gazdagodásukat a közérdek fölé helyezik.

Merryman professzor a régiséggyűjtés és -piac körüli ellentmondásokat a régiségek iránti emberi étvággyal magyarázza. Ezzel szemben viszont tény, hogy az emberek óriási étvágyat éreznek az eredeti információk iránt is, ráadásul nem csak az „intézményi" emberek és nem csak a „forrásországokban". Legtöbbjük számára világos, hogy ezt az igényt jobban ki tudják elégíteni a régészek és a múzeumok, mint a kereskedők és az eladásban érdekeltek.

Tehát, ha a Seuso-kincs „átkozott" – ahogyan ezt gyakran mondják –, akkor ez azért van, mert hiányoznak az eredetére vonatkozó információk, illetve ami van, annak a visszatartásához érdekek fűződnek. Az átok nem szükségszerű összetevője egy kincsleletnek. Az átok elszáll, amint a Seuso-kincs teljes régészeti anyaga és dokumentációja nyilvánosan hozzáférhetővé válik. Valószínűleg nem veszett el minden adat, és a kincs történeti kontextusát legalább részben rekonstruálni lehet. Ilyenformán a leletegyüttes be tudja majd tölteni valódi társadalmi küldetését: hozzájárulhat az emberiség múltja változatosságának bemutatásához, új elemekkel gazdagítja a kulturális referenciapontokat és a kulturális identitást. Ez az, amit a közérdek megkíván minden polgártól és a társadalmilag felelősen gondolkodó vállalkozások vezetésétől.

Felmerülhet a kérdés: a kincs eladásának előkészítésében közreműködők cselekedetei milyen értelemben és milyen mértékben feleltek meg a társadalmi felelősség elvárásainak? *„A kapzsiságnak és a felelőtlenségnek ebben a*

meséjében", ahogy Colin Renfrew professzor jellemezte a Seuso-kincs jelenkori viszontagságait, az Egyesült Királyság sokat tett azért, hogy felderítse az eladásoknak a jelenlegi birtokosokig, Lord Northamptonhoz és ügyvédeihez, továbbá Philip Wilsonhoz, a néhai Peter Cecil Wilson, a Sotheby's egykori elnöke fiához vezető láncolatát olyan közvetítőkön át, mint Rainer Zietz, Halim Korban és Anton Tkalec – de sok tennivaló is maradt még. A londoni Scotland Yard már 1990-ben vizsgálatot indított három, Nagy-Britanniában elkövetett bűnügyben, amely vizsgálatok eredményei bekerültek a New York-i per anyagába. A per végén a bírói ítélet patthelyzetet eredményezett: noha Magyarország követelését elutasította, az elemzők egyetértenek abban, hogy Beatrice Shainswit bírónő nem rendelkezett úgy, hogy a kincs törvényes tulajdonosa az alperes célvagyon lenne (The Trustee of the Marquess of Northampton 1987 Settlement), amelynek kedvezményezettje Lord Northampton.

A per lezárulása után a kincs sorsa továbbra is a közbeszéd egyik kedvenc témája maradt mind Magyarországon, mind pedig az Egyesült Királyságban. Több kiváló brit közszereplő felelősen cselekedett, köztük Lord Rupert Redesdale, aki megállapította, hogy a Seuso-kincs aláássa Nagy-Britannia álláspontját az illegális régiségkereskedelemre vonatkozóan, mivel *„állandó kihívást jelent a hatályban lévő jogszabályok érvényesítésének… az illegális régiségkereskedelem elleni harcban."* Lord Renfrew szintén elítélte *„a magas helyen lévő gyűjtőket"*, akik a gyors és könnyű profitot hajszolják, és kijelentette, szégyen, hogy *„Európa kulturális örökségét puszta befektetésként kezelik"*.

A kincs esetétől eltekintve, általában is szükséges megérteni, hogy értékes tárgyak elrablása és az információk manipulálása nem korlátozódik a régészet területére. Közép-Európa keleti részén még él a II. világháború szomorú emléke, akárcsak az ahhoz kapcsolódó példát-

RÉSZLET A SEUSO-TÁL KÖZÉPSŐ MEDALIONJÁRÓL: LAKOMÁZÓ TÁRSASÁG A PELSO-TÓ PARTJÁN SZOLGÁKKAL, LOVAKKAL ÉS VADÁSZKUTYÁKKAL (MNM)

lan mértékű rablás. Ellentétben a Seuso-kincs esetével, a modern kor hadizsákmányszerzéseit inkább politikai, mint pénzügyi okok mozgatták, bár néha mindkét motiváció megfigyelhető. A zsákmányolás hosszú távon torzítja az identitást: a zsákmányolóban elülteti a felsőbbrendűség érzését, miközben a kirablott szükségszerűen kisebbrendűnek érzi magát. Ezt az állapotot a következő generációk örökölhetik, ami bűnbakkereséshez vagy akár ellenségeskedéshez vezethet.

Ilyen helyzetben felmerül a kérdés: ki a múlt tulajdonosa, és ki annak az információnak a tulajdonosa, ami szükséges a múlt megértéséhez? A hadizsákmányszerzés számos példájának megidézése azért indokolt számunkra, mert hasonló mentalitás húzódik meg a cselekvések mögött: van példa arra, hogy egy egész nemzetet bűnösnek nyilvánítanak, megfosztanak kulturális örökségétől, és egyszerűen „forrásnemzetnek" tekintik. Törődés a kulturális és történeti gyökerekkel, a változatosság tisz-

telete mind fontos vonásai a civilizált társadalomnak, olyan értékek, amelyekre veszélyt jelent a kettős mérce alkalmazása. E mentalitás terjedésének megelőzésére nincs jobb gyógyszer, mint a kulturális sokféleség tiszteletének bátorítása és mások partnerként való elfogadása egy őszinte párbeszédben. A Seuso-kincs esetében az ez irányba tett első lépés az eddig még visszatartott információk hozzáférhetővé tétele lehetne.

A bulvársajtó szeret színesen bemutatni gazdag gyűjtőket, vagy ismertetni egyes közvetítők szerepét (amit utóbbiak viszont nem nagyon szeretnek) nagy magángyűjtemények felhalmozásában. Az olvasó ámul és álmodozik. De nem lenne szabad megfeledkeznünk azokról, akik kevesebb nyilvánosságot kapnak: egy-egy település közösségéről, az önkéntesekről, akik az első számú örökösei és őrzői a lakóhelyükhöz tartozó kulturális örökségnek; és nem szabad megfeledkeznünk a specialistákról és tudós szakértőkről sem, akik az értelmezésben játszanak döntő szerepet.

Ennek az esszének az a célja, hogy felvázolja, mi is egy régészeti kincs, milyen célokat kell szolgálnia, és hogyan kell kezelni, hogy a mai társadalom javára váljék. Meggyőződésem, hogy legjobb iránymutatást a fenntarthatóság elmélete ad számunkra, egy olyan elmélet, ami már elterjedt és ismert a fejlett társadalmakban. A fenntarthatóság a felelősséget és a bölcs döntést helyezi a középpontba. Ami a régészetet illeti, ha egy olyan leletegyüttes, mint a Seuso-kincs sorsa rendezetlen, mindenki, aki ellenőrzést gyakorol, vagy befolyással rendelkezik felette, óriási felelősséget hordoz, hogy bölcsen döntsön annak sorsa felől.

(folytatjuk)

Nagy Mihály

Jegyzetek

[1] A kincs megtalálásakor valószínűleg sokkal, akár tizenhatszor több tárgyból állhatott. Egyes hírek szerint a most még ismeretlen helyen őrzött tárgyak között öt ezüsttál, 37 aranyozott ezüstcsésze és 187 aranyozott ezüstkanál van. A tálak egyike valószínűleg az a darab, amelyet egy császár portréja és négy további császári személy mellképe (Nagy Konstantin és fiai?) díszít, és amit 1986-ban próbáltak a műkincspiacon értékesíteni. Két korong alakú ezüst lószerszámdíszt, mint a kincs részeit valóban eladtak, és tudomásunk van egy Krisztus-monogrammal díszített tálról is, ami valószínűleg szintén a kincshez tartozik, de amelyek hollétéről ma nincs nyilvános információ. Két mészkőből faragott szoborfej is úgy szerepel, mint ami hozzátartozik a Seuso-kincshez.

[2] Stanford Public Law and Legal Theory Working Paper Series, Research Paper No. 1105584, 1, 2008. március.

[3] A Seuso-kincsről készült, a 115. oldalon látható együttes fényképet Marion True asszony, a J. Paul Getty Museum munkatársa bocsátotta rendelkezésünkre. A cikkben közölt ezüsttárgyak képeit a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai készítették.

MŰVÉSZET ÉS MŰVÉSZEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Művészet és művészek az első világháborúban: a balatonfüredi Vaszary Galéria kiállítótermeiben 2014 októberétől 2015 januárjáig bemutatott tárlat rendezői már a címmel is jelezni kívánták, milyen szélesre tárták a téma kapuit, hogy a műveknek minél nagyobb változatosságát mutathassák meg a művek műfaját, létrejöttük okát vagy célját tekintve, sőt esztétikai színvonaluk szempontjából is. Festmények, emlékmű-makettek, emlékérmek és plakettek, papírmunkák, fényképek és plakátok együtt sorakoztak, ha nem is közvetlenül egymás mellett, de az épület több, egymáshoz szerkezetileg csak lazán kapcsolódó kiállítási terében. A tágan értelmezett témát valójában igen konkrét, a válogatást szűkítő körülmény tette szükségessé. Balatonfüred, ez az újra nagy léptekkel fejlődő és nemzeti jelentőségű fürdő- és nyaralóváros a kiállítást a legjelentősebb országos – a magyar művészet gyűjtésére szakosodott – múzeummal közösen rendezte meg. Egy kivételével valamennyi kiállított tárgyat a Magyar Nemzeti Galériából kölcsönözték. Így hát nemcsak arra volt mód, hogy a budapesti múzeum a raktárában őrzött és még a művészet iránt érdeklődők számára is mind ez ideig ismeretlen műveket a közönség elé tárhatta, hanem maguknak a rendezőknek is alkalmat adott arra, hogy saját szempontjaik szerint osztályozzák és elemezzék az 1915 és 1920 közötti világháborús műveket, és megközelítési elveiket a katalógus tanulmányaiban részletesen kifejtsék. Sajátos értelmezésük egy tanulmánykötet igényű katalógusban jelenik meg, ahol kísérletet tettek a világháborús művek szerkezeti rendbe foglalására. Természetesen itt csak magyar művekről van szó.

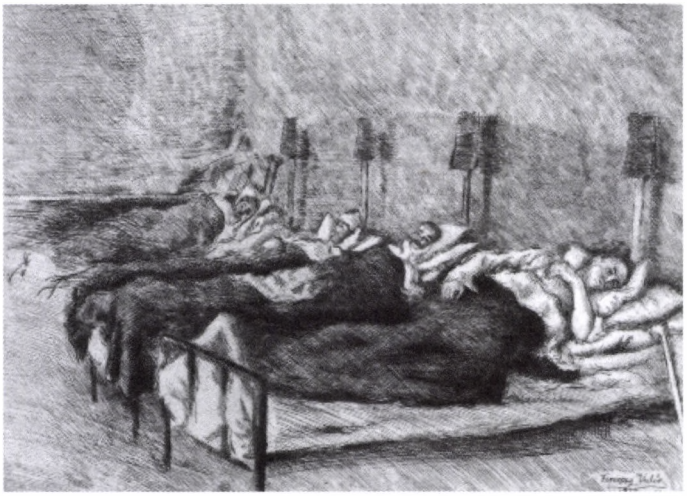
Különbözik-e ez a megközelítés az európaitól? Illetve más képzőművészeti reakciókat váltott-e ki az Osztrák–Magyar Monarchiában a „nagy háború", mint a többi országban? Az első világháború irodalma az utóbbi húsz évben igen gazdag lett, a művészettörténeti kutatás sokat foglalkozott a történelemben korábban nem tapasztalt pusztítás ihlette eszmei és esztétikai területtel. Hogyan is ne tette volna, amikor az emberi eszményvilág alapjai: a halálról, a hősiességről, az erkölcsi rendről hagyományosan kialakult fogalmai rendültek meg Szarajevótól Isonzóig, Verduntől Limanováig.

A kiállítást kísérő tartalmas – sajnos csak magyar nyelvű – katalógus első tanulmánya Balázs Eszteré, mely informatív áttekintést nyújt, ha címével ellentétben nem is a világháborús Európa egész vizuális kultúrájáról, hanem a világháborúval kapcsolatos művészi attitűdökről és témákról szól. Arról, hogyan fogadták a kultúra szereplői: művészek, írók, lapszerkesztők és újságírók a háborút, hogyan működött a cenzúra a művészetben, hogyan alakult át a háborús propaganda háborúellenessé, és milyen megnyilvánulásai voltak a populáris művészetnek. Írását alátámasztja a bibliográfiában fölsorolt, az utóbbi évtizedekben megjelent nemzetközi, főleg francia és angol nyelvű szakirodalom. E szerint az utóbbi harminc évben mintegy félszáz komoly tanulmányt szenteltek a témának. A szerző kiterjeszti vizsgálódását a magyar művészetre is. A katalógusnak ez a legátfogóbb tanulmánya.

A következő három fejezetet Szücs György jegyezte. Először a korabeli írott források és főleg a sajtó alapján tekinti át ennek a „modern háborúnak" a „hagyományos" művészeti eszközökkel történt ábrázolásait. *A világháború és a képzőművészet* című tanulmánya nagy figyelmet szentel többek között a háborúról folytatott korabeli diskurzusnak, a lövészárkok műgonddal végzett kialakításának, az internáltak és fogolytáborok helyzetének,

majd pedig a vesztes, megcsonkított Magyarországon kialakult irredentizmusnak. Majd *A világháború metaforája a kortárs képzőművészetben* című írásában azt vizsgálja, hogy a mai művészetben milyen nyomot hagyott a többmilliós áldozatot követelő világkataklizma. Ha hiszünk a tanulmányának és válogatásának, azt a következtetést kell levonnunk, hogy a 20. század végi, illetve a mai alkotók sem megrendítő élményt nem éltek át, sem történeti következményeket nem vontak le. Legalábbis azok nem, akiknek műveit a Magyar Nemzeti Galéria itt kiállította. A harmadik általa írt, a *Hősi emlékművek térben és időben* című fejezetben a Magyar Nemzeti Galéria fotóarchívumából származó eredeti, korabeli fényképeket mutat be, a világháborús emlékművek, valamint efemer emlékek fotóit és szobormaketteket, emlékplaketteket. A nagyobb községeken és városokon átkelve még ma is ott láthatjuk az egyik leggyakoribb „világháborús" témát: a főtéren álló patetikus szoborművet. A kortárs szemlélő számára ezek a konvencionális ábrázolások kisebb érzelmi erővel hatnak, mint odébb, a városháza vagy a temető falán, vagy a templomok előtt fölállított márványtáblán olvasott névsorok: az elesett hősöké, alig élt, elfeledett, helyi fiatal gyerekeké. Mert tudjuk, hogy az a háború az öregek műve volt, de a fiatalokkal vívatták meg. A hosszú listák drámaibb mementók, mint a hősiességről szóló allegóriák. Az ezen a kiállításon látott háborús emlékszobor-vázlatok és makettek ugyanígy, közvetlenebb megformálásukkal tolmácsolják az őszinte megrendülést (Pásztor János: *Sebesült honvéd*, 1916; Beck Ö. Fülöp: *Elesett hős*, 1918; Szentgyörgyi István: *Nemzeti áldozatkészség*, 1915).

A kiállítás tartóoszlopa és gerince a következő, a *Művészek a háborúban* című fejezet – Róka Enikő válogatása és tanulmánya – szerencsére megcáfolja a korábbi tanulmány vélekedését, hogy *„Utólag szemlélve is kevés*

FERENCZY VALÉR: KÓRHÁZ
rézkarc, papír, 195×285 mm, MNG, 1914

olyan alkotót találunk, akinek a hadviselés puszta dokumentálásán, az események »művészi« illusztrálásán túl a háború lényegéről, a történelmi időket alakító és elszenvedő emberről érdemi mondanivalója volt". (27.) A kiállított művek ennek az ellenkezőjét tanúsítják.

Ebben az egységben található a kiállítás törzsanyaga, azok a festmények és grafikák, amelyek művészi értékükkel leginkább kifejezik a harcterekre küldött katonákra váró kikerülhetetlen borzalmakat. Holott alkotóik – a közönséges besorozottakhoz képest – leggyakrabban kiváltságos helyzetben voltak, a csaták tüzétől és a közvetlen életveszélytől viszonylag távol. Ugyanis a művészek vagy behívott katonaként kerültek a frontra, és így kénytelenül közvetlen harci tapasztalatot szerezhettek, esetleg elestek a fronton, vagy pedig a háborús propagandagépezetnek dolgoztak, sokkal védettebb helyzetben, és művük mintegy a „tájkép csata után" kategóriába

sorolható. Hivatalos haditudósító volt a népszerű író, Molnár Ferenc, vagy kiváló festők, mint Mednyánszky László és Vaszary János. A császári és királyi hadsereg főparancsnokságán belül a sajtóhadiszállás már 1914 augusztusában megalakult, ide osztották be az újságírók mellé a fotósokat és a képzőművészeket is, feladatuk a háború eseményeinek dokumentálása, illetve illusztrálása volt, művészi eszközökkel. Később valamivel szabadabban mozoghattak és lehetőségük nyílt a katonákkal találkozni, hadi eseményeket látni. A sajtóhadiszálláson dolgozó művészeknek minden két hétben egy háborús művet kellett beküldeniük. Mint Európa többi országában, bármelyik táborba tartozott is, tehát a Monarchiában is volt olyan művész, aki kezdetben a művészetet megújító élményt várt a háborútól. Ez a tévhit azonban hamar szertefoszlott. Egyébként is *„...az Osztrák–Magyar Monarchia Lajtán túli területén ...a cenzúrát és a propagandát is a katonai vezetés felügyelte. ...A Lajtán túli hátországot... jelentős cenzúra sújtotta"* (22). Ez az oka annak, hogy noha a hadszínterekről több, informatív jellegű mappa vagy sokszorosított grafika készült, egy részük kerüli a drámai hangvételt, mint Ferenczy Valér *Kórház*at ábrázoló rézkarca (1914), míg egy másik részük, így Barta Ernő *Elnémult csataterek, Limanova, akit ott feledtek* (1916), vagy *Varjak* (1915) című rajzai szívszorító, de minden háborús agitáció vagy propaganda szándéka nélküli csata utáni jelenetek.

A háború igazi élményét nem várhatjuk el a dokumentatív művektől, azt sokkal inkább a korszak kiemelkedő művészeinek alkotásaiban találhatjuk meg. Vaszary János, ez a Münchenben és Párizsban tanult és a korabeli stílusirányzatokhoz olyan magas színvonalon kapcsolódó festő a kárpáti fronton szerzett élményeit örökítette meg. Az 1915-ös hadifogolyképen, az *Orosz foglyok barakkban* címűn a cári hadsereg tisztjei és közlegényei le-

verten viselik a fogságot, de mintha akkor még más lett volna a bánásmód, mint amit a második háború hadifoglyai megtapasztaltak. Nem látjuk, hogy akár brutalitásnak, akár megaláztatásnak okozói vagy áldozatai lettek volna: mintha még működött volna a foglyokkal szemben tanúsított emberiesség elve. Sokkal drámaibb az egy évvel későbbi *Katonák a hóban* festménye, amely a német expresszionizmus eszköztárával mutatja be a háborúnak és a komisz természetnek kiszolgáltatott embert.

A világháború nem jelentett stiláris határt a képzőművészetben. A dada, a kubizmus, vagy a világháborúban elesett német expresszionistáknak a művei mind megelőzték formai modernizmusukkal magát a háborút. Modernista eszközökkel élt Uitz Béla *Sebesültszállítás* című tusfestményén. (Valójában a halottak tömegsírba helyezését ábrázolja.) Drámai ereje nem nagyobb, mint a hagyományhoz hívebb Bíró Mihályé. Ezt a ragyogó rajztudású művészt az angliai tartózkodása alatti, a The Studio plakátpályázatán elnyert díja irányította az alkalmazott grafika felé, plakátjai, hirdetései nemzetközileg is elismert rajzolóvá tették, aki nemcsak Budapesten, hanem a két háború között Berlinben és Párizsban is híressé vált. Ellenben a köztudatból szinte hiányzik a festői tevékenysége – az itt kiállított darabjai a fölfedezés erejével hatnak. Remek színérzék és kompozíciós készség teszi megrázóvá a *Katonák vonulása a hegyekben* (1916) vagy a *Csatajelenet* (1916), illetve a *Sorban állás tüzelőért* (1917) című műveit.

A háború igaz megörökítői közé tartozott a nagy Mednyánszky László. Ezt a különös, örökösen vándorló és magányos művészt megnyugvást nem találó hajlama, a társadalomból kivetettek iránti fogékonysága hajtotta már a hatvanon túl, hogy önkéntes bevonulóként mint haditudósító Galíciában, Szerbiában és Dél-Tirolban keresse a szenvedés arcait. (A fronton megsebesülve és megbetegedve maga sem élte túl a háborút.) Több száz

harctéri vázlatát műtermében dolgozta föl festményekké. Hatalmas művének ezek csak egy részét képezik, de ezek önmagukban is a háború legtragikusabb magyar megörökítőjévé teszik. Itt most néhány, jól ismert katonaképét láthattuk viszont (*Pihenő katonák, 1916).* Egry József egész életére kihatott a háború alatt szerzett betegsége. A témákat (*Sebesülthordozók,* 1915) kórházi környezetében találta meg, a művészetére jellemző expresszionista erővel. Az erdélyi származású Nagy István, aki a háborút lezáró trianoni békekötés után szülőföldje helyett Magyarországon telepedett le, a galíciai fronton festett drámai erejű katonaportrékat (*Katona,* 1916).

A kiállítás utolsó fejezete szintén Róka Enikő munkája: *Művészet és hátország.* Illusztrálja a háború behatolását a mindennapokba, a civil lakosságot adakozásra és segítésre fölszólító, kiállításra és színielőadásra hívó, a hősöknek emléket állító grafikák, főleg plakátok és plakettek révén. A téma félelmetesen széles skálájú: a Ferenc Józsefet ábrázoló, híres *Imádkozik a király* plakát művészileg egyenértékű a flekktífusz elleni tetűpor reklámjával vagy a rokkant, félkarú katonák segítésére rendezett kiállítás hirdetésével. Itt érezzük igaznak a katalógus bevezetőjének mondatát, mely szerint *„a válogatás nem esztétikai minőségen alapult, hanem a téma játszott benne döntő szerepet", „nem volt célunk, hogy a látogató újraélje a történelmet (...) hanem információkat szándékoztunk nyújtani a művészetek helyzetéről",* és ezt a célt el is érte. A katalógusnak külön értéke, hogy minden kiállított tárgyat jó minőségű színes képpel reprodukált.

*

A kiállítás helyszíne a balatonfüredi Vaszary-villa, a város legújabb és legsikeresebb kulturális létesítménye, és ez nagy szó egy olyan fürdővárosban, amely a 19. század elejétől írta be magát a magyar kultúra és politika

történetébe, sok nevezetes középületet is ránk hagyva. A kiállítóhely a 19. század végén Esztergom egykori hercegprímásának, Vaszary Kolosnak volt a nyaralója, az 1890-es évek elején épült az akkori értelmiség és politikai elit e kedvenc fürdőhelyén. A főpap 1915-ös halála után a historizáló stílusban épült villát és a gyönyörű díszkertet főúri családok bérelték, majd a Honvéd Jóléti Alap vásárolta meg és épített 1928-ban a mellette lévő telekre honvédüdülőt a balatonfüredi pihenésre szoruló leszerelt honvédek számára. A második világháború után a szovjet hadsereg tulajdona lett, és egy harmadik, vasbeton vázas épülettel bővült, melyet az egykori díszkertben építettek föl. A város és a magyar polgárok csak a szovjet csapatok kivonulása, 1991 nyara után vehette fokozatosan ismét birtokba az épületegyüttest és a kertet. A munka természetesen a sokemeletes, ormótlan vasbeton épület lebontásával kezdődött – majd folytatódott a két történelmi épület stílusos összekötésével, belső terének átalakításával. Az új évezred elején a város Balatonfüredhez méltóan elegáns, sokfunkciójú új kiállítóteret, és közfunkciókat szolgáló szép, parkosított kertet nyert. Így hát mostanra, hála a város koncepciózus és kitartó vezetésének, valamint a bátor képzeletű építészeti rekonstrukciónak, a város és a magyar művészet remek új kiállítótérrel bővült Balatonfüreden. A régi villa áttört terei, loggiái, benyílói és erkélyei sokfajta anyag befogadására lettek alkalmasak, és a nagyobb egységes terekké alakított későbbi épülettel együtt a művészeti tárgyaknak a legnagyobb változatosságát is képes fogadni, legyen az kisméretű grafika vagy fénykép, videoinstalláció, festmény vagy közepes méretű szobor.

Sikerül-e a városnak élnie a Vaszary-villa új lehetőségeivel, és az igényes múzeumi kiállítások térképére is föltenni magát? Egyelőre úgy látszik, hogy igen. A hat éve működő intézmény 2015 végéig húsznál több magas színvonalú, változatos témájú és műfajú kiállítást rende-

zett. A kiállítások nagy részének megvalósítását az tette lehetővé, hogy egy vagy több nagyobb városi vagy országos múzeummal közösen rendezték meg, műtárgyakkal együtt szakértelmet kölcsönözve. Ugyanakkor nem csak egy-egy, másutt már bemutatott tárgyegyüttes változatlan átvételéről van szó, nem „konzerv" kiállításokról, amelyeket sokfelé utaztatnak, hanem Balatonfüred egyedi közönségi igényéhez alkalmazott monografikus vagy tematikus tárlatokról. A Vaszary-villát működtető önkormányzat legjobb partnerei természetesen a komoly gyűjteménnyel rendelkező múzeumok, mint a Magyar Nemzeti Galéria, a Szépművészeti Múzeum vagy a vidéki múzeumok közül a kecskeméti Cifrapalota, mely Nemes Marcell gyönyörű magyar festészeti gyűjteményét őrzi.

Így került sor – többek között – az Itáliában utazó 19. századi magyar festők rajzaira és akvarelljeire, Csók István vagy Keserü Ilona festményeire, vagy André Kertész fotóira, Jean Cocteau Picassóról készült fényképeire, de olyan megközelítésű kiállításokra is, amelyek egy-egy életműből bizonyos szempontból emelnek ki tematikusan körülhatárolt szeleteket, illeszkedve a hely szellemehez vagy a hely adta kötelezettségekhez. Például Vaszary János esetében – akit rokonság fűzött az épület eredeti tulajdonosához – festményeivel párhuzamosan dokumentálták nagybátyjának, Vaszary Kolos hercegprímás életpályáját. Márffy Ödön művéből a feleségével, a titokzatos vonzású Csinszkával, a költőóriás Ady Endre nevezetes özvegyével kapcsolatos darabokat mutatták be. Auguste Rodin műveinek füredi kamarakiállítása pedig arra is felhívhatta a figyelmet, hogy a budapesti Szépművészeti Múzeum szerzeményezési politikája száz évvel ezelőtt milyen magas szellemi és műértői színvonalon működött, hogy milyen magas szintű kapcsolataik voltak az alapító kurátoroknak, mint például, Térey Gábornak a kortárs nemzetközi művészeti világgal. De láthattunk az

NAGY ISTVÁN: KATONA
kréta, szén, karton, 280×300 mm, MNG, 1916

elmúlt években a Vaszary-villában egyedi felfogású, politikai és szociológiai érdeklődésre számító, multimédiaeszközökkel létrehozott kiállítást is *Német egység* címmel, amely dokumentumfotók, képeslapok, tárgyi emlékek, filmek felhasználásával a kelet- és nyugatnémet turisták 1960-as évekbeli balatoni találkozásainak emlékeit elevenítette fel 2014-ben, és a két Németország egykori szétszakítottságáról és a Balatonról mint különös német közösségi helyszínről szólt.

A Vaszary-villa gazdag programját indokolja és igazolja, hogy Balatonfüred városa az utóbbi húsz év óta látványos és állandó fejlődésben van, újraéleszti a 19. században kezdődött kulturális hagyományát. A város kihasználja és táplálja azokat a lehetőségeket, amelyeket ez a régió bortermő dombjaival, a Balaton tavának fürdőzési és sportolási lehetőségeivel és a környező táj szépségeivel kínál. Ha lehetséges közönségét veszi számba, nemcsak a helyi lakosokra vagy a turistákra építhet, hanem a közeli, kisebb és nagyobb településekre is. Így például Veszprém egyetemi város értelmiségi közönségére is, amelyet vonzáskörébe hívnak a színvonalas kulturális események: előadások, könyvbemutatók, színházi produkciók, koncertek, amelyek a kiállítások mellett, azokkal párhuzamosan szinte egész évben folynak.

A város egységes kultúraépítő koncepcióját elárulja az, hogy miközben sok új közösségi épületet hoz létre, eredeti formájában fölújította a régi, 19. század közepi üdülőnegyedet a város szívében, megőrizve ennek a nagy korszaknak – a magyar reformkornak – a szellemét: a bizakodást és a reményt.

Illyés Mária

(Az írásban hivatkozott katalógus: Művészet és művészek az I. világháborúban. Szerk.: Róka Enikő-Szücs György, Balatonfüred Kulturális Nonprofit Kft., 2014, Balatonfüred)

1% METAFIZIKA

Rovat Szabados György emlékére

Válogatta Kodolányi Judit

Ferdinandy György

A hely, ahol élünk

Az írás varázslás – állítja ez az asszony. Nekem pedig végigfut a hátamon a hideg. Nem tartom varázslónak magam.

De hát az én barátném alkalmi betűvető. Tájtörténetet ír, a Sashegy történetét. Az utcáét, ahol – mint mondja – negyven éve lakik. Szépen, szeretettel. Csak én, az őslakos berzenkedem.

Pedig ma már egymáshoz öregedtünk, újak és régiek. Egymásra találtunk, mióta itt, a Sashegy oldalán is csicsás palotákat emelnek az újgazdagok. (Nagyapám még úgy mondta volt: a konjunktúra-lovagok.)

A déli lejtőn – a temetőtől a budaörsi laktanyáig – keskeny, árnyékos völgy húzódik. Most járok erre először, én északon, a dédszülők gyümölcsösében lakom. Itt, távol a város zajától igazi, békebeli sashegyiek élnek. Őriznek még egy-egy százéves mandulafát, szerszámoskamrának – sufninak – használják a löszfalakba vájt bunkerokat.

Kint ülünk a kertben – lebetonozott udvarukba, érdekes, soha nem ülnek ki az új tulajdonosok. Barátném az ostromról ír, a sashegyi harcokról szól új könyvében egy fejezet.

1944 karácsonya után hat héten át naponta gazdát cserélt ez a katlan. Végül már régi ismerősök voltak a házakba berohanó katonák. Hol az oroszok, hol a németek.

Ülünk az asztal körül, ropogtatjuk a pogácsát. Mindenki tud azokból az időkből egy hajmeresztő esetet.

Az egyik idős hölgy például talált egy rohamsisakban – mi úgy mondtuk: rohambiliben – egy hajánál fogva beleragadt fejet. A bunkerban zsidó családot rejtegettek, a nőket pedig – ki ne tudná! – megerőszakolták az oroszok. Két obligát fejezet.

Vízért le kellett járni a kertek alá. Volt ott valami kútszerűség. A katonák onnan hordták a vizet. Mondom, hol a ruszkik, hol a németek.

Nekem nincs sok mondanivalóm. Én már feldolgoztam az emlékeimet. Megígérem, hogy összeírom a lelőhelyeket. Már-már útnak indulok, amikor a történések emlékfolyamából előbukkan valami. A varázslat, amiért érdemes volt végighallgatni ezt a hömpölygő helytörténetet.

A házba akkor éppen a németek szállásolták be magukat. Németek! Egy sváb faluból jöttek, valahonnan Tolna megyéből. Kényszersorozottaknak hívták az ilyen szerencsétleneket.

Volt ott a házban egy öregember, akinek átlőtték a lábát. Próbálták ellátni, de víz nélkül nem lehetett. Ketten vállalkoztak, hogy lemennek a kútra. Éppen szüneteltek a harcok a hegyen.

Szóval, azok ketten kimentek. Az egyik visszajött, a másik ottmaradt. Fejlövést kapott. A dögcéduláját behozta a pincébe a társa. Feuersteinnak hívták, és 1906-ban született. Igen, bólogatnak. Van, aki még arra is emlékszik, hogy január 4-én történt az eset.

Ennyi. Ki érti ma már, hogy mit keresett itt a tűzvonalban negyvenévesen! A céduláján Mágocs: egy völgységi falu neve állt. Besorozták, elesett. Amikor felengedett a fagy, gödröt ástak, és lent, a kert végében elföldelték a botcsinálta németet.

Ma is ott van valahol, akármilyen hihetetlen, de nem jelölték meg azt a helyet. Jött azután ez a kriegsgraber-

verzorgnung, a hadisírokat gondozó egyesület, lementek Mágocsra is, de onnan akkor már kitelepítették a svábokat. Feuerstein társát ugyan megtalálták, de az is csak összevissza beszélt. A dekkung, a dekkung! – ismételgette. Megmondtam neki! Más semmire sem emlékezett.

Annak a családnak még Németországban is utána nyomoztak. A németek alapos, lelkiismeretes emberek. A polgármester – a mágocsi – úgy tudta, hogy Daubnitzba kerültek az itteniek. Feuersteinné, az özvegy, alig egy hónapja halt meg, amikor a nyomára akadtak. Várta az urát egész életében. Volt egy fiuk is, Konrád, egy akkor már negyvenéves ember. Ő azonban nem reklamálta az apja maradványait.

Így aztán Georg Feuerstein ma is itt van valahol elásva a kertben. Lehet, hogy éppen itt, ahol üldögélünk, elaggott sashegyiek. Mert ez egy ilyen világ. A hely, ahol élünk. Itt nem lesz varázsló az ember. Az is csoda, ha megírja – ha lejegyzi – az ilyen történeteket.

Ferdinandy György: Álomtalanítás (Írások 2013–2015). Magyar Napló, 2015, Budapest

MŰHELY

Szerkeszti Kodolányi Judit

MESTER MIKLÓS ZSIDÓMENTŐ TEVÉKENYSÉGE

Dolgozatomban igyekeztem Mester Miklós 1944-es zsidómentő tevékenységét több oldalról, több szemszögből is megvilágítani. Felhasználtam forrásként Mester Miklós önéletrajzát, a vele készített interjúkat (Bokor Péter, Szenes Sándor), az MTA Kéziratgyűjteményében lévő hagyatéki anyagát, a Magyar Országos Levéltár és a Budapest Fővárosi Levéltár ide vonatkozó forrásait, valamint a témához kapcsolódó szakirodalmat is. A vele készített interjúkban esetenként, ha némileg ellentmond is olykor az önéletrajzában írtaknak (időpontok, nevek véletlen torzítása), releváns és pontos adatokat közöl, kényesen ügyelve arra, hogy minden, akár jelentéktelennek tűnő forrást, információt lejegyezzen akár többször is. Dolgozatom alapvetően Mester Miklós visszaemlékezéseire épül, melyekben vannak ismétlődő elemek a vele készített interjúk során, ilyen például: a földreform, Horthy Miklós kormányzósága vagy kisebbségekkel kapcsolatos attitűdje. Sokszor nehezére esik feleleveníteni az 1940-es években történteket. Az általa utólag megismert információk, részletek alapján bizonyos emberekkel, eseményekkel kapcsolatban rá kellett jönnie tévedéseire és át kellett értékelnie a vele napi kapcsolatban álló embereket, mint például Imrédy Bélát.

Mester Miklós zsidómentő tevékenységének attitűdje nem az 1940-es években alakult ki. Erdélyi volt és székely származású: leszűrte azokat a történelmi tanulsá-

gokat, amelyek Erdély történelmében megmutatkoztak. Ebben segítségére volt Jancsó Benedek, de Iorga Miklós szellemisége is az 1920-as években. Tudományos munkássága során több művében (például *Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések az 1863-64. évi nagyszebeni országgyűlésen*), cikkeiben, megnyilatkozásaiban kiemelte a népek önrendelkezési jogát és a békés együttélés fontosságát. Az asszimiláció kérdése is foglalkoztatta. A Horthy korabeli Magyarországon az örmény, román, zsidó vagy sváb-német származású nemzetiségi úgy tudta elfogadtatni magát, ha a külvilág felé bizonygatta, hogy a magyar nemzet tagja. Ezért magyarosította nevét Szálasi Ferenc vagy éppen Gömbös Gyula. A társadalmi elit óhajtotta az asszimilációt, a nemzetiségektől pedig elvárták, hogy a területi revízió gondolatát elfogadják és támogassák. Mester Miklós ugyan támogatta az asszimilációt, de nem táplált ellenérzéseket azok iránt, akik meg akarták őrizni és hangsúlyozták nemzetiségi származásukat. Tudományos munkássága is bizonyíték arra, hogy elfogadta mindenki identitását, legyen szó magyarországi zsidóról vagy magyar zsidóról, magyarországi svábról vagy magyar svábról.

Mester Miklós 1939 előtt is vállalt közéleti tevékenységeket: több ifjúsági szervezetnek volt tagja, a Népies Irodalmi Társaság Diákotthonának pedig igazgatója. A politikai áttörés '39-ben következett be Zsindely Ferenc és Tüdős Klára segítségével. Zsindely Ferenc a kormánypárt meghatározó politikusa volt, aki pártjában – annak ellenére, hogy később pozíció nélkül maradt – sokáig megőrizte a befolyását. Tüdős Klára neve a Győrffy kollégistákkal fonódott össze, akik a kommunizmus alatt elfelejtették, kiknek köszönhették életben maradásukat a Horthy-korszakban. A házaspár segítségével lett Mester Miklós jelölt, miután Teleki Pál elfogadta ajánlását és személyét. Ráckevén éppen nyilas ellenfelén diadalmas-

kodott, annak is köszönhetően, hogy a kisgazda jelölt az ő javára lépett vissza. Mester kormánypárti képviselőként a pártja hivatalos álláspontjával szemben radikális földreformot hirdetett. A földreform a szívügye volt, és az egyik legfontosabb politikai kérdésnek tartotta, amely megoldotta volna a szegényebb néptömeg bizonytalan sorsát. Fontos megjegyezni, hogy a földkérdés a Horthy-rendszerben kiemelt szerepet kapott. Nem pusztán a gazdasági és a szociális fontossága miatt, hanem mert egy kiegyensúlyozottabb társadalmi modell valósulhatott volna meg egy jól végigvitt földreformmal. Mester Miklós – miután a saját pártjában nem látott reményt arra, hogy ott egy megfelelő földtörvény támogatást kapjon, átlépett az Imrédy vezette Magyar Megújulás Pártjába, melyenek gazdasági programjában szerepelt a megoldatlan földkérdés rendezése.

A német megszállás után, 1944. március 22-én nevezte ki a kormányzó Sztójay Döme kormányát, melynek tagjai a Magyar Megújulás Pártja (MMP) részéről a következők voltak: Jaross Andor belügyminiszter, Rátz Jenő miniszterelnök-helyettes, Imrédy Béla közgazdasági miniszter, Kunder Antal kereskedelmi miniszter. Mester Miklós Vallás- és Közoktatásügyi államtitkári kinevezésére csak 1944. április 30-án került sor. Ezt a tisztet rendszerint protestáns felekezethez tartozó kapta meg, de a tisztség betöltésére az Erdélyi Pártot kérték fel, melynek ügyvezető-alelnöke Albrecht Dezső volt. Az államtitkári kinevezésében kulcsszerepet játszott az Erdélyi Párt és Albrecht Dezső ajánlása, Herczeg Ferenc támogatása, Zsindely Ferenc és Lukács Béla ajánlása a Magyar Élet Pártja (MÉP) részéről, valamint Ravasz László és Bereczky Albert református püspökök közbenjárása. Mester Miklóst szinte minden irányból támogatták államtitkári kinevezésében. A MMP csak engedélyezte a pozíció elfogadását, de nem rajta múlott, hogy államtitkár legyen.

BARTA ERNŐ: VARJAK
kréta, papír, 372×430 mm, MNG, 1915

Ezért nem mondott le posztjáról 1944 nyarán, amikor a kormányból kilépett Imrédy Béla, Jaross Andor, Kunder Antal és Rátz Jenő. Kapcsolatát Ambrózy Gyulával Lukács Béla segítette, és ennek köszönhető, hogy a későbbiekben Mester a kormányzói kabinetiroda vezetőjének bizalmi embere lett. Ezek után napi két-három ízben is megfordult a kabinetirodában, mert folyamatosan vitte Ambrózynak a híreket a zsidóság helyzetéről vagy az illegalitásban élő kommunistákról is, akik később szerepet játszottak a fegyverszüneti tárgyalásokban. Mesteren keresztül jutott el Horthyhoz Tildy Zoltán is. Ambrózynak és Horthynak szüksége volt az olyan emberekre, mint Mester, aki folyamatosan tájékoztatja őket a kormány

tevékenységéről és intézkedésével támogatja a németekkel szembeni ellenállást. Hamar kiderült ugyanis, hogy Sztójay nem Horthynak akar megfelelni, hanem Németországnak. A Sztójay-kormány rendelte el, hogy a zsidók viseljenek sárga csillagot. Beszüntette a baloldali pártokat (Szociáldemokrata Párt, FKgP, Parasztszövetség), egyesületeket és szakszervezeteket is. Visszaemlékezéseiben Mester többször említette Sztójayról, hogy mennyire csodálta a németeket, és szerinte a magyar ifjúságnak is követnie kellene a hitlerjugendeket, illetve azok vasfegyelmét. Nyilvánvaló volt, hogy újból németbarát kormány alakult Magyarországon, mely rendeleteivel kedvezni akart Németországnak. A Magyar Megújulás Pártján és a Magyar Élet Pártján kívül bejutottak nyilas párti képviselők is a kormányba: Endre László és Baky László, akik a Belügyminisztériumban kaptak államtitkári pozíciót. Ők a német rendszert teljes mértékben kiszolgálták, legyen szó akár információkról, akár a deportálásokról.

Miután Mester Miklóst kapcsolatrendszere révén kinevezték vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak, megkezdődött politikai pályafutásának legnehezebb és legjelentősebb időszaka is. A zsidóellenes intézkedések fokozódó nyomás alatt tartották a magyarországi zsidóságot. A Hitlertől kapott parancsokat a Sztójay-kormány németbarát politikusai és a Gestapo együttesen hajtották végre. Horthy Miklós a zsidókérdést nagyon sokáig nem követte a megfelelő figyelemmel, illetve kiutalta a kormány hatáskörébe. Mikorra felismerte a fontosságát, már olyan külpolitikai helyzetbe került, hogy csak korlátozott mértékben tudta ellensúlyozni a visszaéléseket. Hitler ugyanis a zsidókérdést hatalomtechnikai eszközként használta. Akik teljesítették a zsidósággal kapcsolatos követeléseit – a gettókba gyűjtést, a deportálást, a zsidótörvények kiadását és azok gyakorlati érvényesítését –, kompromittálták magukat a nyugati szövetségesek és a

világ előtt. Háborús bűntársakat akart csinálni szövetségeseiből, ahogy ezt tette az Ante Pavelic vezette horvátokkal, a Tisó vezette Szlovákiával vagy a Ion Antonescu vezette Romániával. Ezek az országok az elejétől kezdve kiszolgáltatták Hitlernek az országaikban élő zsidóságot. Zsidótörvényeket hoztak, gettókba zárták és deportálták őket már 1940-1941-től kezdve, sőt Romániában 1944 nyaráig 465 ezer zsidót mészárolt le a Vasgárda. Ha az adott szövetséges ország vezetője nem volt hajlandó a zsidókkal kapcsolatos szankciók végrehajtására, Hitler megfenyegette. Magyarországot például azzal, hogy az észak-erdélyi területeket Romániához visszacsatolja vagy katonailag megszállja. Ismerve Hitler hatalomtechnikáját és azt, hogy a Magyarországgal szomszédos országok mind igyekeztek megfelelni Hitlernek ebben a kérdésben, Horthy „csapdába esett". Mester szerint a sokszor „monarchista nosztalgiában" élő Horthy számára annyira volt fontos a zsidókérdés, mint a parasztság szociális helyzete és a földreform. A magyarországi politika kulcskérdése a területi revízió volt, és ezzel hozható összefüggésbe a zsidókérdés kezelési módja is. Hitler a területi gyarapodásokkal igyekezett Magyarországot meggyőzni és kiszolgáltatott helyzetbe hozni, hogy Horthy teljesítse kívánságait. A kormányzónak sokáig nem volt kellő információja arról, hogy a németek koncentrációs táborokba deportálják az európai zsidóságot, ahol megsemmisítik őket, ezért a Sztójay-kormány feladatkörében hagyta a zsidókérdés kezelését. Ott a Belügyminisztérium kezébe került a zsidókérdés, melynek vezetője Jaross Andor volt.

A vidéki zsidóság deportálása nyomán felocsúdó Horthy először 500 család mentesítésére kért kormányzói jogkört, s ennek kezelése került Mester hatáskörébe. A korlátozott mentesítési jogkört a Minisztertanács szavazta meg. Mester a kulturális élet jelentős tagjait ajánlotta mentesítésre. A probléma az volt, hogy az 500-as korlát

rendkívül alacsony volt. A mentesítésekkel kapcsolatos miniszteri levelezések, utasítások, ajánlások a Belügyminisztérium államtitkáraihoz kerültek, nevezetesen Bakyhoz és Endre Lászlóhoz. Baky és Endre több szálon is szoros kapcsolatban állt a németekkel. Veesenmayer a népbírósági tárgyalásán kiemelte, hogy az ő közreműködésük nélkül nem haladt volna olyan gyorsan a zsidóság deportálása. Vallomásában kulcsszerepet tulajdonított nekik, a halálba küldve őket. Sokáig Baky és Endre felelt több, a csendőrségben kiemelt posztot betöltő személlyel egyetemben a magyarországi zsidóság táborokba gyűjtéséért és deportálásáért. Igyekeztek a mentesítési ügymenetet addig halogatni, lassítani, amíg a mentesítésre váró magyar vagy magyarországi zsidó nem került a deportálás és/vagy fizikai megsemmisítés útjára. Sok esetben csak a tőlük pár méterre lévő Jaross Andorhoz kellett volna bevinni az iratokat aláírásra, hogy megszabaduljon az illető a sárga csillag viselésétől és ledobja magáról a deportálás fenyegetését. Számos emberi élet szárad a lelkükön. A Sztójay-kormányzatban Mesteren és az ellenállás többi tagján kívül senkinek nem volt alapos ismerete a zsidóság valódi sorsáról. Tudatlanságukat jól példázza az 1944. június 21-én tartott minisztertanács, amelynek fő feladata a zsidó deportálás ügyének a kivizsgálása volt. Erre a minisztertanácsra a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium részéről, mint felszólalót, Mestert is meghívták, felettes minisztere, Antal István közbenjárásának köszönhetően.

1944. június 21-re a minisztertanácsot Sztójay hívta össze. A jelenlevők közt helyet foglalt: Sztójay Döme miniszterelnök, Jungerth Arnóthy Mihály külügyminiszterhelyettes, Baky és Endre László belügyi államtitkárok, Jaross Andor belügyminiszter, Mester Miklós vallás- és közoktatásügyi államtitkár, Antal István vallás- és közoktatásügyi miniszter, Jurcsek Béla földművelésügyi és közellátási miniszter, Imrédy Béla tárca nélküli minisz-

ter, Szász Lajos iparügyi miniszter, Reményi Schneller Lajos pénzügyminiszter, Kunder Antal kereskedelemügyi miniszter, Huszovszky Lajos miniszterelnökségi államtitkár, Faragho Gábor tábornok és Bárczyházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár. A fő téma a zsidók deportálása volt. A legtöbb panasszal a vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a külügyminisztérium élt. Mester itt is rávilágított a helyzet komolyságára. Ambrózyval egyetértésben az volt a fő célja, hogy kivegyék a Belügyminisztérium kezéből a mentesítési jogkört. Mester szereplésén múlott a budapesti zsidóság sorsa, mivel ha a mentesítés a Belügyminisztérium hatáskörében marad, akkor hamar kitelepítették volna a budapesti zsidóságot, vagy csak nagy véráldozatokkal tudta volna a Kormányzó és a Kabinetiroda megmentetni őket. Sajnálatos módon a vidéki zsidóság helyzete sokkal nehezebb volt. Vidéken a csendőrséget Baky László tartotta a kezében, és ő irányította a deportálásokat. Egy vidéki zsidó szervezetnek nem volt akkora befolyása, mint a budapestinek. Ráadásul Budapesten a rendőrség meg tudta kerülni a csendőrséget, amelyre vidéken nem volt esély.

Könnyítette Ambrózy és Mester tervét, hogy a mentesítést a törvény nem szabályozta. Ha a minisztertanács átruházza a mentesítést, illetve visszautalja azt a kormányzónak, akkor szinte szabad kezet kaptak volna. A minisztertanácsban az első felszólalók közt Endre és Baky ismertették a deportálási folyamatot. Úgy tálalták a deportálások megpróbáltatásait, mintha a zsidók utaztatása csak pár órás nehézséget jelentett volna. Kifejtették, hogy állandó orvosi jelenléttel és frissítőkkel igyekeztek óvni a deportált zsidók egészségét. Elképesztő hazugságain még Jaross Andor is majdnem elnevette magát. Mestert aggasztotta, hogy Sztójay és a többi tanácstag alapvető kérdésekkel sem voltak tisztában, mint pl. a deportálás menete, a bánásmód, a panaszok mennyisége.

Következő felszólalóként élesen bírálta Endre és Baky jelentését és annak tartalmát. Több példával illusztrálta a zsidóság kétségbeesését és balsorsát. Elmondta, hogy több egyetemi rektor is felkereste, kollégái mentesítését kérve. Mester arra ösztönözte az egyetemi vezetőket, hogy üléseiken adjanak ki határozatokat, amelyben kiállnak zsidó származású kollégáik mellett, és kérik azok védelembe helyezését. Jómaga a kormányzói mentesítés előtti időszakból, Jaross Andor belügyminiszternél számos zsidó származású egyetemi tanárt vett védelembe a rektorok megkeresései nyomán, mint például dr. Szilasi Móricné egyetemi tanár özvegyét, dr. Füst Milán tanárt, dr. Klug Lipót nyug. egyetemi tanárt, dr. Körösy Kornél, dr. Ranschburg Pál és dr. Török Lajos egyetemi tanárokat, dr. Földesi Béla ny. minisztert, dr. Marót Károly ny. tanárt, Tolnai Gábor irodalomtörténészt.

Mester az ülésen sárba tiporta Jaross és Sztójay tekintélyét a tanácsban Rusznyák és Purjesz professzorok esetével. A két szegedi egyetemi tanár mentesítése már hosszú ideje húzódott a Belügyminisztériumban. Végre továbbment a rostán az ügyük, de akkorra már munkatáborban voltak. A mentesítési igazolásuk megérkezett végül, még mielőtt a vonatukat elindították volna Bécs felé. A csendőrparancsnok viszont széttépte az iratot azzal az indokkal, hogy ő csak Baky és Endre államtitkár urak írásbeli igazolását fogadhatja el. Mester megkérdőjelezte a belügyminiszter, Jaross Andor és Sztójay tekintélyét, és hangsúlyozta, hogy nyilas érdekérvényesítés folyik a kormánnyal szemben. (Sztójay másnapra elintézte a professzorok mentesítését, akiket Bécsnél szedtek ki a marhavagonokból.)

A következő felszólaló Jungerth Arnóthy Mihály külügyminiszter-helyettes volt, aki számon kérte a Belügyminisztérium államtitkárain, hogyan lehetséges az, hogy egy külföldi diplomata többet tud arról, ami a zsidósággal zajlik Magyarországon, mint ő, aki a kormány

UITZ BÉLA: SEBESÜLTSZÁLLÍTÁS
tus, ecset, lemezpapír, MNG, 1916–1917

tagja. Jungerth nehezményezte, hogy ilyen esetekben nem tud érdemben válaszolni, mert semmilyen számszerű adatnak nincs birtokában. Imrédy is felszólalt a minisztertanácson, és mély megdöbbenést váltott ki azon értesítése, hogy Edmund Veesenmayer a deportált zsidók ellátási fejadagjait követeli Magyarországtól. A minisztertanács után Mester első útja a Kabinetirodába vezetett Ambrózyhoz, hogy elmondja a fejleményeket. Ambrózy a kormányzóval osztotta meg információit. Jungerth az ülés után elmondta még Mesternek, hogy a németek milyen propagandafilmet mutogatnak a nyugati hatalmaknak, melyben a magyar csendőrség brutalitását hangsúlyozzák, szemben a németek zsidók felé irányuló segítőkészségével, pl. frissítők és orvosi szolgálat biztosítása. Horthyt mindenekelőtt Ambrózy és Bethlen István ösztönözték a zsidókkal kapcsolatos cselekvésre.

A kormányzó végül megszerezte a mentesítés jogát a minisztertanácstól. Ambrózy és Mester ötlete nyomán kialakították a kormányzói mentesítés intézményét. Ezt az új eljárást Imrédy, Jaross és Kunder akadékoskodása miatt csak egy hónappal később sikerült hatályba léptetni, illetve a kormányzati struktúrát csak az Imrédy-féle támadás elhárítása után sikerült kialakítani. Az MMP vezető tagjai ugyanis azt akarták, hogy a *Magyar Közlöny* mindig hozza le a mentesítettek nevét és címét. Ez gesztus akart lenni a németek felé, de már nem tudott a nácik előtt Imrédy imázsán javítani. Korábban ugyanis Horthy felhívására Imrédynek kellet megfogalmaznia azt a kérést Edmund Veesenmayer birodalmi követ felé, hogy a csepeli Weiss Manfréd műveket adják vissza a németek, minden más eltulajdonított ingatlannal együtt. Ezzel Imrédy elveszítette a németek kegyét. Másfelől, ha lehozták volna a mentesített zsidók neveit a *Magyar Közlöny*ben, a Gestapo-tiszteknek nagy segítséget adtak volna a mentesített budapesti zsidóság felkutatásában.

A kormányzói mentesítéssel elvben bárki élhetett: nemcsak a közélet számára fontos zsidók, hanem a legegyszerűbb emberek is. Sajnos akadtak ügyvédek, akik a szegényebb zsidóknak csak súlyos pénzek fejében intézték el a mentesítéseket, vagy bajban hagyták őket a pénz átvétele után. A miniszterelnökség a Tárnok utca 5. szám alatt állított fel kirendeltséget, ahol a beadványokat fogadták. Közel 30 ezer mentesítési kérelem érkezett, amelyből Mester szerint 1944. október 15-ig 8–10 ezer kerülhetett elintézésre. Akkor Szálasi nyilas kormánya érvénytelenítette a kormányzói mentesítés intézményét: 20 ezernyi zsidót deportáltatott és 12 ezernek okozta halálát Budapesten.

Még mielőtt a Tárnok utcai kirendeltség elkezdhette munkáját, meg kellett találni az ellenszerét az Imrédyék okozta problémának, ugyanis a késedelem emberi éle-

tekbe kerülhetett. A deportálás 1944. május 15-étől indult el nagyobb mértékben vidéken, 1944. június 9-ig 430 000 zsidót vittek el a németek a magyar csendőrség segítségével. Erről Ferenczy László csendőr alezredes tesz említést jelentéseiben, aki a németek összekötője volt. Ebben a szorult helyzetben Ambrózy és Mester nem tehettek mást, mint megvárni a kormányzói mentesítés létrejöttét, amelyen Szilágyi László, belügyminiszteri tanácsos dolgozott. Ambrózy bizalmi embereként őt bízták meg a mentesítés jogi és adminisztratív részének kidolgozásával. Szilágyi az Igazságügyi Minisztériumon keresztül a minisztertanácsig teljes mellszélességgel képviselte a mentesítés ügyét.

Mester és Ambrózy végül abban állapodtak meg, hogy előzetes igazolást adnak ki, mindaddig, amíg nem jön létre a kormányzói mentesítés intézménye. Elég volt ehhez az illető neve és címe. Ambrózy és Mester rendelkezett a kormányzón kívül ezzel a joggal, de Mester a munka könnyítése érdekében átruházta ezt a jogot Molnár Andor miniszteri tanácsosra, megbízható munkatársára, aki végig segítette munkásságát. Az igazolásban szerepelt, hogy az illető kormányzói mentesítése folyamatban van, és az elbírálásig a kormányzó védelme alatt áll. Mester munkáját Molnár mellett titkára és bizalmasa, Csomor Gusztáv (a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségének volt a beépített embere Mester mellett), Bereczky Albert református püspök, Lőrinczy Szabolcs miniszteri tanácsos és Simon Sándor segítették. Utóbbi Ravasz László református lelkész aláírásával adott ki hamis lelkészi igazolványokat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, míg Lőrinczy ez időben az írók-költők igazolásait intézte. Rajtuk kívül Mester munkáját támogatták még: Giday Endre, Tar Kálmán miniszteri titkár, Bernáth Géza és Pusztai János miniszteri osztályfőnökök, valamint Bassola János miniszteri osztálytanácsos.

Egy hónapig tartott ez az embert próbáló munka, amíg a Tárnok utca 5. szám alatt fel nem állt az erre szakosodott kormányhivatal. Miután egy adott mennyiségű kérelem felgyűlt, azt Mesternek küldték el véleményezésre. Rajta kívül a miniszterek közül senki sem mert ilyet aláírni, csak Jaross Andor. Neki ez belügyminiszteri kötelessége volt, amíg a hivatalának hatáskörébe tartozott a mentesítés, de részéről csak nagyon minimális számban került ilyenre sor. Mester nem bíbelődött a bírálással, mindegyiket elfogadta. Még a Zsidó Tanács 26 tagját is mentesítette, holott az valójában a Belügyminisztérium alá tartozott. Mester munkatársaival hatalmas munkát vállalt el, emberségükkel mindvégig veszélyeztették életüket, hiszen tudták, hogy ha rosszabbra fordul a politikai helyzet, a németek a nyilasokkal együtt boszszút állhatnak rajtuk.

A kormányzói mentesítés kidolgozásával párhuzamosan Horthynak sikerült nyár végén Sztójay Dömét leváltatnia, így a kezébe került a lehetőség, hogy olyan kormányt nevezzen ki, amely kevésbé szolgálja ki a német érdekeket. A németek lépéshátrányba kerültek, de a kormányzónak vigyáznia kellett, hogy ez az új kormány látszólag németbarát legyen. 1944. augusztus 29. – 1944. október 16-ig tartott az újonnan kinevezett miniszterelnök, Lakatos Géza kormánya. Horthy a számára megbízható katonai vonalat erősítette az új kormánytagok kinevezésekor, ugyanakkor kénytelen volt 1-2 olyan régebbi kormánypolitikust a kormányban hagyni, akikről köztudott volt, hogy a nácikkal rokonszenveznek. Horthy a Lakatos-kormány fő feladatául tűzte ki, hogy mindent meg kell tenni a háborúból való kiugrásért, a deportálások felfüggesztéséért, a szuverenitás helyreállításáért és a fegyverszüneti tárgyalások bizalmas előkészítéséért. Annyi helyzeti előnye volt Lakatosnak, hogy a harcoló német katonai egységek ekkor már mind a fronton voltak, és

csak igen kis létszámban tartózkodott német katonai erő Budapesten. A Gestapo jelenléte ellen Lakatos tiltakozó jegyzéket adott át, amely következtében a különítmény egyes egységei kivonultak Magyarországról, és csak a Szálasi-puccs idején tértek vissza.

A Lakatos-kormány így jobban tudott koncentrálni a fegyverszüneti tárgyalásokra, mozgástere ideiglenesen megnőtt. Több alkalommal is igyekezett a magyar kormányzat illetve az ellenállás különféle küldöttségek révén felvenni a kapcsolatot a nyugati szövetséges hatalmakkal. Horthy sokáig mereven elzárkózott attól, hogy a Szovjetunióval kössön fegyverszüneti megállapodásokat. A front azonban egyre közelebb került a magyar határhoz, és az egyetemi és főiskolai hallgatók által emelt bunkerek és árokrendszerek – melyeket Mester Miklós is meglátogatott 1944-es, augusztusi erdélyi körútján – nem voltak elegendőek arra, hogy feltartsák a szovjeteket. Még alkalmas fegyvere sem volt a honvédségnek, hogy védjék a támaszpontokat.

A fegyverszüneti tárgyalásoknak két ellenállási mozgalom jelentette az alapját: a Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM) és a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége (MHSZSZ). Az MFM egy kormányszervből alakult át titkos mozgalommá, melynek vezetése Horthy Kabinetirodájának tagjaiból állt, illetve többen a Magyar Közösségből is fontos szervezői voltak. Utóbbiak az MHSzSz ellenállási mozgalmában is részt vettek, mivel egy ember akár több titkos szervezetnek, ellenállási mozgalomnak is tagja lehetett. Az MFM előzménye a Teleki Pál miniszterelnök által 1939-ben felállított IV. Tájékoztató Ügyosztály volt, mely a németekkel szembeni ellenállás titkos megszervezését készítette elő. Ide a legbizalmasabb emberek kerültek be. Nem véletlenül lett a vezetője a Magyar Közösség későbbi meghatározó tagja, Szent-Iványi Domokos. Teleki halála után Bárdossy felszámolta a IV.

Tájékoztató Ügyosztályt, mivel az nem szolgálta a német orientációjú kormányok érdekeit. Szent-Iványi és társai (Kudar Lajos, Padányi Jenő és Soós Géza) ezért alapították meg az ellenállási mozgalom egyik fő motorját, a Magyar Függetlenségi Mozgalmat. Az MFM a titkos hierarchiájú Magyar Közösséggel ellentétben nem volt olyan zárt, irányító tagjai a mozgalom előzményeként működő IV. Tájékoztató Ügyosztályból kerültek ki, és felső köreiben befolyásos politikusok, egyházi élenjárók, honvédségi vezetők is voltak. A politikai élet minden részében voltak beszervezett embereik. 1944. március 19-e után félő volt, hogy leleplezik a mozgalmat. Tagjainak létszáma mintegy 300 fő lehetett. Hogy fedjék magukat egy esetleges leleplezés esetén, sosem vezettek adminisztrációt a tagokról, a pénzmozgásokról. Fő feladatuk a német érdekek szabotálása, az információ gyűjtése és a kiugrás előkészítése volt.

Nagyobb műveletek is fűződnek az MFM nevéhez. Ilyen volt pl. a Koszorus-akció vagy Náday István vezérezredes küldetése is. Az MFM sajnos nem tudta elérni a nyugati szövetségeseknél, hogy a kiugrás feltételeiről érdemben tárgyaljanak. Horthy megbízólevele nélkül egyik küldöttség sem tudott eredményeket elérni. Miután az Ifj. Horthy Miklós kabinetirodájának álcázott Kiugrási Iroda, illetve Ambrózy és Horthy értesültek a fejleményekről, olyan ellenállási mozgalom működését kezdeményezték, amelynek a politikai beállítottság mellett kiépített kapcsolatai voltak a szovjetekkel. Ez az ellenállási szervezet volt az MHSZSZ. Megjegyezendő, hogy az MFM és az MHSZSZ kiugrási és fegyverszüneti tárgyalásai, tapogatózó kapcsolatkeresései egymással párhuzamosan folytak. Az MHSZSZ-t 1944 elején alapították báró Atzél Ede és Dudás József kezdeményezésére. Vezetői közé sorolható Csomóss Miklós, Atzél Ede, Dudás József, Mélik Endre, Fall Endre, Faust Imre, Kiss Ferenc, Magyari Ferenc. Ők

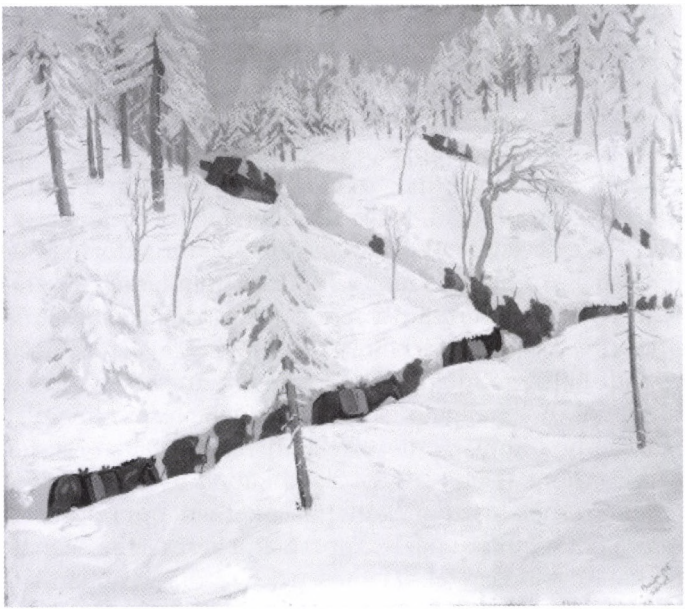
tagjai voltak a Magyar Közösségnek is, így nem meglepő, hogy a Közösséggel és az MFM-mel hamar szoros kapcsolatba került az MHSZSZ. A tagok politikai felfogása és hovatartozása nem volt követelmény, sokszínűség jellemezte a szövetséget. Számos különböző frakcióból érkeztek a tagok az ellenállási mozgalomba, de ami közös volt bennük, hogy főleg erdélyi származásúak voltak.

Az augusztusi román átállás után a Kabinetiroda újból felvette a kapcsolatot az MHSZSZ-szel. Horthy már nem vonakodott sokáig, hogy egy részben kommunista ellenállási mozgalom tagjait bízza meg – ha csak szóban is – az első moszkvai kapcsolat felvételével, mivel az idő múlása nem Magyarország politikai pozícióinak kedvezett. Ambrózy, valamint barátja, Bethlen István és az erdélyi arisztokrácia több tagja is sürgették a kiugrást a háborúból, Horthynak cselekednie kellett.

Mester információi szerint Vörös János vezérkari főnök szintén támogatta a küldetést, ezért Kisbarnaki Farkas Ferenc alakulatához vezették az Atzél–Dudás küldöttséget, aki bizalmi ember volt. Az ő alakulata frontszakaszán lépték át sikeresen a határt Kőrösmezőnél ennek az első moszkvai küldöttségnek a tagjai. Kijevben az oroszok kihallgatták őket, majd Moszkvába küldték tovább a delegációt. Magas rangú vezérkari főnökökkel tárgyaltak végig. 1944. szeptember 24-én jöttek visszsza Atzélék, de Dudás és Faust megsérült egy fegyveres konfliktus során a hazaérkezéskor. Csomóss Miklós megérkezése után átadott egy kétoldalas jelentést Mesternek, aki azt egyből felvitte Ambrózynak. Mester nem merte legépeltetni a maga részére a dokumentumot, de visszaemlékezésében arról tesz említést, hogy három fontos pont szerepelt a tárgyalás összegzéseképpen, melyet Horthy általi írásos meghatalmazással vitt a küldöttség Moszkvába: Magyarország lakosai az állam- és kormányformáról szabadon dönthetnek, a Szovjetuniónak nincs

területi követelése Magyarországgal szemben, valamint felfüggesztik a légitámadásokat Budapesttel szemben, leszámítva az utánpótlásvonalakat. Erdéllyel kapcsolatban szóbeli ígéretet tettek, hogy a békekonferencia fog dönteni a határokról, de nem szeretnék ők sem, ha nagyobb etnikai tömbök kerülnek idegen uralom alá. Felmerült – mint igény – szovjet oldalról a németek elleni fegyveres fellépés is, de Atzélék azzal hárították el a kérést, hogy nincs felhatalmazásuk erről tárgyalni.

A sikeres első moszkvai küldöttséget 1944. szeptember 28-án követte a második, melynek tagjai Faragho Gábor, Szent-Iványi Domokos és Teleki Géza voltak. 1944. október 11-én Moszkvában aláírták a fegyverszüneti megállapodásokat, ezt Mester Ambrózytól tudta meg a Véderő Bizottságiülése után. A Lakatos-kormányból a miniszterelnök, Csatay László honvédelmi miniszter és Hennyei Gusztáv külügyminiszter tudtak csak a fegyverszüneti egyeztetésekről, de sajnos mégis idő előtt kiszivárgott a kezdeményezés. Mint ismeretes, 1944. szeptember 10-én a titkos tanácsülés eseményeiről értesült nyilas és németbarát képviselők szervezkedni kezdtek. A sikeres fegyverszüneti megállapodásokat a Rajniss Ferenc kezdeményezésére alakult Nemzeti Szövetség igyekezett meggátolni, melynek tagja volt az országgyűlési képviselők negyven százaléka. A szövetség elnöke Szász Lajos lett, Rajniss Ferenc, Oláh György, Bárdossy László, Rátz Jenő, Jurcsek Béla és Márton Béla szintén meghatározó személyei voltak. Mint ismeretes, 1944. október 15-én bukott el Magyarország számára a kiugrás esélye. Ifj. Horthy Miklóst a Gestapo-tisztek csapdába ejtették, majd Németországba hurcolták, testőrségét megölték. Horthy Miklós a rádióban felszólított mindenkit az átállásra, de a Szálasi-féle puccs hamar bekövetkezett, és Horthyt családjával együtt szintén Németországba szállították. A nyilasok részéről Ruszkay-Ranzenberg

BIRÓ MIHÁLY: KATONÁK VONULÁSA A HEGYEKBEN
olaj, lemezpapír, 73×85 cm, MNG, 1916

Jenő volt összeköttetésben a német kémszolgálattal, az ő közreműködésével szervezték meg a puccsot. Himmlernek tett közvetlenül jelentést. Baky László segített újfent listát készíteni a németellenes és zsidó politikusokról, Mester Miklós Tárczay Felicides Román listáján volt az első. 1944. október 16-án nyilasok és Gestapo-tisztek keresték őt a Vallás- és közoktatásügyi hivatalban, de Mester ekkor már családjával Piliscsaba-Klotildligeten tartózkodott. Távozásakor elvitt pár fontos okiratot a hivatalból, és utasította titkárát, Csomor Gusztávot, hogy a titkárságon lévő összes iratot semmisítse meg.

Mester a nyilas puccsot Klotildligeten, illetve Klastrompusztán vészelte át. Az ostromgyűrű bezárulása

előtt tért vissza Budapestre, ahol a Bethesda Kórházban, Bereczky Albert állított ki számára hamis lelkészigazolványt. Az ostrom nagy részét a Bethesda pincéjében vészelte át családjával. Végig fenyegette az a veszély, hogy a nyilasok elkapják, mivel rajta volt a feketelistán, de ezek a veszélyek még a budapesti szovjet megszállás után sem hárultak el. Nem kerülhette el a kihallgatását, ami 1945. december 20-án a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán be is következett. Itt részletesen el kellett mesélnie a Horthy-korszakban betöltött szerepét, tevékenységét, családi helyzetét, kapcsolatait a kommunistákkal, a zsidósággal. A kihallgatótiszt elküldte jelentését a magyar igazságügyi miniszternek, de nem volt tisztában Mester Miklós munkásságával. Az általa kapott információkból a rendszernek tetsző megállapításokat tett: opportunista, csak a boldogulását nézte, kapcsolatot keresett az ellenállókkal és zsidósággal. Jelentésének igazolását abban látta, amit Mester Miklós parlamenti felszólalásaiból kiolvasott. Mester, aki a Magyar Közösségnek már az 1920-as évektől tagja volt, sokszor folyamodott ahhoz, hogy politikai tevékenységét felszólalásai tartalmával kendőzze. 1940. november 22-ei felszólalásában például a zsidókérdés megoldását a kitelepítésben látta, 1941. június 2-án a zsidó munkásságot bírálta, 1941. július 1-jén az emigráns zsidók lakásainak szétosztását követelte, 1942. november 11-én a zsidó és magyar gyerekek taníttatásának szétválasztását szorgalmazta, 1943. december 2-án bírálta a zsidó munkaadókat. Kijelentette, hogy Magyarországnak nincs szüksége marxista szakszervezetekre, 1944-ben Imrédy lapjában, illetve a Jaross által szerkesztett *Nemzetőr*-ben is számos cikke jelent meg.

A Magyar Megújulás Pártjához való kapcsolata azért is veszélyeztette Mester életét, mivel számos vezetőjét, országgyűlési képviselőjét kivégezték. Golyó általi

halálra ítélték Jaross Andort, Imrédy Bélát, Rátz Jenőt, míg Kunder Antal életfogytiglanit kapott. Nyilvános párttagsága és parlamenti felszólalásai tehát a kivégzés és a börtönbüntetés küszöbére sodorhatták volna, de már 1945-ben is számos nyilatkozat született, melyben védelembe vették Mestert. Bereczky Albert 1945 márciusában adott ki védő nyilatkozatot vele kapcsolatban, a Csomóss Miklós által kiadott igazolvány is bizonyította ellenálló tevékenységét. 1945. június 25-én három kommunista is méltatta munkásságát, dr. Csomor Gusztáv 1945. augusztus 7-én tett kedvező nyilatkozatot Mesterről. A jelentéstevő még megemlítette, hogy a Nemzeti Munkaközpontnak egy éven keresztül alelnöke volt Mester Miklós, mely tény szintén segíthette a vádlott kedvezőbb megítélését.

De ami talán a legnagyobb védelmet jelentette Mester számára ezekben a terhes időkben, az a Pesti Izraelita Hitközségnek 1945. február 14-én kiadott nyilatkozata volt, mely kiemeli Mester életmentő cselekedeteit a Sztójay- és Lakatos-kormányok alatt, valamint a kormányzói mentesítés létrehozásában játszott rendkívüli szerepét. Hangsúlyozza továbbá, hogy Mester Horthy Miklós és dr. Ambrózy Gyula bizalmas segítőtársa volt, és hogy Komoly Ottót, a cionista szövetség elnökét ő hozta össze Ambrózyval és Ifj. Horthy Miklóssal. Stern Samu kormányzói kihallgatásának körülményeit is leírja, amelyre Mester közvetítésével került sor, és ami a legfontosabb talán – emeli ki a nyilatkozat –, hogy a legtöbb mentesítést Mester Miklós adta ki. Stern Samu végül még említést tesz az egyetemi tanároknak, rabbiknak nyújtott segítségéről, és kiemeli az 1944. június 21-i Minisztertanácson történteket is, dicsérve Mester helytállását. Mester Miklós szorult helyzetben visszakapta a bátor segítséget, melyet a nehéz helyzetben lévőknek nyújtott.

Pártolói közt olyanok is voltak, akiket a szovjetek tüntettek ki az ellenállásban való részvételükért.

A 7200/1945. sz. miniszterelnöki rendelet emlékezik meg ezekről az emberekről, köztük található Csomóss Miklós is. Ilyen támogatókkal a háta mögött nem ítélték el koncepciós perben Mester Miklóst sem 1945-ben, sem 1948-ban – mikor 3 hétig tartották fogva –, és végül az Andrássy út 60.-ban, az Államvédelmi Rendőrség előtt is tisztázta magát. A Budapesti Igazoló Bizottság határozata alapján 1948-ban felmentették minden vádpont alól. Tárgyalásán megjelent tanúként: dr. Rusznyák István (egyetemi tanár, az MTA későbbi elnöke), akit megmentett a deportálástól, Heltai Jenő író és Péter János, a Bethesda Kórház református lelkésze (későbbi püspök és miniszter).

Mester Miklós Budapesten élt 1951-ig. Ekkor több száz családdal együtt – barátjához, Ambrózy Gyulához hasonlóan – Mestert és családját is kitelepítették Alsóvadászra. A Horizont Szovjet Könyv Vállalatnál, König Frigyes vezérigazgatónál viszonylagos nyugalomban dolgozó Mesternek és családjának felfordult az élete. Két évig kellett szegényes, paraszti környezetben dolgozniuk. Nehéz helyzetében és végső elkeseredésében levelet írt Hegedűs Andrásnak, egykori Györffy kollégistának – aki később 1955-től egy évig a Minisztertanács első embere lett –, hogy segítsen rajtuk. Válasz nem érkezett, de 1953-ban eltörölték az internálást, így Mesterék elköltözhettek Alsóvadászról, Budapestre azonban nem térhettek vissza. Családjával Dunakeszire jelentkezett be, de elég gyakran tartózkodtak budapesti sógornőjénél.

König Frigyes visszavette a deportálások után Mester Miklóst a Horizont Könyvterjesztő Vállalathoz, és 1966-ban innen ment nyugdíjba.

Mester Miklós kivételes egyéniség és közszereplő volt. Fiatalkorában, az egyetemi egyesületekben, később mint politikus fejtett ki nagy hatást környezetére. Humánus szellemisége írásait és tetteit végig kísérte egész

élete során. Nehéz olyan embert találni, aki olyan veszélyes időszakban, mint amilyenben ő élt, ennyire bátran és ekkora szerepvállalással vett volna részt az ellenállási mozgalmakban. Sok embert mentett meg és elmondható róla, hogy ha a politika vagy az igazságosság között kellett választania, akkor gond nélkül az utóbbit választotta. Tettei és gondolkozása akkor nyer igazi értelmet, ha összehasonlítjuk kortársainak tetteivel és gondolkodásával. Sok politikus bukott meg, mint ember 1944-ben, mégpedig olyanok, akik befolyásuk révén sokkal többet tehettek volna Magyarország állampolgáraiért és emberességükkel beírhatták volna nevüket a magyar és zsidó emlékezetbe, ahogy azt tette Mester Miklós is.

Mester Miklós lehetőségeihez mérten, nagyon hasznosan és életét nem féltve vetette bele magát az ellenállási mozgalmakba és a zsidómentésbe, olyan szorongatott, nehéz időszakokban, amikor a Gestapo embereket rabolt el, miniszteri utasítás ellenére is minden gond nélkül deportáltak embereket a nácikhoz hű csendőrök. Mester Miklós kétségkívül megérdemli, hogy az utókor ápolja emlékét. Nem véletlen, hogy emlékiratai bemutatásához 2012-ben a Holokauszt Múzeum adott otthont.

Mészáros Máté

Irodalomjegyzék

Monográfiák:

Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*, Kossuth Könyvkiadó, 1982, Budapest

Hennyey Gusztáv: *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között*, Európa Könyvkiadó, 1992, Budapest

Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Attraktor, 2004, Máriabesenyő-Gödöllő

Lakatos Géza: *Ahogy én láttam*, Budapest, 1992, Európa Könyvkiadó
Lévai Jenő: *Fekete könyv – A magyar zsidóság szenvedéseiről*, Officina Kiadó, 1946, Budapest
Mester Miklós: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*, Tarsoly Kiadó, 2012, Budapest
Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció?*, Minerva, 1990, Budapest
Szent-Iványi Domokos: *The Hungarian Independence Movement 1939–1946*, Hungarian Review Books, 2013, Budapest

Tanulmányok:
Bárdi Nándor: *A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között*. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Gondolat & MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, Budapest
Török Bálint: A *lélek az első – Ötven éve halt meg Soós Géza*, In.: *Magyar Szemle*, 12. évf., (2003), 7-8. sz.
Szekér Nóra: *A Magyar Közösség története*, PPKE BTK, 2009

Források:
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye – Mester Miklós hagyaték

A GONDOLKODÁS FELSZABADULÁSA?

Happy end – meglehetősen keveseknek juthat eszébe e szókapcsolat 1944-45 magyar történelme, különösen a holokauszt eseménysora kapcsán. Az évek során sokat – és joggal – hallhattunk a szenvedésekről, a borzalmakról, a hetven év után is feldolgozhatatlan veszteségekről. Dr. Bálint Ákos György ügyvéd 2013-as, a Budapesti Ügyvédi Kamara kiadásában megjelent könyvére[3] kevesen figyeltek fel, az ő – és több mint kétszáz társa – történetét szintén nem sokan ismerik. Ő azok egyike – mintegy kétszáz sorstársa közül ma már az egyetlen –, aki beszélhet „happy end"-ről, „sikertörténet"-ről. Megmenekült.

A történet röviden: a német megszállás után néhány nappal az SS megkezdte zsidó származású magyar ügyvédek összegyűjtését, akiket túszként kívántak felhasználni „itt-tartózkodásuk" ideje alatt. Lista alapján indult el a foglyok összeszedése, amit azonban az Igazságügyi Minisztérium egy idő után leállíttatott (így többnyire A-tól K-ig találhatunk neveket a túszok névsorában). A foglyokat az első hónapban a Rökk Szilárd utcai, korábbi rabbiképző intézetben, ekkortájt Gestapofogházban, áprilistól a kistarcsai internálótáborban tartották fogva. Szeptember 27-én, a zsidó naptár szerinti „engesztelés napján" szabadulhattak a fogságból, amely azonban – mint ahogy az a könyv lapjain fokozatosan kibontakozik – inkább volt menedék és óvóhely, mintsem valódi börtön.

A szerző szavaiból a hála csendül ki. Már az előszóban láthatjuk ezt, a könyv megírásának indoklásából: *„a jónak is emléket kell állítani"*. A „jó" pedig nem más, mint Vasdényey István táborparancsnok és a magyar rendőrök. Az „őrzők". Vasdényey az, aki májusban az SS egyik durva provokációja után eléri, hogy csak magyar rendőrök őrizzék az összegyűjtötteket. Az olvasó pedig egyik ámulatból a másikba eshet: egy németek által meg-

[3] Bálint Ákos György: *Sziget a mérgezett tengerben. Szubjektív emlékezés egy vészterhes esztendőre*. Budapesti Ügyvédi Kamara, 2013

szállt országban, miközben a vidéki zsidó lakosság deportálása már folyamatban van a „mérgezett tengeren", a normális börtönszabályokat is jóindulatúan értelmezve zsidó foglyok biztonságban élhetnek egy „szigeten". E „szigeten" a parancsnok arra is engedélyt ad, hogy az ortodox zsidó vallású fogoly mentesüljön a megérkező élelmiszercsomag átvizsgálása alól – a rendőri átvizsgálás ugyanis a rab szemében tisztátalanná tenné az ételt. A parancsnok a szabadulás, majd az áprilisi fordulat után meglátogatja az életben maradt – azaz: a „szabadulás" után meg nem ölt – foglyokat. (Hogy mi történt 1944 szeptembere után, arra a mellékelt életrajzok átvizsgálásakor nyerhetünk választ. Arra is, hogy mennyire hasonló és mégis különböző életutak formálódtak. Az iratanyagban megtalált hetven életrajz alapján tizenöten haltak meg a nyilasok keze által, valamelyik német táborban, vagy az ott szerzett betegségekben. A közép-európai és magyar történelemre oly jellemzően két személyt a kommunisták is kitelepítettek, 1951-ben.) Egy parancsnok, egy magyar rendőrtiszt – akire itthon szinte senki sem emlékezik, nem születtek történeti munkák érdemeiről –, a jeruzsálemi Jad Vasem mégis a „Világ Igazai" között tartja számon.

Bálint Ákos György könyve nem történelmi tanulmány, nem is alapos kutatómunkával megalkotott kötet – nem is szándékozik az lenni (bár a foglyok fennmaradt listáját, valamint a Budapesti Ügyvédi Kamara kutatása alapján rövid életrajzokat is mellékeli az íráshoz. Itt jegyzendő meg, hogy alaposabb lektorálással egy-két nagyobb hiba – mint a kiugrási tárgyalások Isztambul helyett Ankarába „helyezése" – elkerülhető lett volna. A formai kivitelezés viszont kiváló: nyomdahiba alig fedezhető fel a munka olvasása során). A könyv egyszerűen egy túlélő visszaemlékezése. Mint ilyen azonban nem képvisel kisebb értéket: a szerző arra emlékszik ugyanis, amire senki más. Arra szolgáltat bizonyítékot, hogy voltak „emberek az embertelenségben". Hogy voltak hivatalos szervek között is embermentők, akik tettükért gyakran az életükkel fizettek – mint Kudar Lajos csendőr alezredes, vagy a szovjetek által kivégzett Mikó Zoltán vezérkari százados –, vagy éppen, mint történetünk főszereplője, akinek „csupán" a feledés jutott osztályrészül.

E könyv nyilvánvalóan szolgálat is kíván lenni: az elpusztítottaknak, a megalázott társaknak – de a hősöknek is. Ahogy

BIRÓ MIHÁLY: CSATAJELENET
olaj, lemezpapír, 48×54 cm, MNG, 1916 körül

a szerző többször idézett nagybátyja, a holokauszt magyar tragédiájának és az embermentőknek egyik első krónikása, Lévai Jenő munkássága is az volt. E visszaemlékezéseknek és a szerencsére egyre nagyobb számú, a jó példáknak is emléket állító történeti munkáknak hála, talán kiléphetünk a mesterségesen ránk erőltetett narratívák és évtizedekkel ezelőtt megalkotott toposzok fogságából. Az idén kilencvenkét éves szerző e tekintetben is optimista. *„Ne aggódj, a történelem az igazságot ki fogja szolgáltatni. Ha túl korán akarod kimondani, akkor viszont elveszhet a nagy hangzavarban"* – idézi a neki mondottakat az előszó szerzője, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, Réti László.

Hetven év „hangzavara" talán lassan oszlani kezd, és elkezdhetünk végre szépen, csendesen, de határozottan és hallhatóan *beszélni* egymással.

Nagymihály Zoltán

FÉNY-KÉPEK A TÜSKÉS-VÁR FELVONÓHÍDJÁRÓL

November közepén – az író halálának ötödik évfordulója tiszteletére – két könyv is megjelent Tüskés Tibor hagyatékából, *Tükrök között* és *A csend burka vastagodik* címmel. Emlékéhez méltó konferenciát tartottak szülőhelyén, Szántódon és élete fő színterén, Pécsett. Méltán mondhatta volna, amit Szomory Dezső a halála előtt: neki nem csak művei vannak, de hagyatéka is.

Valamilyen módszerre mindig szükség van – vallotta Tüskés, amikor munkásságáról faggatták –, de a legjobb módszer az, amelyik nem látszik. Ha a módszerét nem is, de gondolatvilágának formai kivitelezését fogom követni a továbbiakban, az *Írás és szolgálat* című Várkonyi Nándor-tanulmányának jelmezébe bújva, amelyre a legkedvesebb Tüskés-könyvemben, a *Pannóniai változatok* című tanulmánykötetben figyeltem fel.[4]

(Közelítések) Tüskést, a kritikust így méltatta Illyés Gyula: „A tenger szalmacséplés után élő magvak a bíráló rostáján (...) szívből gratulálok módszeredhez. A ködös körülkeringések helyett valóságosan megfogni, ami a versben megfogható, – én ezt a tapintást, rátalálást becsülöm. Ez az igazi szolgálat az értelem és az élvezet terjesztésében. Mennyi műveltség is kell hozzá, most a te kezed nyomát látom. A legtöbb kritikus előtt úgy érzi magát az ember, akár mikor – bizmutkásával a gyomrában arc nélküli ujj nyomogatja testünket a röntgen előtt egy sötét, hideg, fém-szagú fülkében. A te kezed szakmai is, emberi is."

Cs. Szabó László az irodalomtörténészt, a monográfust dicsérte benne a Londonból küldött levelében: „Kedves barátom, köszönöm Kodolányi Jánosról szóló könyvedet. Nagy szolgálatot tettél. János századunk egyik magyar klasszikusa, az irodalom adós volt ezzel a hibátlan hangú és szép arányérzékre való összefoglalással. Halála után viszonylag hamar letörlesztetted az adósságot s nem lehetett volna jobban. (...) Azt persze nem mondhatom, hogy örömem telt benne, hiszen higgadtsága ellenére is végtelenül szomorú könyv egy háborgó, magát s máso-

[4] Tüskés Tibor: *Pannóniai változatok.* Szépirodalmi, 1977, Budapest.

kat marcangoló magyar Jóbról, történelmünk egyik legígéretesebb és legundorítóbb korszakában."

És a főszerkesztő? Tüskésnek a modern magyar irodalmi élet szervezésében kiemelt szerep jutott. 1959 és 1964 között főszerkesztője volt az akkori legjobb irodalmi folyóiratnak, a pécsi *Jelenkor*nak, ahol pártonkívüliként saját értékítéletét tudta érvényesíteni a hivatalos irodalompolitikával szemben. Egy Mészöly Miklós-dráma közlése miatt telt be a pohár. A pártkáderek polgári nézetek terjesztésével, politikamentességgel, modernizmussal és az egzisztencialista filozófia támogatásával vádolták. Feljelentések és besúgások kísérték szellemi szervező útjait, hiszen „eszmei eltévelyedő" volt, folyóiratából hiányzott a marxista vonal, a szocialista realizmus. Elbocsájtása és más alkalmi csatavesztései azonban sose szegték szárnyát bámulatos életkedvének, szorgalmának. Később már azt rótták fel neki, hogy miért nem vállalja újból a főszerkesztőséget. „Minden könyvednek nagyon örültem – írta Berta Bulcsú 1988-ban –, és ha valamelyik nem születik meg, most hiányzana. Nem erre utaltam. Csak arra, hogy szépírói művészhajlamaid miatt feladtad az irodalomszervezés, a nemzedékszervezés, folyóirat-szerkesztés nagy hivatását, amit nagyon sokan várunk tőled." 1985-ben az ő vezetésével indul el a Pannónia Könyvek sorozata, majd 1993-tól 2000-ig a *Somogy* főszerkesztője lesz.

Aki gyakorolja, csak az tudja igazán, milyen embert próbáló még ma is a főszerkesztő dolga. A feltételezett olvasói elvárások, a lap arculatának megőrzése és a szerzők többnyire kényes, hisztis vagy rátarti érzékenysége között kell egyensúlyoznia az olvasók által kifeszített képzeletbeli kötélen, ráadásul – néha ízlésén erőt véve – a támogatók kabátszélét is rángatnia kell, nehogy elfeledkezzenek a mellékessé vált fényűzésről – a kultúráról. Ha tudni akarjuk, hogy egy főszerkesztő miként tehette mindezeket a Kádár-rendszer ellenszelében, majd a kilencvenes években ránk könyöklő új undok világ ellenkultúrájában, el kell elolvasnia Tüskés Tibor leveles könyvét.[5] E dokumentum-

[5] Tüskés Tibor: *Tükrök között*. Tüskés Tibor levelesládájából. Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014, Budapest.

kötet azért is fontos, mert kifakult a köztudatból minden, ami a félmúlt évtizedeit, s benne nemzedékek sorsát meghatározta; mintha egy láthatatlan törlőgép működne az emberi emlékezetben. Erre utalt Domokos Mátyás, aki 1995-ben így évődik vele: „Jellemző egyébként, hogy a mostani nagyon-nagyon kultúrabarát hatalom kedvezéséből az az irodalom jutott hegemón helyzetbe, amelynek az előzményeit harminc esztendővel ezelőtt kizárólag a *Jelenkor* – az akkori – pártolta föl. Hullik is Rád hálája bőségesen, ugye?"

(A szántódi emlékülés) A Gutenberg-galaxis dunántúli őrszemének levelesládájából összeállított kötetet Szántódon mutatták be, november 15-én. A Tüskés Tibor nevét viselő helyi könyvtár vezetője, a rendezvény szervezője, Maurer Teodóra híven ápolja a község híres szülöttének emlékét. Az emlékülésen jelen voltak többek közt: Pomogáts Béla és Vasy Géza irodalomtörténészek, Tüskés Gábor, az író fia, irodalomtörténész, dr. Knapp Éva, a fővárosi Egyetemi Könyvtár tudományos munkájának irányítója, Tüskés Anna irodalomtörténész, az író unokája, Benedeczky István, az MTA tagja és az Universitas könyvkiadója, dr. Hargitay Emil.

Pomogáts szerint az 56 előtti és utáni éveket lelkileg csak úgy lehetett elviselni, ha voltak igaz barátok. Elmondta, hogy Budapesten, Fodor András költő lakásán találkozott először Tüskéssel, és később mindkettőjüknek barátja lett. Véleménye szerint a Tüskés–Fodor levelezés három vaskos kötetéből – amelynek sajtó alá rendezésében az unoka, Tüskés Anna vállalt oroszlánrészt – meg lehetne írni a magyar irodalom történetét 1950 és 1990 között. Tüskés igen sokat tett a kortárs magyar irodalom védelmében. Abban az időben nagy szükség volt hozzá hasonló emberekre, mert nem voltak megfelelő intézmények a tehetségek felkarolására. Egy-egy szerkesztőnek, egyetemi tanárnak, kritikusnak vagy írónak a feladatává vált az a szerep, amelyet szerencsésebb országokban intézmények láttak el. A szerkesztők gyakran partizánakciókra kényszerültek. E könyvet olvasva – folytatta Pomogáts – megtapasztaljuk azt, amiben a következő generációknak már alig volt részük: a vaskalaposságot, a hivatalos nehezteléseket, a felhúzott gátakat, a retorziókat. Annak idején minden, ami a hatalom elvárásaival szembehelyezkedett, így például Weöres vagy Pilinszky költé-

BIRÓ MIHÁLY: SORBAN ÁLLÁS TÜZELŐÉRT
olaj, karton, 53×75.5 cm, MNG, 1917

szetének dicsérete, ellenzéki tevékenységnek számított. Abban az egérszürke világban, amelyben a Mesterházy Lajosok voltak a kultúrpolitika kegyelt figurái, a Tüskés-jelenség devianciát jelentett a működtetők szemében. Szuverén egyéniség volt, saját ízléssel, értékrenddel, tudta, kik az igazi tehetségek, kiktől kell közölni, kikkel kell személyes kapcsolatot létesíteni, ápolni. Az évek során Pomogáts Tüskésben – kivételes érzékenysége ellenére – egy kemény, határozott embert ismert meg, akinek elszántsága józansággal párosult: gondja volt rá, hogy túltengő hübriszből, kivagyiságból ne tegye ki a betiltás veszélyének féltett folyóiratát. Ez utóbbira mindig készen álltak az árgus szemekkel figyelő kommunista kultúrkomisszárok.

Tüskés – tért át Pomogáts a másik vezérgondolatára – nem csak az irodalmat, hanem az írókat is szerette. Nem a vetélytársat látta bennük, mindig és szeretettel hajolt műveik fölé. Ellenpéldaként feleleventette azokat az éveket, amikor a rendszerváltás után az Írószövetség elnöke lett. Sarkítva mondandóját, három típusba sorolta a hozzá forduló kellemetlenkedők

panaszát. Az egyik, aki állandóan panaszkodott, hogy keveset keres, ezért anyagi segítséget kért, a másik típus követelőzött, hogy az Írószövetség azonnal adja ki az ezeroldalas regényét. A harmadikba azokat sorolta, akik felrótták neki, hogy miért állt szóba az előtte itt kilincselő író kollegával, nem látja, hogy jobb/baloldali, hogy zsidó/keresztény, hogy liberális/konzervatív, vagy éppen volt besúgó. Tehát – zárta beszédét irodalmunk nagykövete – nem mondható, hogy tobzódnánk olyan emelkedett szellemekben, amilyen például Tüskés volt.

A szélesebb merítés céljából Vasy Gézának egy másik, 2012 novemberében, a Magyar Írószövetség könyvtárában elhangzott bevezetőjét foglalnám össze. Bartusz-Dobosi László Tüskés Tiborról írt pályaképét bemutatva a kiváló irodalomtörténész egyúttal a saját Tüskés-élményeit is felelevenítette. Szerinte Tüskés mindenekelőtt – a szó nemes értelmében vett – tanárember volt. Nevelni, hatni akart az írásain keresztül is, és elmondhatta azt, amit kevesen a kortársai közül: sok értő és követő tanítványa volt. A pedagógusi éthosz munkált kapcsolataiban, nagyon odafigyelt a másikra. A pannon derű, a megfontoltság és a kiegyensúlyozottság jellemezte őt, de a bántásokra, sértésekre sem legyintett, azokat évtizedek múlva is felemlegette, vagy megírta, ha jelentőségük túlmutatott az intim viszonyokon. A „tüskét" akár évtizedekig hordozta magában, míg meg nem írta, szóvá nem tette.

Tüskés Tibor Nagy Lászlóról írt könyve kapcsán Vasy szóvá tette azt a paradoxont, hogy a kilencvenes években az egyetemi oktatásban is elburjánzó fősodor szerint az író életrajza nem fontos, bőven elég a műelemzés – természetesen a korifeusok által megadott szempontok szerint –, miközben épp akkortájt nyugaton feljövőben volt az irodalomtörténészek tekintélye és a színvonalas monográfiák iránti igény. Tüskés úgy írt, hogy az érettségiző diák is megérthesse, felhasználhassa gondolatait, ezért Vasy rendre felhívta tanítványai figyelmét a pécsi irodalmár munkásságára, hiszen a szemináriumi dolgozatok írásához, a jelen és a közelmúlt magyar irodalmi alkotásainak megértéséhez többek közt Tüskés elemzései bizonyultak a leghasználhatóbb írásoknak.

A neves irodalomtörténészek Szántódon egyetértettek abban, hogy kortársai nem méltányolták kellően Tüskés Tibor

munkásságát, hiszen megérdemelte volna az irodalomtudomány legrangosabb díját: a Széchenyi-díjat. Ha úgy adódott volna – zárta beszédét Vasy –, Tüskés a modern magyar irodalom történetét is meg tudta volna írni 4-500 oldalon.

A továbbiakban Tüskés Gábor részletesen beszélt a levelesköny megszületésének körülményeiről, Benedeczky István a hajdani jó barátról, dr. Hargittay Emil a Tüskésnek tett ígéreteiről és kiadója sajátosságairól beszélt.

(A levelesládáról) Nagy levelező elődeivel ellentétben Tüskés még megérte az internet és az sms világának térhódítását. A kötet előszavában megírta, hogy 1950 óta mintegy ötven kartondoboznyi levél gyűlt össze, és eme irdatlan mennyiségű gyűjtemény felhalmozásának egyik oka a kor technikai viszonyaival magyarázható. „Ma e-mailt meg sms-üzeneteket küldenek egymásnak az emberek; az általam szerkesztett folyóiratok szűkös anyagi helyzete (meg saját lapos pénztárcám) még a telefon használatát is csak a legritkább esetben engedte meg. Az emberi kapcsolatokban jelentkező új eszközök talán a levél műfaját is kihalásra ítélik. Egy kor megismerésének egyik jellegzetes forrásanyaga tűnik el."

Digitalizált világunkban a levelezés mint irodalmi műfaj, vagy mint ismeret- és érzelemközlő kommunikációs entitás eltűnőben van, de a levelezések iránt – épp az intimitás iránti vonzódásból – megnőtt az érdeklődés. A bennük található primér élmény iránt fogékonyabb a tömegkultúra, mint az elvont eszmefuttatások iránt. A négyszáz oldalnyi kötetben tanítványok, művészek vallottak a szerkesztőnek, a barátnak alkotói és emberi gondjaikról, hiszen Tüskés a levélváltás során képes volt jó szóval, okos szakmai tanácsokkal kicsalogatni a legjobbat az emberből. (Ezt magamon is tapasztaltam, amikor a kilencvenes évek közepén a Kossuth Klubban találkozhattam vele.) A 91 személlyel váltott 303 levelet tartalmazó kötet mégis elsősorban kivételes kordokumentum és – olvasója válogatja – lélekbúvárkodás. Ha egy kései filosz vagy egy érdeklődő laikus Tüskés személyiségére kíváncsi, a levelezéséből ismerheti meg a legjobban őt. Mivel Tüskésben mindenekelőtt a kritikust kerestem, e „visszaigazolásokból" gyűjtöttem egy csokor idézetet. Hernádi Gyula 1960-ban: „Nagyon köszönöm az »Alföld«-ben írott kritikádat. Nagyon színvonalas, okos írás, nagyon

örülök neki." Baránszky Jób László esztéta, irodalomtörténész 1963-ban: „Megvallom a meglepetés örömével olvastam a júniusi számban kitűnő módszertani érzékről tanúskodó szép tanulmányodat (...) Milyen örömmel látom józan konstruktív kísérletedet: hogy van érzéked a konkrét művészi lét és a belőle fakadó elméleti-filozófiai problematika iránt." Rónay László sorai 1967-ben a *Tükör és tűz* című könyvének méltatását olvasva: „De olyan értő füllel senki sem olvasta ezt a könyvet azok közül, akik írtak róla, mint te." Lengyel Balázs 1987-ben írt leveléből: „Nincs senki, magamat is beleértve, akinek működését, kritikai életművét a Tiedénél fontosabbnak és súlyosabbnak tartanám." Fodor András leveléből, amelyet 1997. június 27-én, a halála napján írt Tüskésnek: „Te egyike vagy ama nagyon keveseknek, aki tartásoddal, munkáddal, következetességgel erőt adsz a már-már reménytelen küszködéshez."

(*„A csend burka vastagodik"*) Tüskés Tibor egy személyben volt József Attila- és Arany János-díjas író, irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus, tanár, irodalomszervező, Pécs és Baranya szellemi életének vezéregyénisége és az egész magyar irodalom jeles személyisége. Sokan őrzik emlékezetükben színes egyéniségét, a tudós tanárt, a könyvtárost, az ismeretterjesztőt és konferenciák nívós előadóját, aki ifjúkorában papnak készült. Halálának ötödik évfordulója alkalmából jelent meg a pécsi Pro Pannonia Kiadónál *„A csend burka vastagodik"* címmel kiadatlan naplója, vallomásainak, tárcáinak legjava. November 20-án Pécsett emlékkonferencia idézte gazdag munkásságát. Sok száz tanulmányának, esszéjének, több mint hetven önálló könyvének nagy része e városban született. A konferencia előadói Pomogáts Béla, Babus Antal, Monostori Imre, Bartusz-Dobosi László, Ágoston Zoltán és Szirtes Gábor voltak.

A napló Tüskés utolsó írásfüzére, amelyet tíz hónappal a halála előtt, 2008. december 31-én kezdett el írni. Megrendítőek a gyónásoknak is beillő vallomásai, a kendőzetlen szembenézés az elmúlással. Mintha a lehetőségek rohamosan fogyó szigetéről szemlélné az emelkedő „semmi" dagályát. Nem egészen pontos a kép, mert Tüskésnek volt hite, igénye a kozmikus rend visszabillentésére – szóval, tettel, példaadással. A napló és a kórházban készített interjú dokumentálja, hogy méltósága megmaradt a testi fájdalmak elviselésében is.

EGRY JÓZSEF: SEBESÜLTHORDOZÓK
olaj, lemezpapír, 48.5×72 cm, MNG, 1915 körül

Az irodalom, a kultúra történetét Tüskés a kézfogások történeteként fogta fel. E karcsú kötet az utolsó szellemi kézfogása egy olyan irodalmárnak, aki józan számot vetett az esendőségről és méltóságról is. Naplója mélységet és magasságot ad korábbi írásainak. Önkritikusan kezdi sorait, mondván, hogy naplót az ember ne a 78. életévén túl kezdjen el írni, hanem tizenöt évesen, miként azt Fodor András barátja tette. Nem „irodalmi" cél vezette, hanem a próba: rá tudja-e még kényszeríteni magát huzamosabb feladatra? Megtudjuk, hogy Fodor Andrásnak írt, hosszú évtizedeken átívelő levelezését tekinthetjük igazi napló-pótlásoknak. Azokban van benne az élete, és azokat a leveleket nem a nyilvánosságra gondolva írta.

2009 júniusának elején, a könyvnapi dedikálás előtt jelentkezik Tüskésnél a kettős látás, amely – mint már tudjuk – a végzetes betegségének az első jele volt. „Tudom, hogy lassan véget ér a földi életem – jegyzi be Trianon napján. – Kérem az Urat, megváltó Jézusomat: érjek meg a halál elfogadására. A keresztény halál elfogadására. Mint egy öreg hajdani parasztember…"

A kettős látása miatt csak félszemmel araszolgat a papíron, de a bejegyzéseket nem hagyja abba. Kórházba kerül, és ott adja utolsó – a kötetben is olvasható – interjúját *Búcsú a betűktől* címmel. Humora ekkor sem hagyja el; a kettős látás – úgymond – nagyon kellemetlen, de van előnye: „a csinos nőket duplázva látod…" Az interjú utolsó mondata: „Minden bizonnyal az örökkévalóságban lesz időm, hogy minden tervem megvalósuljon."

(A dunántúli irodalmár) Tüskés Tibor írásaiban hangsúlyosan van jelen a pannon táj, a dunántúli ember. Ez a kötődés nála természetes, hiszen a szülőföldélményt megélni számára azt jelentette, hogy vállalja a tájhazát és aprólékosan megismerje, valamint továbbadja az országrész szellemi, történeti és etnikai múltját. Munkásságának egy része kifejezetten a helytörténeti kutatáshoz, a helyismereti munkához kötődött, ami nem jelent provincializmust, hanem egy mai európai érték – a szubszidiaritás – megelőlegezését.[6] A genius loci kimerítő ismerete és szeretete teszi hitelessé a haza szeretetét, és ezáltal az egyetemességre törekvést. A *Táj és költészet* című igen szellemes esszéjében[7] Tüskés felhívja arra is a figyelmet, hogy a provincializmus kezdetben puszta jellemzés volt, ami csak később vált értékmérő jelzővé. Nálunk a „vidéki" jelző még mindig értékjelölő: nemcsak helyre, eredetre, származásra utal, hanem elmarasztaló is. Döntse el a nagyérdemű, hogy változott-e jelentősen a vidékről alkotott irodalmi szemléletünk kerek ötven évvel a *Magyar Irodalmi Lexikon* kiadása után, amelyben a lexikoníró a provincializmust a vidékiességgel, az elmaradottsággal, a szűklátókörűséggel azonosítja. A lexikon marxizmus által ihletett napkeleti bölcse így folytatja: a provincializmus „Arra a kultúrára és ezen belül irodalomra jellemző, mely nem része az egyetemes világkultúra fő áramlatainak, s csak saját helyi problémáit látja, ezeket esetleg világjelentőségűeknek tekinti, nem ismeri fel a rész helyét az egészben." Ebben a jelentéscsúsztatásban kifejezett szándékosság látható. „Mi szavatolja – kérdezi Tüskés Győrben, 1972-ben a dunántúli költőtalálkozó vitaindító elő-

[6] Bartusz-Dobosi László: *Egy élet térképe.* Tüskés Tibor pályaképe. Pro Pannónia Kiadó, 2012, Pécs.

[7] Tüskés Tibor: *Pannóniai változatok,* 233–245.

VASZARY JÁNOS: OROSZ FOGLYOK BARAKKBAN
olaj, vászon, 100.5×121 cm, MNG, 1915

adásán –, hogy a központból, a tízemeletes házak rengetegéből messzebbre látni, mint vidékről, a tanyákról? Hátha nemcsak vidéki provincializmus van, hanem a metropolisz képviselte és terjesztette vidékiesség is? Vajon a vidéki szűklátókörűség nagyobb veszély, mint az európai méretű provincializmus?"[8]

Tüskés ebben a kérdésben Kasszandrának bizonyult. A marxista nevelés nemzet- és vidékellenes keltetőjében olyan okostojás melegedett, amelyből a progresszió történelmet alakító ultraliberális elve kelt ki. Papp Endre tömör megfogalmazásában: mára a magyar irodalom és annak tudományos feldolgozásának krémjét egy olyan exkluzív elit alkotja, amely idegen, idealizált kulturális mintákat követ. Közösség, nemzet, vidék

[8] Lásd *Dunántúl és mai líránk.* Tüskés Tibor: *Pannóniai változatok,* 246-264.

– akadályozó közösségi függések, amelyektől az önmegvalósító magyarországi alkotónak szabadulnia kell. A szűk vagy tágabb világ legfeljebb az élményszerzés terepe, kulturális játszótér. A szépirodalom átalakul a képek uralta médiafelületek kísérő, járulékos elemévé, a vizualitás illusztrációjává.[9] Ez új kánon képviselőinek többsége nem emelte fel szavát és nem érvényesítette befolyását a „központban", a pénzszerzés céljából kiötlött és a „provinciára" sugárzott ízlésrákkeltő kultúrszenny terjedése ellen. A tájékoztatás, nevelés, szórakoztatás triászából csak az utóbbi maradt, és az is a legalpáribb formában.

Noha annak idején a szellemtörténet túlhangsúlyozta a táji motívum szerepét, a műalkotás, az írói alkat jellemzésénél nem mondhatunk le a szülőföld, a táj meghatározó-befolyásoló szerepéről. Még felsorolni is hosszú azoknak a dunántúli íróknak, művészeknek, a kultúra nemes szolgáinak a névsorát, akikről Tüskés monográfiákat, pályarajzokat, kisebb vagy nagyobb tanulmányokat írt. Ami átfogja írásait, az viszont szembetűnő: az egészséges decentralizáció gondolata. Mindig izgalmas, ahogy kiemeli a „helyi mozzanatok" egyetemes értékét, és ez a megközelítés nála sosem vált helyi érdekű hazaszeretetbe fulladó bedekkerré.

Megható végignézni, amint Tüskés időnként seregszemlét tart a dunántúliak fölött, de Pegazusán fel-alá lovagolva olykor kilátszik a sebezhető Achilles-ina. Mint a jó tanár, aki a második és a harmadsorban levő nebulókat is szeretné felzárkóztatni az elsőkhöz, néha ő is mentette a menthetőt. Senkit nem akart az útszélen hagyni, a mostoha kádári korban igyekezett dajkálgatni olyanokat is, akik később ellene fordultak, vagy tehetségük igencsak elmaradt a jó szándékú kritikusáétól. Példaként említhető a Pákolitz István költészetét méltató írása, a *Küzdelem a bizonyosságért*.[10] Tüskés ezúttal a bemutatott költő-szerkesztő köteteiben foglaltaknak csak statikus felelevenítésére képes, méltatása nagyon leíró jellegű. Nem csoda, hiszen lírikusunk gyöngyszemek helyett ilyen sorokat kínál gyanútlan olvasójának: „s e káprázatban lenge árnyadat // látom lebegni, de a hig-

[9] Erről bővebben: Papp Endre: *A nemzeti kánon szükségességéről*, 116–128. In *Azonos önmagával*. Hitel Könyvműhely, 2012, Budapest.

[10] Tüskés Tibor: *Pannóniai változatok*, 111–133.

gadt észnek / kevés az árny, ha nincs vele a lényed. // Éjfélre jár. A sűrű lomb alatt // a jázminok susogva hajlanak. // Hajolnék én is fehér asszonyválladra, / de messze vagy, a hetedik határba'. // Letört egy gally..." Ez a küzdelem bizony hiábavaló, az idén is úgy, mint tavaly. A bizonyosság is oda, hiszen: „A sóhajtásnyi nesz / megremegtet: ó, mondd, velünk mi lesz? // Hogy ittasodna szép szavunk e fénytül! / de hiányoddal a varázs szegényül, // s már lázadássá nő a rémület, / hogy egyedül vagy, én meg nélküled!"

(A kritikus sajátossága) A Tüskés-vár bástyáit sorra járva (kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, tanár stb.) az íróét késŏn találtam meg. Mert nagyon hevenyészett az idegenvezetők szórólapja. Tüskés írói tehetségéről a legjobban talán a *Fülep Lajossal Zengővárkonyban* című írása tanúskodik. (Jobb portrét Fülepről még nem olvastam.) De másról is szó van, ha az írói mivoltát járjuk körbe. Valószínűleg ő is azért lett irodalmár, mert az olvasmányélményeiben felfedezett nagylélegzetű sorsok lelke mélyéig felkavarták, és nem azért lett kritikus, mert nem sikerült íróvá lennie, hanem mert a megértés iránti hajlama erősebbnek bizonyult az önkifejezés vágyánál. Tüskést olvasva sosem érzünk rang- és értékkülönbséget a két életforma között. És nemcsak azért, mert író és kritikus nem létezhetnek egymás nélkül, hanem – és ebben Kis Pintér Imrével értek egyet – mert a kritikus is író. Ő önmagát is beleírja a kritikába.

Az író kiszolgáltatott saját személyiségének, és hinnie kell önmaga egyszeri tehetségében. A művészi alkotás olyan bonyolult folyamat, hogy több tényezője az alkotó számára is rejtett marad. Itt lép be az alkotást követő irodalmi folyamatba a kritikus, és ő – az írótól eltérően – már nem élhet elképzelt eszményi feltételrendszerben. Az adott kultúrkörben evidenssé kell tennie az általa értékesnek vélt mű értékeit. Tehát a kritikus is író, csak éppen másodlagos anyagon dolgozik. Megnevezni az új alkotást, viszonyítani más művekkel és összekapcsolni a kulturális hagyatékkal – ez a kritikus feladata.[11]

Tüskés kritikusi szemléletének kialakításában Rónay Györgynek volt meghatározó szerepe. Hatott rá a strukturaliz-

[11] Bővebben: Kis Pintér Imre: *Esélyek.* Magvető Kiadó 1990, 7–32.

mus is, de legtöbbet a pszichológiai tanulmányainak köszönhet. A lélektani megközelítést tartotta a legfontosabbnak egy-egy írói életmű megértéséhez, elemzéséhez. Nem esett abba a tévedésbe, hogy a kritikát tudománynak tekintse, noha a kritikusi tevékenység nem nélkülözheti az elvonatkoztatás, a fogalomalkotás, a logikai érvelés absztrakciós eszközeit. Azt vallotta, hogy a kritikaírás gyakorlati tevékenység, és az ezzel kapcsolatos kérdésre így válaszolt: „Idegenkedem a műfaj nagyképű, elméletieskedő képviselőitől. Idegenkedtem akkor is, amikor a kritika a marxizmus szolgálólánya volt, idegenkedtem akkor is, amikor az újmódi, tiszavirág-életű teóriák lólába kilátszik az írásból, amikor a vizsgált mű csupán ürügy, hogy a kritika szerzője bebizonyítsa, elolvasta már a legfrissebb német vagy francia, vagy angol teoretikus munkákat."[12]

Tüskés igazi évei – vallomása szerint – a hetvenes-nyolcvanas évek voltak. Hogy miért éppen ez az időszak? A kérdésre öt érvvel válaszolnék. Először is: a kilencvenes évek szabadságáról akkor még nem beszélhetünk, de nagyságrendekkel nagyobb olvasótábor követte figyelemmel a szépirodalmi újdonságokat. Tüskés joggal érezte, hogy van kinek írni, van kit nevelni. És nem a trollok, meg a kibeszélőműsorok kiagyalói voltak a vetélytársai. Másodszor: a média sokkal nagyobb figyelmet szentelt a művészeti újdonságok megismertetésének. A magas kultúrának sokkal nagyobb respektusa volt. Hol van az az idő, amikor Abody Béla heti rendszerességgel könyveket ismertetett a magyar televízióban? Harmadszor: fősodorként még tartotta magát az a nézetrendszer, miszerint a magyar irodalom a közösségi cselekvés értelmét és szükségességét is vallotta. Tüskést munkásságában ez a cél motiválta, nem értett egyet a társadalom atomizálódását és a magánnyavalyák durcás ápolgatását, tenyésztését zászlajára tűző újliberális divattal. Negyedszer: idős korára egyre idegenebbül figyelte a rendszerváltoztatás után elharapódzó celebkultuszt, a road-show-kat, a műbotrányokat, a pszeudo-lapokat és kiadókat, a gittegyleti életet, azaz a hatótér megnövelésének technikáit. Felháborodott

[12] Tüskés Tiborral beszélget Kocsis Klára. Bővebben a *Derűs borúlátó* című kötetben. Kairosz Kiadó, 2008, 11–18.

azon, hogy egyesek a bulvárlétből lopott technikákkal hizlalják ismertségüket, és nem is mindig eredménytelenül, miközben például a határon túli magyar irodalomról nem vesznek tudomást. Ötödször: Tüskés azt vallotta, hogy az irodalmat, a műalkotásokat mindenekelőtt szeretni kell. Az irodalom szerinte nemcsak a szépirodalmi művek összessége, hanem az irodalomról való gondolkodás is. Ez utóbbi azonban túlzottan elméleti irányba mozdult el, és kialakult az egyetemi tanszékeken egy sajátos irodalomszemlélet, amely szerint az irodalmat nem szeretni, hanem érteni kell.

(Lírai búcsú) Tüskés Tibor elvektől vezérelt katolikus volt. Vargha Kálmán pesti szeizmográférzékenysége és Kiss Ferenc vidékről hozott protestáns nyakassága ötvöződött mentalitásában. Magáról vallott, amikor kedves Zrínyijéről írta: „Nem látszani, de lenni akart másoknál különbnek. Nem dicsőségvágy volt, hanem hivatástudat. Nem hiúság és beképzeltség, hanem önbecsülés és a valóságos értékek ismerete. Az emberi méltóság védelmét kötelességének, megsértését az ember meggyalázásának tartotta."[13] Tudott ő is imádkozni, mint a várurak a csata előtt és – ha életben maradtak – a csata után.

S mivel esteledik, az emlékülést be kell rekeszteni, szétszéled a könyvolvasók megszámlálható sokasága, miközben a part menti diszkó bezzeg hangos, már csak az emlékünkben munkálkodik a cimbalmos. Immár dedikálatlan könyveit is becsukjuk és az autó hátsó ülésére tesszük, hátha akad stoppoló atyánkfia, aki belelapoz. Hátunk mögött hallatszik, ahogy a felhúzott hídpalló láncai kattognak, mint egy klasszikus Remington írógép.

A remény hal meg utoljára. A hátam mögötti faluvégen ugyan rikolt a denevér a tévéantennát sodorván, de a település határában az ateista országút melletti sánc szélén üldögélve már tücskök cirpelését hallgathatom, akik a pannon éjszakában fütyülnek az etikailag korrekt La Fontaine-re.

Tüskés Balatonja felől langyos szél fújdogál. Ora pro nobis peccatoribus!

S. Király Béla

[13] Tüskés Tibor: *Így élt Zrínyi Miklós*. Móra Könyvkiadó, 1973, Budapest, 5.

EGY EZREDÉVES BARÁTSÁG JELENIDEJE

Kovács Orsolya Zsuzsanna *Lengyel mozaik* című interjúkötetéről

A barátság látszólag egyszerű dolog. Nem kell hozzá, csak annyi, mint egy pofon elcsattanásához: két ember. A barátság tehát, vélhetnénk, pofonegyszerű.

Vagy talán mégsem. Bizonyára mindannyiunk név szerint emlékszik azokra, akiket óvodás korában a barátjának tartott. És bizonyára alig akadnak olyanok, akik hajdani pajtásaikkal mindmáig töretlenül szoros kapcsolatot ápolnak. Szinte elkerülhetetlen, hogy ez így legyen, és ennek egyetlen, egyszerű oka van. Két ember érdeklődése, értékrendje és prioritásai csak a legritkább esetekben állnak folyamatosan és évtizedeken át összhangban. Akit ötéves óvodásként vagy tizenéves kamaszként érzünk magunkhoz közel állónak, azzal lehet, hogy ifjú felnőttként s később szülőként már nem tudunk mit kezdeni. A barátság folyamatosságát tehát nem szavatolja életre szóló garancia.

Azonban e szabály alól is van kivétel. És ez a kivétel egyértelműen pozitív. Ugyan ki ne értene egyet azzal, hogy az egész életen végigvonuló barátság egyedülálló érték? Talán azért sem jut eszébe senkinek kétségbe vonni ezt, mert egyértelmű: az effajta barátságok mögött valójában rengeteg munka rejlik. Odafigyelés, empátia, folyamatos és őszinte érdeklődés nem csupán a közösen megélt múlt, hanem a körülmények által befolyásolt és gyakran dinamikusan változó jelen iránt is. És persze a képesség arra, hogy az azonnali szakítás, vagy a konfliktuskerülő álmosoly helyett őszintén, de higgadtan és világosan megmagyarázzuk a másiknak, ha helytelennek, mi több: sértőnek találunk valamit a viselkedésében. A barátságok életben tartásához elengedhetetlen némelykor a számvetés, és a képesség arra, hogy beleéljük magunkat a másik szerepébe, képesek legyünk az ő szemszögéből látni önmagunkat. Ha mindez megvan, az jó alapot teremt arra, hogy ne sodorjuk veszélybe ezt a barátságot meggondolatlan tettekkel vagy kijelentésekkel, ráadásul döntéshelyzetekben szinte ösztönszerűen válasszuk azt a lépést, amely mindkettőnket előbbre visz.

Ennek a tudatos, tevékeny odafigyelésnek az egyik eredménye – és az olvasó szempontjából megközelítve, remélhetőleg eszköze is – Kovács Orsolya Zsuzsanna *Lengyel mozaik* című kötete, amely tizennégy interjú révén próbálja feltárni a lengyel–magyar kapcsolatok jelenét, és sejtetni a remélhetőleg közösen megoldandó jövőbeni feladatokat. Tizennégy beszélgetés tizennégy olyan kortás (vagy a közelmúltban elhunyt) lengyel személyiséggel, akik a saját területükön jelentőset alkottak-alkotnak, és lehetőségeikhez mérten igyekeztek tenni azért is, hogy a két nép barátsága ne csupán mítosz legyen, hanem produktív, jelen idejű együttműködés – legyen szó a világhírű filmrendezőről, Andrzej Wajdáról, Stanisław Dziwiszről, II. János Pál hajdani személyi titkáráról, a Nobel-békedíjas Lech Wałęsáról, Jerzy Buzek volt miniszterelnökről, vagy akár Roman Kowalskiról, aki 2010 óta Lengyelország budapesti nagykövete.

Az interjúalanyok mindegyike szaktekintély a maga területén. Kovács Orsolya Zsuzsanna azonban nem kizárólag a szakértőre kíváncsi bennük, hanem az emberre is. Ez a szerzői hozzáállás a megszólaltatottakat, s egyúttal a beszélgetések témáit is közelebb hozzák az olvasóhoz, mindemellett számtalan, nem feltétlenül közismert részletet tárnak fel arról, mely közös, generációs élmények alapozták meg az egymást követő lengyel nemzedékek tagjaiban a magyarok iránti érdeklődést és szimpátiát. Megtudjuk például, hogy *A Pál utcai fiúk* a legkülönfélébb korosztályokba tartozó interjúalanyok számára jelentette a magyarok iránti rokonszenv alapját mint kultikus gyermekkori olvasmány, és arról is olvashatunk, milyen volt lengyelként 1956-ban segélycsomagokat összeállítani vagy a lyukas trikolórt rejtegetni a padláson, s hogy miként állított emlékművet 1986-ban – a nyugati világon kívül elsőként – a magyar forradalomnak a Varsó melletti Podkowa-Leśna plébánosa. Olykor regénybe illő részletekkel is szolgálnak az interjúalanyok, amikor a magyarok iránti érdeklődésének személyes indíttatását firtatja a kérdező, például a néhai Eugeniusz Piontek jogászprofesszor által felelevenített, alábbi történetben: „A forradalom után jártam először Magyarországon, s véletlenül egy lengyel-magyar házaspárhoz kerültem. Az asszony lengyel volt, a férj magyar. 1938-ban ismerték meg egymást a bukaresti nemzetközi

cserkésztalálkozón. Meglátták egymást, és rögtön egymásba szerettek. Egy ideig még a háború kitörése után is leveleztek, de a kapcsolat megszakadt. A lány 1944-ben a varsói felkelés alatt összekötő volt Żoliborz és Kampinos között, így többször kellett titokban a magyar hadosztály felügyelete alá tartozó területet megjárnia. A felkelés leverése előtt nem sokkal elkapták, és a magyar hadosztály ezredeséhez kísérték. A lány elsápadt, amikor az ezredesben régi szerelmét ismerte föl. Az ezredes megölelte a lengyel hadifoglyot, majd magával vitte Magyarországra, ahol elvette feleségül."

Úgy személyesek ezek az interjúk, hogy az sohasem megy a szakmaiság vagy a téma rovására. Éppen ellenkezőleg: a kérdező azzal, hogy először az interjúalanyt mint embert hozza közel az olvasóhoz, ahhoz is hozzájárul, hogy a beszélgetőtársaktól a kevésbé hízelgő és előfeltevéseinkkel nem feltétlen összhangban álló véleményeket is elfogadjuk, de legalábbis megfontoljuk. Kovács Orsolya Zsuzsanna interjúi ugyanis először rendre megfoghatóvá, személyessé teszik a lengyel–magyar barátság mítoszát, s ezáltal alapot teremtenek arra is, hogy az olvasó egy jó szándékú, őszinte baráttól érkező bírálat gyanánt érje meg a mulasztásainkra rávilágító passzusokat is, vagy a valóság olyan elemeire mutatnak rá, amelyeket a közelmúltban mintha következetesen figyelmen kívül hagytak volna mifelénk. A szmolenszki repülőgép-katasztrófa áldozatául esett Katyń-szakértővel, Andrzej Przewoźnikkal készült interjúból például világosan kiderül, hogy az oroszok iránti hagyományos lengyel ellenszenv nem csupán földrajzi-történelmi meghatározottságból fakad, de a közelmúltban is rendszeresen kapott új muníciót: többek között olyan diplomáciai epizódok révén, mint amikor az Orosz Katonai Ügyészség 2004-ben megszüntette a nyomozást a vérengzés ügyében, arra hivatkozva, hogy az nem volt népirtás, következésképp már elévült. Vagy amikor egy katonai ügyész négy esztendővel később azzal érvelt az áldozatok rehabilitációja ellen, hogy Katyńban szerinte „árulók és kémek haltak meg". A közelmúlt és a jelen ukrajnai történéseinek tudatában pedig döbbenetes arról olvasni, ahogy a kötetben megszólaló lengyel interjúalanyok már egy évtizede is következetesen és szenvedélyesen hívták fel a figyelmet: térségünk legelemibb érdeke, hogy legnagyobb szomszédunk mi-

előbb megkezdje a tárgyalásokat az EU-taggá válásról, s ezáltal leválasztódjék az orosz érdekszféráról. Ezeket a sorokat olvasván óhatatlanul is felébred a lelkiismeret-furdalásba hajló kétely: vajon hozzájárult-e mulasztással és tétlenséggel térségünk értelmisége ahhoz, hogy végül az EU-csatlakozási tárgyalások helyett a Krím annektálásáról és a donyecki harcokról szóljanak az ukrán témájú hírek.

Elgondolkodtató, tanulságos, személyes, néhol megrázó, és nem utolsósorban elejétől végéig izgalmas olvasmány Kovács Orsolya Zsuzsanna interjúkötete. Alapos és őszinte helyzetjelentés egy évezredes barátság jelenidejéről. Olyan munka, amely egyszerre tölti el a megalapozott és gazdag lengyel–magyar testvériség kapcsán magabiztossággal a közép-európaiságunkat tudatosan megélő olvasót, egyszersmind arra is felhívja a figyelmet: a két nép barátságával olyan egyedülálló értéknek vagyunk a birtokában, amelyet bűn volna érdekből vagy érdektelenségből kockára tenni.

Haklik Norbert

(Kovács Orsolya Zsuzsanna: Lengyel mozaik. Tizennégy interjú. Magyar Napló, 2014, Budapest)

A MAGYAR ÉPÍTÉSZET ÉVE

Ybl Miklós 200. születésnapjára emlékezve 2014 hazánkban „Az építészet éve" névvel szerepelt. Okkal: a mester születésétől számított két évszázad során a magyar építészet az egyetemes építészet élvonalában állt. A klasszicizmustól, a városaink megjelenését máig meghatározó historizmus országépítő évtizedeit követve, rövid fellángolással a Lechner Ödön által jellemzett századforduló idején és a modern építészet kibontakozásának évtizedeiben egyaránt (még a rákényszerített szocreál éveiben is). Az emlékévre visszapillantva ismerkedjünk meg kortárs építészetünk néhány jeles és jellemző alkotásával, ismerjük meg a tervezőik nevét.

Ehhez az immár több mint 100 éves vezető hazai építészeti folyóirat, a *Magyar Építőművészet* 2014. évben megjelent tíz számát vegyük alapul: Szegő György főszerkesztő és munkatársai jól választanak és szakszerűen mutatják be a gazdag hazai anyagot. Ebből említek néhányat, mérlegelve az alkotások értékét és a kortárs magyar építészetre jellemző tendenciákat. Itt meg kell jegyezni, hogy a középületek változatos funkciójukból fakadó sajátosságuk miatt érdekességben felülmúlhatják a lakóépületeket, melyeknél gyakran személyiségi jogok is nehezítik a nagy számban megvalósult szép családi házak ismertetését.

A magyar építészet jelentős teljesítménye volt 2014-ben az 150 éves pesti Vigadó rekonstrukciója, A pesti Duna-part megannyi értéke között a romantika, találóbb megjelöléssel a Rundbogenstil jegyében mutatkozó épület Feszl Frigyes életművének kimagasló alkotása volt és maradt. Találóan jegyezte meg róla egy korabeli bécsi építész: „Látványa a »kikristályosodott csárdás«". Az épület felújítása révén a régi homlokzat, a díszlépcső, a díszterem (melynek mennyezete a Vigadó egyik legszebb részlete) és az emeleti termek régi szépségükben mutatkoznak. A munkálatok során a felsőbb emeleteknél célszerű kiegészítések történtek, ezek közül kiemelkedik a budai panorámára nyíló kilátóterasz. A felújítás vezető építésze Fehérváry Rudolf volt.

Az év egyik legjelentősebb rekonstrukciójával most elkészült az egykor Ybl Miklós által tervezett Várkert bazár, a budai Dunapart és a budai vár együttes ékessége. Ez a főváros egyik látványos műemlék-felújítása, terveit Potzner Ferenc, Pottyondy Péter és Dévényi Tamás készítették. Az eredeti alkotást a mai igényeket szolgáló funkciókkal bővítették.

A fővárosban az Országház előtti Kossuth tér átalakítása, mintegy letisztítása az év egyik jelentősebb városépítészeti munkája volt. Jelzi, hogy itt áll a magyar politikai élet legfontosabb középülete. A sokrétű munkát a Tima Stúdió – KÖZTI Zrt, Tima Zoltán, Mohácsi Sándor, Németh Tamás és munkatársai tervezték.

Az 1836-ban elkészült, de a honvédtisztképzésnek csak 1872-ben átadott régi pesti Ludovika Akadémia épülete is megújult. A Pollack Mihály tervei szerint épült és egyben a magyar klasszicista építészet egyik legjelentősebb alkotása most első-

sorban a Nemzeti Közszolgálati Egyetemet szolgálja. Külön bejáraton át látogatható a múzeumi rész is. Szalay Tihamér és Mányi István építészek munkáját dicséri, hogy az épület a korszerű egyetemi funkció követelményeihez igazított belső átalakítás után minden vonatkozásában sértetlenül felel meg a mai felsőoktatás követelményeinek, melyek az eredeti funkciótól mégis jelentősen különböznek.

Megújult, kibővült a budai Rudas fürdő is. Egymástól független feladattal sorakoznak a történeti értékű török fürdőtől a hagyományos úszómedencén át az új teraszfürdő élményéig szinte egy folyamatba szervezett egységek. A felújított homlokzat északról dél felé haladva tükrözi a változatos történeti bővülést-fejlődést. A Rudas fürdő felújítása mélyreható építészeti tisztulás, funkcióban és látványban egyaránt, az együttesnek a Gellért tér felé eső kis toldalék-csücske a mai építészet finom érzékkel alakított záradéka. Ennek emeletén az új kis fürdőmedence látványban szabadtéri kapcsolatot is jelent a Duna-parttal és a várossal.

2014 tavaszán elkészült a 4-es metró 7 km-es szakasza, 10 állomással a Keleti pályaudvar és Kelenföld vasútállomások között. A megállóhelyek belső építészeti kialakítása állomásonként eltérő, de kivétel nélkül tetszetős architektúrával mutatkozik.

Több, mint szimbolikus, hogy az építészet évében három, Makovecz Imrét idéző munka fejeződött be. Devecserben az újjászületés kápolnája, mely a 2010-es vörösiszap-katasztrófa emberáldozataira és környezetrombolására emlékeztet, és melynek építését még Makovecz Imre kezdeményezte. Architektúrája rokonságot tükröz a húsz évvel korábban épült paksi templomával, noha az épület annál jóval kisebb. Látványában a csúcsíves bejárat és a szárnyakkal szegélyezett karcsú torony, kompozíciójában a centrális templomtér a rokon.

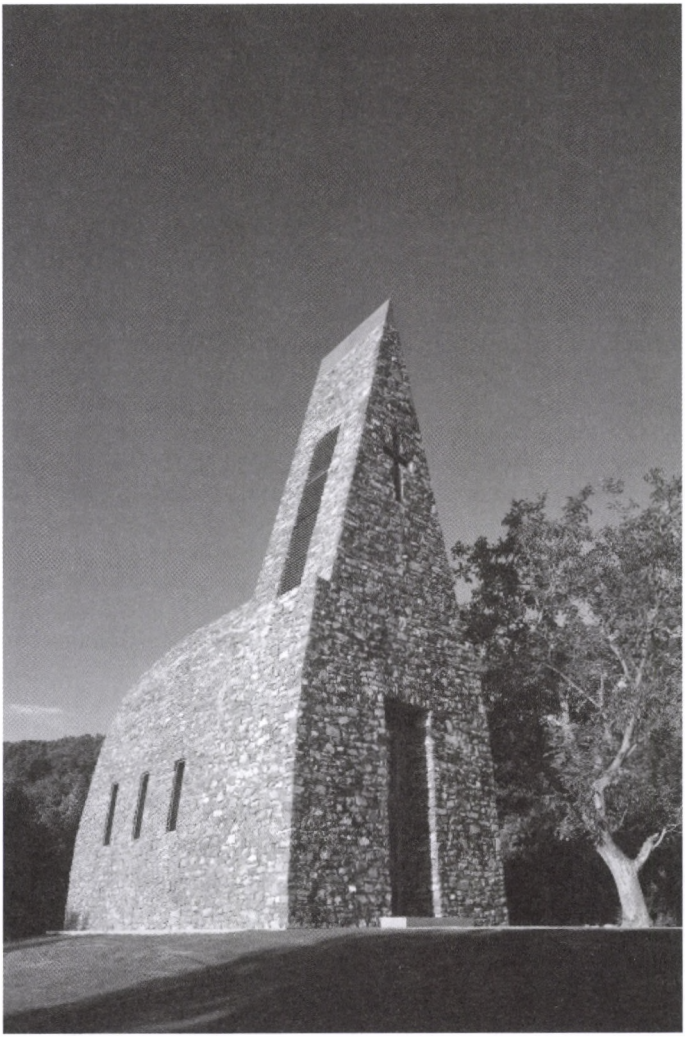
Nem nélkülözi Makovecz építészetének vonásait a felcsúti Pancho-aréna tetőzetének alátámasztása az esernyőszerűen szétnyíló elemekkel sem. 2006-ban kapott megbízást egy alapítvány által működtetett labdarúgó-akadémia építésére egy régi épület lehető felhasználásával. A többszöri programváltoztatások miatt csak késedelemmel valósult most meg a 3500 fős, az UEFA-besorolás szerint III. osztályú stadion, mely elsőrendűen illeszkedik az erősen lejtő terepbe. A játékosok, a VIP vendégek és a sajtó a nézőktől is elválasztva közelíthetik meg a lelátókat.

A hosszoldalnak a pálya felőli nézete 10 támaszával különösen tetszetős. Az építész tervező Dobrosi Tamás már a munka kezdeténél is Makovecz Imre mellett dolgozott.

Röviddel a 2011. szeptemberében bekövetkezett halála előtt kapott megbízást Makovecz Imre a csillaghegyi bölcsőde építésére. Első vázlatai Makó város akkor befejezés előtt álló bölcsődéjének koncepcióját követték. A hosszú éveken át Makovecz közvetlen munkatársaként dolgozó Kravár Ágnes, a mester szellemiségét jól ismerő és követni képes, de őt mégsem utánzó jeles építész, folytathatta a csillaghegyi munkát, bevonva ebbe Mike Dianát is. A bölcsőde magja a négy kör alaprajzú kupolás foglalkoztató terem, mindegyik kis felső bevilágítóval. A kupolatereknek a fa tartóbordák barátságos belső építészeti hatást biztosítanak, a hódfarkú cseréppel fedett tető az épület látványának karakterét szabja meg. (Az ismertetőt a *Magyar Építőművészet* találóan *A Mester emlékének* címmel jelentette meg.)

Magasztos funkciót elégít ki a debreceni Nagyerdőben épült Tudományok Palotája. Feladata a természettudományok magas fokú művelése, valamint szerteágazó ismeretek szerzésével a pályaválasztó ifjúság döntésének segítése. Az épület az 1912-ben felépült debreceni egyetem tervezőjének, Korb Flórisnak a tengelyrendszeréhez kapcsolódik, a régi komplexumnak folytatása és befejezése. Az új épület funkcióban is illeszkedik a régi egyetemhez, annak oktatói és kutatói is használják. A sokrétű feladatok között a biológia, a botanika, a fizika, a kémia és a csillagászat szerepelnek. Az előadótermek, a laboratóriumok és tartozékaik erősen tagolt épületbe foglaltak, mely a szép természeti környezethez egységes fehér falfelületeivel jól illeszkedik. A szép együttest Kovács Péter és Lengyel István tervezték.

A villányi Sauska borászat (2009-ben a Cuvée 6 jelű borukat Londonban a vörösbor kategóriában a legjobbnak minősítették) első ízben 2006-ban adott megbízást Sugár Péter építésznek, hogy borpincészete jelentőségének megfelelő épületegyüttest tervezzen, aki újabb megbízással 2013-ban bővíthette a pincészetet. Az így megnövekedett épületben a borászat sokrétű feladatainak megfelelően létesült, illetve bővült a tartályos erjesztő, a palackozó, a fahordós pince és a raktár. A kőhomlokzatos architektúra a gazdasági építészet egyik sikerült alkotása. A látogatók és a személyzet igényeit egyaránt kielégítő fogadó-

SZENT ISTVÁN-KÁPOLNA, BADACSONYTOMAJ
Építész: Jankovics Tibor. Fotó: Zsitva Tibor

termekben változatos rendezvényekre kerülhet sor: tartottak itt már esküvői lakomát és disznóölést is! A gondos belső építészeti kialakítást kisebb képzőművészeti alkotások egészítik ki.

Debrecenben, a második legnépesebb magyar városban is igény volt egy megfelelő stadion építésére. Ez 2014-re épült fel, Bordás Péter tervei szerint. Az arénát aszimmetrikusan körülölelő lelátó és a nézőket fedő tetőszerkezet ötletes és tetszetős. Az új hazai sportlétesítmények sorában még meg kell említeni az új kecskeméti versenyuszodát és élményfürdőt (Mikó László építész terve).

Kecskeméten a Marosi Miklós tervei alapján 1980-ban megkezdett megyei kórházépítés ötszintes épülettömbbel folytatódott. Most az anya-gyermek, a szív-érrendszer gyógyászat, valamint a depandanszokból áttelepített osztályok, nemkülönben mentőállomás kerültek kulturált elhelyezésre. A T alaprajzú tömb a pavilonrendszerben is fűtött átjárókkal, minden szögletében az osztályok közötti jó kapcsolatokkal, a betegek ápolását szolgálja. Elgondolkodtató az előny, amit a 35 éve ezt az épületet alakító tervező ismeretei és tapasztalatai biztosítanak.

Építész részére különösen megtisztelő, ugyanakkor felelősségteljes feladat, ha saját növendékeinek kell hajlékot teremtenie. Ebben részesült Puhl Antal, aki Dajka Péterrel a Debreceni Egyetem Műszaki Karának mértékadó bővítését tervezhette, benne többek között egy új, nagy előadóteremmel. A bővítés koncepciója egy várható és kívánatos folytatásnak is a sarokköve. Az U alakú tömb fő homlokzata a kortárs építészet mintaszerű, nyugodt kompozíciója.

A Balaton-felvidéken, Badacsonytomaj felett épült a Szent István-kápolna, az erdőbe jól illő kőarchitektúrával. A kőből épített tiszta tömegkompozíció a tájba illeszkedés mintaképe lehet. A bejárat felett, a homlokzat síkjából csak egy kis visszalépéssel elkülönülő ék alakú torony az eget ostromolja. A három bevilágító ablakrésen beszűrődő napfény az oltárra tereli a belépő figyelmét. Udvardi Erzsébet szép festménye oldja fel Jankovics Tibor építész elgondolkodtató alkotásának szigorát.

Szép lakóház-építési példa a 2014. évben a budai Rózsadombon a Felvinci lakópark, mely a Bimbó utca tövében Virág Csaba építész tervei alapján épült, megkoronázva több évtizedes gazdag és magas szintű életművét. Erősen lejtő terepen, ka-

réjos domboldalon, egymáshoz kissé lépcsőzött helyzetben áll a négy háromemeletes épület, szintenként három tágas lakással. A lakások déli tájolásúak, karéjszerű elhelyezkedésük révén pompás kilátással a városra és a Dunára. Az épületek enyhén ívelt erkélyei oldják fel a többlakásos épületek sokszor oly merev megjelenését. A lakópark megérdemli ezt a nevet, mert a terület tájjellegének és az építészetnek remek szimbiózisa.

Mivel a mai magyar építészetnek e kis csokrát a válogatás alapját képező folyóirat gazdag illusztrációs anyaga nélkül az olvasónak nehéz értékelnie, néhány lényeges következetés érdekében, összefoglalásként magam terjesztem ezt elő. A legérdekesebb számomra az volt, hogy 2014. év legnagyobb értékeit – jogosan – a műemlékek felújításai képezik, eredetiségük tiszteletben tartása mellett, adott esetben új feladatokkal, a mai igényekhez illő bővítésekkel. A Vigadó, a Ludovika Akadémia, a Rudas fürdő, a Várkert bazár – az itt még nem is említett budavári honvéd-főparancsnokság, továbbá az Eiffel Palace és az Országház mellett a Duna-parton álló egykori Wellisch-bérházak mind ebbe a kategóriába sorakoznak. És valamennyi Budapest városképének előnyére szolgálva közvetve a turizmust is segíti. Dicséretes és örvendetes a sport építmények jelentős száma. A mindössze két kis templom remélhetően nem a hitélet visszaszorulását fejezi ki. Természetes és helyes, hogy az ország második legnagyobb városa, Debrecen gyakran szerepel.

Végül pedig, szabad legyen a szubjektív válogatásom hibáit még egy szubjektív saját értékeléssel is megtoldanom: megemlíteném, hogy én melyiket állítanám az első sorba, és melyek lennének, a zsűrizésektől ismert „finalista" alkotások, vagyis azok, amelyeknek az élre helyezése legalábbis megfontolandó. A Virág Csaba tervezte rózsadombi lakópark, a Rudas fürdő (a kis déli toldaléka miatt), és a debreceni Nagyerdőbe épített, a tudomány különféle ágazatait egyformán emelő létesítmény mellett nekem a badacsonytomaji Szent István-kőtemplom tetszett a legjobban. Perfekt architektúra, jól megválasztott összhang az építőanyag és az alkotás környezete között. Választásom annak is jele, hogy az építészeti értéket nem lehet az alkotás mérete alapján mérni.

Kubinszky Mihály

SZINÓDUS UTÁN, SZINÓDUS ELŐTT

Az örökkévalóság szempontjából – vagy akár csak 50–100 év távlatából – valószínűleg menthetetlenül összekeveredik majd néhány körülmény azok számára, akik napjaink katolikus egyháztörténetét szeretnék megérteni. Aligha fogják tudni kibogozni, mi minek a következménye, hogyan függenek össze Ferenc pápa személyi döntései, a kúriai reform hatásai azokkal a váratlanul felszínre került és egyre nagyobb nyomatékkal megfogalmazott teológiai problémákkal, amelyek létezéséről a hívek egy része csak a 2014. októberi rendkívüli szinóduson történtek alapján értesült. Valójában persze ezek az események és jelenségek össze is függenek – meg nem is. A nagy forrongás közepette ma teljesen lehetetlen biztonsággal megállapítani az okokozati kapcsolatot, és előre látni, hogy milyen következményei lesznek a szokatlan változásoknak. De talán ez így természetes, mint ahogyan az is, hogy pillanatnyilag megjósolhatatlan, mi történik majd a 2015. októberi rendes szinóduson, amely a 2014-es rendkívüli szinódus tapasztalatait fogja feldolgozni.

De e bizonytalanság ellenére több jele is van annak, hogy a kissé viharos rendkívüli szinódust egy nyugodtabb gyűlés követi majd. Nem keltett túlságosan nagy médiaérdeklődést, viszont nem figyelmen kívül hagyható körülmény, hogy március közepén Ferenc pápa új konzultorokat nevezett ki a XIV. rendes püspöki szinódus főtitkárságára. A tizenkét neves teológus személye, ha garanciát nem is jelent arra, hogy ne ismétlődjön meg a 2014. októberi eset, az elég valószínű, hogy a szinódusi atyáknak nem lesz szükségük teológiai alapkérdéseken való parttalan vitatkozásra és a sajtón keresztüli nyomásgyakorlásra. Lluís Clavell prelátus, az Opus Dei tagja, az Aquinói Szent Tamás Pápai Akadémia rendes tagja, vagy Maurizio Gronchi, a római Pápai Orbán Egyetem dogmatikaprofesszora – a többi konzultorral együtt – bizonyára mindent meg fognak tenni annak érdekében, hogy még a legkevésbé tájékozott újságírók számára se tűnhessen úgy, küszöbön áll az egyház kétezer éves tanításának megváltoztatása. A főrelátor – Erdő Péter – személye viszont a rendkívüli szinódus tapasztalatai alapján valamennyi résztvevő számára biztosítékot jelenthet a problémák nyílt megbeszélésére…

Vagyis világossá vált, hogy a sokféle nézet ütközése jelentős részben kommunikációs probléma, ám a Szentszék csak kismértékben tudja befolyásolni a tömegtájékoztatást. A híradások és a vélemények ugyanis a világ legnagyobb hírközlő csatornáiban éppúgy reménytelenül összekeverednek, mint az alig ismert egyszemélyes blogok szerzőinek írásaiban. Ferenc pápa a rendkívüli családszinódus által felkavart indulatokat és a katolikus közösség némiképp felháborodott részét azzal nyugtatta az argentin *La Nación* című lapnak 2014 decemberében adott igen fontos interjújában, hogy nem konklúziókról, csupán szinódusi folyamatokról van szó, amelyek még nem értek a végükhöz. Nem fordulhat elő az egyház tanításának megváltoztatása: „Mindig kialakulnak félelmek. De miért nem olvassák el a dolgokat, miért csak egy napilap cikkét olvassák el, nem pedig azt, amiről a szinódus döntött, amit publikáltak? Mi a szinódus eredménye, mi az, mi számít? A szinódus zárójelentése, a záróüzenet és a pápa beszéde. A szinódusból ez az, ami végleges, de viszonylagossá és időlegessé válik ez is, mert ebből készül el a következő szinódus előkészítő dokumentuma" – nyilatkozott Ferenc pápa.

Hasonlóan érvelt a személyesen őt ért bírálatokra is: az *Evangelii gaudium* kezdetű apostoli buzdítása és a *Lumen fidei* kezdetű enciklika világosan fogalmaznak, ezek alapján aligha lehet a tanítás önkényes megváltoztatásával vádolni. Úgy tűnik tehát, komoly veszélyforrás lett a pápa rendkívüli sajtónépszerűsége, hiszen – mint az a hazai liberális és baloldali hírközlési eszközök gyakorlatából is világosan érzékelhető – sok információ-továbbítónak és véleményformálónak egészen meglepő és leplezetlenül vágyvezérelt elgondolásai vannak a Szentszék működésére vonatkozóan. Elég csak az online tartalomszolgáltatók sokszor maró gúnnyal és kioktató stílusban megfogalmazott képtelenségeit olvasni a pápa vélt kijelentéseiről, akár az állatok üdvözüléséről, akár a Vatikán által immár engedélyezett abortuszról, akár az egynemű párok házasságáról van szó.

Persze a rendkívüli szinódus eseményei egyáltalán nem azt mutatják, mintha nem lenne számtalan nyugtalanító jele a heterodoxia legmagasabb szinten való képviseletének. „A szinóduson senki sem beszélt homoszexuálisok közötti házasságról, nem is gondoltunk rá" – nyilatkozta a Szentatya. „Arról be-

széltünk, hogy ha egy családban van egy meleg fiú vagy lány, hogyan tudja a család nevelni, hordozni, és hogyan segítsük az ilyen családot, hogy kezdeni tudjon valamit ezzel a kissé szokatlan helyzettel." Ez természetesen nagyon fontos cél, viszont az is tagadhatatlan, hogy a szinódus munkadokumentumába, az instrumentum laborisba mégiscsak belekerült néhány olyan kitétel, ami alapján feltételezhető, hogy a szinódus résztvevőinek a nézetei csöppet sem tekinthetők egységesnek.

Előbb az ún. „konzervatívok" és „tradicionalisták" hangsúlyozták, hogy a katolikus egyház tanítása nem változtatható meg többségi szavazással; majd később, többek között a *La Nación*-nak adott interjújában, Ferenc pápa is hasonló gondolatot emelt ki. A szinódus nem képviseleti demokrácia; a gyűlésen mindenki a maga álláspontját képviseli (ami – tegyük hozzá – remélhetőleg nem egyéni álláspont csupán), és nem lehet figyelembe venni, mit képviselnek a „küldők", a helyi egyházak.

És ez valóban nagy szerencse, ugyanis a rendkívüli szinódus előtt szétküldött kérdőívek sok helyi egyház híveinek meglepő nézeteit is tükrözik. Például az Esztergomtól nem túl távoli grazi egyházmegyében a hívek elsöprő többsége, 96 százalék nyilatkozott úgy, hogy jó lenne, ha a szentségeket az elvált és újraházasodott pároknak is kiszolgáltatnák. Úgy tűnik, az itt élők 71 százaléka nem gondolja úgy, hogy a házasság alaptermészetéhez tartozik, hogy egy férfi és egy nő kösse, vagyis támogatják a homoszexuális kapcsolatok egyházi elfogadását. Ehhez képest az már nem is meglepő, hogy 95 százalékuk szeretné, ha az egyház nem ellenezné az óvszerhasználatot és a fogamzásgátlók használatát. A katolikus Ausztria álláspontja tehát elég jelentősen ellentétes Róma tanításával, de úgy tűnik, lényegében nagy eltérés e kérdésekben az egész nyugati világban nem tapasztalható.

Ami azt is jelenti, hogy a tradicionalisták és konzervatívok érvelése nem kis mértékben problémás. Mindezek alapján valóban mondható-e, hogy az apostoli tanítás nem térhet el a keresztény gyülekezetek hitétől? A jelek szerint ugyanis a nyugati egyház tagjainak döntő többsége nagyon is eltér Róma tanításától, és éppen olyan változtatásokat szeretne elérni, amelyek szöges ellentétben állnak kétezer év hagyományával, viszont nagyon is megfelelnek a mai nyugati konzumtársadalmak elvárásainak.

AZ ÚJJÁSZÜLETÉS KÁPOLNÁJA, DEVECSER
Építész: Makovecz Imre. Fotó: Dénes György

Az afrikai és az ázsiai egyházak persze ellenzik mindezt. És éppen ez okozza a konfliktust. Hiszen melyik helyi egyház az, amely minden fél számára, a tradicionalistáknak, konzervatívoknak és a „szabadkatolikusoknak" egyaránt hitelt érdemlően jelentheti ki, mi is az eredeti tanítás? Lehetséges-e megegyezés, vagy elkerülhetetlen egy, az arianizmus korát idéző újabb jelentős egyházszakadás?

Mindez egyelőre titok. De lehetséges, hogy a közeljövő nagy eseményeire igen komoly hatást fog gyakorolni az a pápai döntés is, amelyik lehetővé teszi, hogy megnyíljanak a Vatikáni Levéltár közelmúltban keletkezett titkos aktái, amelyek a Szentszék törekvéseit mutatják be az argentin katonai diktatúrák idején. Ennek az ingoványos területnek a dokumentumai végleg tisztázhatják Jorge Mario Bergoglio jezsuita tartományfőnöki szerepét a Jálics-ügyben, de nem várt következményeket is eredményezhetnek a felszabadítás teológiájával kapcsolatosan.

A teológiai érveket világosan megfogalmazta Joseph Ratzinger, a hittani kongregáció prefektusaként. De lehetnek más, eddig ismeretlen szempontok is. Aligha véletlen, hogy szinte egy időben az archívum megnyitásának hírével a *National Review*-ban nyilatkozatot tett a legendás román hírszerző, a Securitate egykori vezetője, Ion Mihai Pacepa, hogy a felszabadítás teológiája nem a sajátos latin-amerikai egyházak „találmánya" volt, hanem egyenesen a szovjet titkosszolgálaté. A KGB munkáját Pacepa szerint egy igazi szakember, Kirill pátriárka is segítette Mihajlov álnéven... Nagy kérdés, a hetvenes években mit tudott erről a Szentszék – már ha igaz a történet. Előbb vagy utóbb, de minden titokra fény derül.

Fáy Zoltán

„LESZ ITT MÉG VIRÁG?"

Az eredményes roma felzárkóztatási törekvések között különösen figyelemreméltó, hogy az évtizedek óta Berlinben élő Snétberger Ferenc világhírű gitárművész és zeneszerző Magyarországon hozta létre tehetségfelfedező és gondozó ze-

neiskoláját. Snétberger maga is hátrányos helyzetből indult. A zenélést édesapjától tanulta. Pályája indulásától elkötelezett a romák felzárkóztatása mellett. A Snétberger Zenei Tehetség Központba nyílt válogatáson bekerülő fiatalok három szakaszban 12 hetet töltenek együtt évfolyamonként, s személyre szabott, tudásszintjüknek megfelelő tanári segítséget kapnak. A zene mellett angolt is tanulnak.

Almási Tamás, *Tititá* című egész estés dokumentumfilmjében két éven keresztül követte az első évfolyam egyik diákjának, Kuru Antalnak a sorsát. Hogy miért épp az övét a hatvan gyerek közül? Mert a 18 éves Anti még társai között is halmozottan hátrányos helyzetű. Az edelényi cigánysorról érkezett, ahonnan – ahogy maga megfogalmazza – már nincs lejjebb. S valóban: vezetékes víz nélküli, egyszobás lakásban élnek, ketten alszanak egy ágyban. Anyja, a korán megöregedett asszony, nem fűz nagy reményeket Anti kitörési próbálkozásához, bár szeretné, hogy „egy kicsit jobb legyen neki". Látható szorongással, ki nem mondott félelmekkel néz a kapuból fia után.

Anti viszont megfogalmazatlan, de határozott reményekkel vág neki az útnak. Tizenegy éves kora óta autodidakta módon gitározik, s bízik magában. Nyilván szárnyakat adott neki, hogy beválogatták, tehetségesnek találták. A táborban azonban rövidesen szembesül vele, hogy mérhetetlen hátránnyal érkezett: nem csak azért, mert ő az egyetlen, akinek nincs mobiltelefonja, de nem ismeri a kottát, alapfokú zeneelméleti kérdésekkel nincs tisztában. Hetyke önbizalma nem tart soká. Egy idő után valósággal megretten a feladatoktól s attól, hogy az új környezetben rádöbben, milyen mélyről is érkezett. Ráadásul nincs tudása, tapasztalata a rendszeres munkáról, a kitartásról, arról, hogy a tehetség szorgalom nélkül nem elegendő. Anti eleinte magyarázkodik, kibúvókat keres, lefegyverző mosolya nem hagyja cserben, de aztán eljön a mélypont. Nem jár az órákra, alvásba menekül. A néző rettegve várja, hogy kicsapják, elzavarják, ami egy úgymond „rendes" iskolában már rég bekövetkezett volna. (Még az is felmerül bennünk, hogy csak azért maradhat, mert egy film főszereplője.) Valószínű azonban, hogy ebben a tehetséggondozásra szerveződött intézményben tudják, hogy minden gyerekért egyenként kell megküzdeni. Még időben érkezik egy angyal, egy empa-

tikus zenetanárnő személyében, aki mérhetetlen türelemmel segít megkapaszkodni Antinak. Különös, hogy a társai nem foglalkoznak vele, pedig láthatóan magányos, mintha mindenkinek inkább a saját előmenetele lenne fontos. Anti csak akkor lesz tényező a többiek számára, amikor közös fellépésre készülnek, s az ő érdekük is, hogy a zenekarban jól szerepeljen. Anti számára a fellépés, a színpadra kerülés a nagy motiváció. A táborban a jól teljesítők számára adódik lehetőség a közönség előtti megmérettetésre. Legyen az kisvárosi, hétvégi szórakoztatás vagy a művészek álma, a Művészetek Palotája. Anti sóvárogva nézi színpadra kerülő társait, s össze is szedi magát, hogy legközelebb a fellépők közé kerülhessen. Mégsem kerül be a válogatásba, bár önmagához képest már jól teljesített. Vérzik a szívünk, hogy Anti nem lehet ott a MÜPA-ban, a nagy bemutatkozáson, de érezzük, hogy még nem tart ott. Színpadra fog-e jutni valaha is? Egyáltalán, vezet-e út valahova az edelényi cigánysorról? Egyelőre Anti egy másik, kicsit konszolidáltabb cigánysoron lakik családjával, s szabadidejében fiatalabb társait tanítja a ti-ti-tá-ra. Mert megtapasztalta, hogy anélkül nem megy. Leérettségizett, ez is óriási dolog, s valószínűleg a Snétberger táborban tanultaknak, tapasztaltaknak köszönhető. A film végén látható feliratokból kiderül, hogy az első évfolyam fiataljai közül korántsem jutott mindenki az áhított zenei pályára, de elvégezték a középiskolát, és kapcsolatban maradtak a zenével is.

Almási Tamás dokumentumfilmjének fő erénye, hogy nem marad meg egy pozitív példa bemutatásának szintjén, az alapító személye háttérben is marad, csak mint pedagógussal találkozunk vele. A szerethető főhős sorsán keresztül rávilágít a halmozottan hátrányos helyzetű roma és nem roma fiatalok képzési nehézségeire. Mert más, nem művészeti oktatási közegben ugyanezekkel a nehézségekkel kell megküzdeni az óvodában, az általános iskolában. És az alapok is mindenütt hiányoznak, nincs segíteni képes családi háttér, s nincs tapasztalat a munka, a szorgalom fontosságáról. S vajon vannak-e máshol is olyan alázattal, empátiával megáldott tanárok, mint a Snétberger Tehetség Központban? Ez nem költői kérdés: hiszen, bár elvileg egyre több tanár jut egyre kevesebb diákra, a „sajátos nevelési igényű", azaz több hozzáértő nevelői munkát

igénylő gyermekek száma nő. Almási ennek tudatában nyúlt e több mint aktuális témához, és készített egy olyan dokumentumfilmet, amelyet minden oktatással és társadalmi felzárkóztatással foglalkozó szakembernek látnia kellene.

Tóth Klára

EURÓPAI KÖZGAZDASÁGTAN? MAGYAR ISKOLA – ÚJRA?

Gondolatok Csaba László könyve kapcsán

A tudományos eredményesség csúcsát a közvélemény szerint a Nobel-díj elnyerése jelenti, és valóban elmondható, hogy a legtöbb esetben az adott tudományágban széles körű elismertséget kivívó, kiemelkedő teljesítménnyel lehet feljutni a csúcsra. Ám nem mindegy, hogy a csúcsot ki honnan közelíti meg. Ha olvasónk történetesen az amerikai MIT (Massachusetts Institute of Technology) vagy a Chicagói Egyetem közgazdaságtan-professzora, akkor van egy bizonyos kicsi, de nem elhanyagolható esélye arra, hogy elnyeri a svéd jegybank (Sveriges Riksbank) által Alfred Nobel emlékére alapított díjat, amellyel a kiírás szerint a közgazdaság-tudományhoz való kiemelkedő hozzájárulást ismerik el és honorálják.

A díj tehát európai kezdeményezés, a pénzdíjat a svéd jegybank nyújtja. Elsőként két európai közgazdász nyerte el, még 1969-ben: Jan Tinbergen, holland tudós, és a norvég Ragnar Frisch. A 2014-es díjazott is európai, a francia Jean Tyrole. De ezeknek a neveknek a felvillantása elfedi a valóságot: ha ugyanis áttekintjük a díjazottak nevét, a teljes időszakot erős amerikai dominancia jellemzi: a legtöbb Nobel-díjas közgazdász az Egyesült Államokban élt és dolgozott. A Chicagói Egyetem önmagában 28 közgazdasági Nobel-díjassal dicsekedhet. Az MIT holnapján 81 Nobel-díjas nevét találjuk, abból 28-an részesültek közgazdasági Nobel-díjban. Maga Jean Tyrole is megtalálható az MIT listáján, hiszen ott szerezte doktori fokozatát, vendégtanár volt éveken át.

Az adatok valóban azt mutatják, hogy a közgazdaságtan fokozatosan amerikai tudománnyá vált. Érdekes, hogy más tudományágban nem érvényesül ilyen mértékben az amerikai túlsúly. Indokolt tehát, hogy rápillantsunk az ügyre, és ennek kapcsán a közgazdaságtan állapotára, különösen annak ismeretében, hogy a 2007-2008-ban az Egyesült Államok pénzügyi piacairól kiinduló krízis erősen rontott a közgazdaságtan társadalmi megítélésén, művelőinek presztízsén. Talán már kellő idő telt el a válság kitörése óta annak megállapításához, hogy miként érintette – ha érintette egyáltalán – az üzleti világban, gazdasági folyamatokban lezajló nagy krízis a tudományág egészét.

Ami az amerikai túlsúly okait illeti, az ügy megértését érdemes nyelvi vonatkozással kezdeni. Először is angolul kell publikálnia annak, aki azt akarja, hogy mondanivalója széles körben hasson. Ez nem volt mindig így. Igaz, a gazdaságtan első általánosan elismert, korszakos munkája angol nyelven íródott: 1776-ban jelent meg a skót Adam Smith nagy műve, a *Wealth of Nations*, amelyet magyarul *Nemzetek gazdagsága*, illetve *Nemzetek jóléte* címen fordítottak le. Thomas Malthus, David Ricardo és más brit szerzők írták azokat az immár klasszikus műveket, amelyek révén a közgazdaságtan modern társadalomtudományi ággá lett a 19. század elejére. A közgazdaságtan kialakulását és fejlődését azonban sok más nemzet gondolkodói és gyakorlati művelői is elősegítették. A nagy személyiségek közül megemlíthető Jean-Baptiste Colbert, aki XIV. Lajos pénzügyminisztere volt, vagy François Quesney, a fiziokrata irányzat megalapozója, akinek követői kezdték magukra alkalmazni a közgazdász (économiste) elnevezést. Máig emlegetjük Jean-Baptiste Say, a francia közgazdász nevét és munkásságát (*Traité d'économie politique*, 1803). És ott vannak a nemzetgazdaságtan (National-Oekonomie, Politische Oekonomie) klasszikus német szerzői: Bruno Hildebrand, Wilhelm Roscher, vagy éppen Friedrich List, akinek tanai erősen hatottak Kossuth Lajos közgazdasági nézeteire, és akik miatt a tudomány művelői akkor még járatták és olvasták a német nyelvű vezető folyóiratokat.

De említeni kellene más nemzetek szülöttjeit is, hiszen az olasz, skandináv, spanyol, lengyel, vagy éppen a magyar tudósok rengeteget hozzátettek a közgazdaságtan tudománnyá válásához, amint erről az enciklopédikus tudású Kautz Gyula

tanúságot ad korának és a megelőző századoknak a közgazdasági munkásságát feldolgozó nagy művében (*Die geschichtliche Entwicklung der National-Oeconomie and ihrer Literatur*, 1860). Ő dr. Julius Kautz néven németül írta meg művét, amelyben érdemben tárgyalja a magyar gazdaságtan nagy művelőinek gondolatait is. Kautz egyébként hazánkban gyakorló gazdaságpolitikusként is ismert: 1892-től 1900-ig állt az Osztrák–Magyar Bank élén, a valutarendezés izgalmas és fontos időszakában. A magyar gazdaságtan nagy alakjai (Heller Farkas, Navratil Ákos) magyarul és németül is jelentőset alkottak.

Mondhatjuk: mindez régen volt. Mostanra már a nemzetgazdaságtan, politikai gazdaságtan fogalma is kiszorult a szóhasználatból, vagy jelentést váltott. Az egyetemi hallgatók a közgazdasági tudásukat világszerte leginkább valamelyik amerikai economics tankönyvből vagy annak fordításából merítik. A nagy áttörést még Paul Samuelson (MIT) híres tankönyve hozta meg (*Economics: An Introductory Analysis*), amelynek 1948-as első kiadását számtalan új kiadás és fordítás követte. Nálunk is már a politikai rendszerváltozás bekövetkezése előtt, 1987-ben megjelent, és bekerült a közgazdaság-tudományi oktatásba Samuelsonnak Nordhausszal írt könyve. (Megjegyzem, aki tudott angolul olvasni, lényegében minden fontos szakirodalomhoz hozzájuthatott a tervgazdaság hanyatló szakaszában, a késő kádári években.)

De nem ez mostani témánk, hanem a közgazdaságtan mai helyzete, és annak részeként a tan amerikanizálódásának folyamata. Apropója pedig Csaba László akadémikus nemrég megjelent könyve: *Európai közgazdaságtan* (Budapest, 2014, Akadémiai Kiadó). Ennek a műnek a felépítését követve tekintünk itt át négy nagy témakört. Ezek: a közgazdaságtan európaisága; a szociális piacgazdaságtan európai fogalma; a kelet-középeurópai rendszerváltozás értékelése; a rendszerváltozás gazdaságtanának a közgazdasági elmélethez való hozzájárulása. Nem szabályos könyvismertetést tárok az Olvasó elé, inkább azokra a vonatkozásokra reflektálok, amelyek sokunkat érintenek, és így e lap hasábjaira kívánkoznak.

Ismerve azt, hogy nemrég milyen következményekkel járó pénzügyi válság tört a fejlett világra és a szorosan kapcsolódó országokra, kézenfekvő a kérdés: ennek nyomán megváltoztak-e a közgazdaság alaptételei? Azt gondolhatnánk, hogy

a váratlanul mély (noha nem egészen váratlanul kitörő) gazdasági visszaesés hatására őszintén és mélyen magába nézett a közgazdász társadalom. Ez azonban nem teljes mértékben mondható el. Pedig a válság kitörésekor sokat írtak arról, hogy mi csúszott félre a gazdaságban. A döntéshozói körnek fel kellett tennie a kérdést, hogy vajon érvényesek-e még a főáramú közgazdaságtan ajánlásai. Ám azt nem mondhatjuk, hogy a 'mainstream' közgazdaságtan meghatározó képviselői nyilvános önkritikát hirdettek volna meg. A gazdasági válság persze tény, amivel valamit kezdeni kellett: a gazdaságtan művelői között az első időszakban fel is léptek orientációs zavarok. Azokat azonban nem követte paradigmaváltásig eljutó önvizsgálat. Válság? Milyen válság? Kinek a válsága? Sokkal inkább ez jellemezte a vezető elméleti közgazdászok megszólalásait.

A korábbi időszak gazdasági sikerei inkább adtak volna alapot arra a magabiztosságra, amelyre példa lehet Robert Lucas-nak, a Chicagói Egyetem Nobel-díjas professzorának csupán fél évtizeddel a súlyos visszaesés előtt megjelent publikációja, és benne a modern makroökonómia dicsérete, azon az alapon, hogy „annak központi problémája, vagyis a depresszió-megelőzés gyakorlatilag már évtizedek óta megoldódott" (Lucas, 2003). 2007 után azonban nemcsak megtört a növekedés, hanem hirtelen megrendült a fejlett világ uralkodó gazdasági modelljébe vetett hit. Felerősödtek a piacgazdasággal (kapitalizmussal) szembeni mindig is jelen levő ellenérzések, kritikai irányzatok, és széles körű felmérések szerint nagyot esett a piacgazdasági alapértékek társadalmi támogatottsága, még a viszonylag magas anyagi szinten élő társadalmakban is.

Hogyan lehetséges, hogy a világméretűvé növekvő pénzügyi zavar nem vezetett el a közgazdasági főirány meggyengüléséhez? Márpedig nincsenek jelei a meggyengülésnek: amint Csaba László a vezető (amerikai) szakfolyóiratok átvizsgálása nyomán kimondhatta: doktrinális kérdésekben a fősodor („mainstream") ma talán még erősebb is, mint korábban. Az úgynevezett nagy impakt-faktorú folyóiratokat nézte át, mint amilyen a *Journal of Economic Literature, Journal of Economic Perspectives, Annual Review of Economics, Journal of Political Economy*, amelyeket mind az Egyesült Államokban szerkesztenek. Az ezekben megjelent cikkek sokat nyomnak a latban, ha

szakmai előrejutásról, professzori állásról vagy kutatási pályázat elnyeréséről van szó. Léteznek kiváló európai lapok is, mint egyebek mellett az *Economic Journal, European Economic Review, Scandinavian Journal of Economics, Kyklos, Economic Policy*, ám ezek impakt-faktor szerinti besorolása a legtöbb minősítőrendszerben elmarad az amerikai folyóiratokéi mögött.

Nos, az amerikai vezető orgánumok szerkesztőbizottságai talán nem hirdetik magukról, hogy ők képviselnék a közgazdaságtan mai fő áramlatát, ám tartalomelemzéssel kimutatható, hogy a tudománymetrikai értelemben vett legbefolyásosabb lapok valóban a közgazdasági fősodorhoz tartoznak, és nyilván nem is kívánják feladni domináns helyzetüket. Véges számú szakmai lap tartósan fennálló dominanciájából az is következik, hogy leszűkül az elfogadott nézetek tartománya, ami önmagában gond. Továbbá a kialakult helyzet torzítja az akadémiai teljesítmény mérését: a vezető lapokban való megjelenés sokat javít az egyénnek a tudományos rangsorokban elfoglalt helyén, míg ha valaki más felfogású egyéb lapokban publikálna, az impakt-faktor töredékét mondhatná magáénak.

Mindez akkor is jelentős ügy, ha tudjuk, hogy a folyóiratok társadalmi súlyát és jelentőségét a mai tudományos értékelő rendszerek jelentősen túlbecsülik. Vannak adatok arra, hogy a lektorált szakfolyóiratokban megjelent cikkek egyharmadát soha senki nem idézi a társadalomtudományban, és tíz körüli azok száma, akik egy szakcikket végigolvasnak, és nem csak belenéznek.

Mi a helyzet a szakkönyvekkel? Korábban, főként az európai kontinentális hagyományok értelmében az adott igazi szakmai rangot és garantált előrejutást a tanári pályán, ha az illető könyvet publikált. Csaba László egyértelműen a könyvek (monográfiák) pártján áll: főként a társadalomtudományokban még mindig ez a legfőbb útja a tudományos gondolatok kifejtésének és közzétételének. Be kell azonban látnunk, hogy korunk nem kedvez a szakkönyveknek. Az emberek eleve kevesebb könyvet olvasnak, a fiatalok különösen leszokóban vannak a könyvekről. Ezt a szomorú trendet erősíti fel az, hogy számos szakmai minősítési rendszerben, bármily különösen is hangzik, a könyv írásáért járó pontszám csak töredéke annak, mint amit egy kiemelt besorolású folyóiratban megjelentetett cikkért kap az ember. Míg

a cikket, műhelytanulmányt, posztert lineárisan, az első laptól az utolsó oldalig szokás olvasni, addig a könyvvel képzeletbeli dialógust folytat az elmélyült olvasó; talán leteszi, hogy később visszatérjen rá. Tudjuk, a könyveknek megvan a maguk sorsa.

Csaba László végül is bizonyos optimizmussal szól a könyvet még mindig fontosnak tartó európai tudományosság jövőjéről; hisz abban, hogy a közgazdaságtant ténylegesen társadalomtudományként felfogó európai közgazdaságtan fennmaradhat. Mik is a jegyei a közgazdaságtan európaiságának? Egyebek között az, hogy a kutató ismeri és tiszteli kutatási területének történelmi gyökereit, a tudós nem áldozza fel a technikai kifinomultságért és eleganciáért azt az ambícióját, hogy hasson a társadalom életére. Európai felfogásban a kutatásnak kapcsolódnia kell a társadalom igényeihez, és nem zárkózhat be a módszertanilag steril, pozitivista kutatói világba. Nem naiv ez egy kissé? Egyáltalán nem az. Igaz ugyan, hogy a közgazdaságtan művelői nem vitték túlzásba a magukba tekintést a válság évei alatt. De azért a szakma mégis egy fokkal fogékonyabb lett a korábbiakhoz képest a heterodox irányzatok iránt, és talán jobban figyel arra, hogy a nagyközönséget mi érdekli. Ezért mégis feltételezhető, hogy a merev ortodoxia pozíciói gyengülni fognak.

Ugyanakkor van az emberben egy nagy adag szkepszis azt illetően, hogy az európai közgazdaságtan, és különösen a nemzeti közgazdasági irányzat (mint volt annak idején skót, osztrák, skandináv vagy éppen a magyar iskola) képes lesz-e újjászületni. Tudományos iskolák vagy szellemi irányzatok persze most is léteznek, rendszerint valamilyen kutatóintézet, folyóirat vagy kiadó köré szerveződve, ám a tudományos munkaerő piacán érvényesülő logika, a lapok szerkesztőbizottságainak nemzetköziesedése a nemzeti vagy regionális iskolák léte ellen hat. Ha kiemelkednek is új irányzatok, azok is igyekeznek megszerezni a tudományos elismertségről döntést hozó nemzetközi testületek támogatását. Ez utóbbiak pedig értelemszerűen a fősodort alkotó irányzatokhoz kötődnek.

Ma már aligha mondhatnánk, hogy létezik magyar közgazdasági iskola, még olyan értelemben sem, mint ahogy az 1960-as években az új gazdasági mechanizmus néven megismert sajátos szocializmus-változathoz kötődve, azt szellemileg

előkészítve, de ahhoz mindenképpen viszonyulva bizonyosan létezett. Ugyan akkor sem soroltam magam a reformközgazdászok közé, de kétségtelenül jegyzett, ismert irányzatot képviseltek – amíg azután a sajátos magyar reformkommunista különút le nem zárult, és azzal a terv és a piac összebékítésén munkálkodó magyar közgazdasági irodalom iránti érdeklődésnek is vége lett. Most nehéz lenne egyetlen domináns irányzatot megnevezni, ami egyébként egyáltalán nem baj. Viszont nem is mondhatjuk jó lelkiismerettel, hogy a „magyar közgazdász vagyok" bemutatkozásra bármily különösebb reakciót lehet elvárni nemzetközi közegben.

Ugyanakkor jómagam Csaba Lászlónál némileg optimistább vagyok a kötetben vizsgált második téma, nevezetesen a szociális piacgazdaság fogalmának életképessége és relevanciája dolgában. Sokan gondolják úgy, hogy a szociális piacgazdaság – vagy a német nyelvű eredetiben: Sozialmarktwirtschaft – már az eszmetörténet és a gazdaságpolitikai gyakorlat lezárt fejezetei közé tartozik. Kétségtelen, régen volt, amikor a második világháborút követő igen sikeres német újjáépítés szakasza összekapcsolódott a Wilhelm Röpke, Walter Eucken, Alfred Müller-Armack, Ludwig Erhard nevéhez köthető úgynevezett ordo-liberális közgazdasági irányzattal. Ez már valóban nincs jelen a mai gazdaságelméleti gondolkozásban. Pedig a német gazdasági csoda (Wirtschaftswunder), amely a háború sújtotta Nyugat-Németországot ipari és külkereskedelmi nagyhatalommá tette, ténylegesen erre az elméleti háttérre támaszkodott.

Ám immár gazdaságtörténeti tény, hogy a háború utáni gyors gazdasági növekedés időszaka fokozatosan lezárult, az NSZK is jórészt belesimult a nyugat-európai jóléti államok sorába az 1980-as években. Azzal egy időben az ordo-liberalizmus és a szociális piacgazdasági modell iránti érdeklődés is elhalványult. Tudni kell viszont ehhez, hogy akkor volt fénykorában a globalizációs folyamat a maga amerikai akcentusával. A nyugatnémet gazdasági-társadalmi rendszer így is megőrzött bizonyos intézményi elemeket a szociális piacgazdasági koncepcióból, mint amilyen például a vállalati és ágazati szintű egyeztetések rendszere (Mitbestimmung). De kétségtelen, hogy a szociális piacgazdaság mint közgazdaság-elméleti irányzat mellékszál, heterodox irányzat maradt Németországon kívül,

sőt idővel ott is. Először a Keynes nevéhez köthető aktív állam koncepciója vált dominánssá a vezető gazdaságokban, majd később a keynesianizmus elvesztette fősodor rangját a monetarizmus és a kínálati közgazdaságtan előretörésével. Mindenesetre úgy látszott, hogy a szociális piacgazdaság modellje végleg a jelentéktelenségbe süllyed, még Németországban is.

Amint Csaba László exponálja az erről szóló fejezetben, a modell szónak két jelentése van. Az egyik közgazdaság-elméleti iskolát jelent, míg a modell szó másik jelentése olyan gazdasági rendre utal, amely mások számára mintaként szolgálhat. Bármelyik értelmezését vesszük a modell szónak, a gazdasági csoda éveit követően Nyugat-Németország a szociáldemokraták irányítása alatt egy másik modellre tért át: ténylegesen jóléti állam lett, maga mögött hagyva a gazdasági versenyképességhez és a vállalkozási ethoszhoz erősen kötődő szociális piacgazdaság felfogást, amelyből a szociális jelző ellenére egyértelmű piacpártolás és féken tartott állami szerepvállalás következett. Nem is meglepő, hogy a német gazdaságban idővel versenyképességi gondok merültek fel, amelyek a német újraegyesülést követően felszínre is kerültek az 1990-es évek elejére. Ám addigra már a szociális piacgazdasági modell vonzereje megkopott, csaknem feledésbe merült.

Mielőtt a modell mai relevanciájának ügyét taglalni kezdenénk, szembe kell nézni azzal, hogy a szociális piacgazdaság fogalmához egy sor félreértés tapad. Maga a szociális jelző is felelős ezért: a német nyelvben a Sozial mást jelent, mint az angolban vagy éppen a magyarban. Szociális piac, azaz társadalmi, társadalmasított piac – ez sokak feltételezésével szemben az eredeti német kontextusban nem kevesebb vagy puhább piaci rendet jelent. A társadalmi jelző sokkal inkább utal arra, hogy a társadalom minden főbb rétegeinek részt kellene vennie az értékteremtő gazdasági tevékenységekben, azaz a modell követői elvetik a jóléti társadalmakban gyakori jóléti függést, amelynek következtében széles rétegek élnek állami juttatásokból. A szociális (társadalmi) jelző értelme tehát nem keverhető összse a szociális nővér vagy szociális juttatások szókapcsolatban szereplő hasonló szóalak jelentésével. A modell hívei elvetik a társadalomra rátelepedő, túl kiterjedt államot, csakúgy, mint a gazdasági versenyt veszélyeztető túl nagyra duzzadt vállalatot,

a „big business"-t. Ezért akár azt is mondhatjuk, hogy a szociális piacgazdaság rendszere piacosabb rendet (kapitalizmust) jelöl, mint mondjuk a jóléti állam koncepciója. Tudjuk, hogy Wilhelm Röpke vitában állt Keynes több nézetével, így például a gazdaságpolitika eszközévé tett valutagyengítéssel, mesterséges inflációnöveléssel. Amint egyszer maró éllel szólt Keynes nagy művéről, az *Általános Elmélet* címén közzétett opusáról: „Ha Mr. Keynes nem írta volna meg e munkáját, a közgazdaságtan bizonyosan szegényebb lenne. Mi viszont gazdagabbak."

Röpke, Eucken, Erhard, Adenauer nevének említése elég kellene legyen ahhoz, hogy egy pillanatra se keverjék össze a társadalmi (szociális) piacgazdaság fogalmát a szocializmussal, annak bármely változatával. Holott ez bizony sűrűn megesett; jól emlékezhetünk arra, hogy a Magyar Szocialista Párt vezetői minden fenntartás nélkül kinyilvánították a szociális piacgazdaság iránti támogatásukat. Valójában a magyar szocialisták – különösen azáltal, hogy mind kormányon, mind pedig az ellenzéki években a baloldali liberális SZDSZ-szel voltak szövetségben – igen távol álltak értékrendben és a gazdaságpolitikai gyakorlatot tekintve az említett német személyiségek értékeitől és az általuk képviselt modelltől.

A fogalmi bonyodalmat tovább növeli az, hogy Röpke könyve annak idején (még a második világháború utolsó éveiben) *Harmadik út* címen jelent meg magyarul. Annak akkor világos értelme volt, hiszen az irányzat elvetette a gazdaság feletti állami kontroll minden formáját, legyen az a hitleri irányított gazdaság vagy a szovjet tervgazdaság, és másfelől megkülönböztette magát az akkori Egyesült Államok erősen monopolizálódott kapitalizmusától. De aki azt gondolta, hogy Röpke és az ordo-liberalizmus közgazdasági nézetrendje valamiféle középutat mutat a kapitalizmus és a szocializmus között, az félreértette a szociális piacgazdaság mibenlétét.

Igazából az sem sokat segített a tisztánlátásban, hogy később Erhard politikai pozícióban *Jólétet mindenkinek (Wohlstand für Alle)* című könyvben fejtette ki közgazdasági nézeteit: ez a címválasztás meglehetősen populistának hangzik, amelyet komoly akadémiai ember nem vállalna – de a szerző akkor már politikusként a korszellemnek megfelelő címmel kívánta nyomatékosítani a kétségtelenül igen sikeres német modell eré-

nyeit. Erhard javára szól, hogy maga a könyv mentes minden populista ígérgetéstől. Mégis a szociális és a jóléti jelzők összekapcsolódása gondot okoz. A német viszonyok között használt Ordoliberal szókapcsolat pedig más nyelveken, más közegben nem sokat árult el a modell közgazdaság-elméleti tartalmáról.

Mindazonáltal hiba lenne a szociális piacgazdaság fogalmát a múltbéli dolgok közé sorolni, vagy azt hinni, hogy fogalmi félreértésből került be a kifejezés mondjuk a lengyel alkotmányba, vagy a mi 1989-es alkotmányunkba. Sőt tartalmi elemzéssel kimutatható, hogy a Röpke, Eucken és mások által kidolgozott gazdaságelmélet számos fontos építőeleme idővel szervesen beépült a mai európai gazdasági rendbe. Ilyen a kis és közepes vállalatok (KKV) számára nyújtható állami támogatás elfogadása az Európai Unióban: ez nem csekély jelentőségű kivétel az állami támogatás általános tilalma alól. Valójában valamennyi európai kormány nyújt bizonyos támogatást, ösztönzést a KKV-szektor számára, anélkül, hogy bárkiben felmerülne a Mittelstand megerősítéséhez fűződő koncepció valódi történelmi eredete. De ugyancsak uniós alappolitikának számít a termékpiaci verseny tisztaságán való szigorú őrködés, és ennek részeként a piacaik feletti uralomra törekvő nagyvállalatokkal szembeni határozott fellépés. Az Európai Bizottságon belül rendszerint a versenypolitikáért felelős biztos a legismertebb személyiség, hiszen az ő kezében tényleges hatalom van, amelyet sűrűn alkalmaz a modern piacgazdaságokban olyan gyakori versenykorlátozó praktikákkal szemben. Nem túlzás azt állítani, hogy az európai gazdaságpolitikai felfogás központi elemének számító versenypártolás a szociális piacgazdasági iskolának a máig élő és ható örökségei közé tartozik.

Hasonló örökségnek gondolom a társadalmi és gazdasági konfliktusok kezelésének európai gyakorlatát. Az EU szociális chartájába foglalt munkaügyi szabályokat és eljárásokat, a szociális partnerek közötti társadalmi párbeszéd intézményes rendjét szokták neo-korporatívnak nevezni, olyannak tehát, amely távol áll az önszabályozó piacgazdaság angolszász felfogásától. Ez a mai európai szociális rend és konfliktuskezelő keret valójában visszavezethető a szociális piacgazdasági modellben fontos helyet betöltő érdekegyeztetési és együtt döntési (Mitbestimmung) gondolatra és annak német gyakorlatára.

Végül megemlíthető az inflációnak mint makrogazdasági instrumentumnak az elvetése az uralkodó európai felfogásban. Az inflációellenes alapállás nem kis részben betudható annak, hogy a németek kollektív tudatában még benne él az 1920-as évek rettenetes hiperinflációjának az emléke. Az erős, értékét jól őrző valuta beépült a jó gazdaságról formált általános európai gazdaságpolitikai elképzelésbe, ahhoz hasonlóan, ahogy a szociális piacgazdaság megalapítói is gondolkodtak az ügyről.

Ettől természetesen még érvényes a kérdés: lehet-e jelenleg mások, nevezetesen a kelet-közép-európai térség úgynevezett tranzíciós országai számára modell, vagyis mind a gazdaságelmélet, mind a gazdaságpolitikai gyakorlat vonatkozásában követendő példa a szociális piacgazdaság. A kétely jogos, tekintettel arra, hogy a modell magában Németországban fokozatosan háttérbe szorult. Én úgy látom, hogy e modell számos társadalmi és gazdasági építőelemét nagyon is jól lehetne alkalmazni az EU új tagállamaiban, pontosan azok korábbi tervgazdasági háttere miatt. Ezt a meggyőződésemet egyébként megerősíti Csaba László könyvének utolsó két fejezete is, amelyekben a KKE-térség gazdasági rendszerváltozását értékeli, illetve azt vizsgálja, hogy az átmenet (tranzíció, rendszerváltozás) közgazdasági irodalma miként járult hozzá a közgazdasági elmélet egészének a fejlődéséhez.

A piacgazdaságra való áttérés (a mi térségünk esetében egyébként történelmileg: visszatérés) sikert és kudarcot egyaránt hozott. A szerző sikerként említi a piaci intézmények kialakítását, a külföldi tőkebevonást, valamint a gazdaságszerkezeti változásokat. Ahol viszont komoly gyengeségeket mutat az érintett országok gazdasági rendje, az a munkaerő-piaci aktivitás, a feketegazdaság jelentős mértéke, a túlméretezett állami szektor és annak gyenge transzparenciája. Ismeretes, hogy a politikai rendszerváltozás pillanatában akár a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez, akár a nyugati kormányokhoz vagy az akadémiai körökhöz fordult gazdaságpolitikai tanácsért a döntéshozó, jobbára neoliberális beállítottságú javaslatokat kapott. Az akkor meghatározó gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai irányzat képviselői a volt tervgazdaságok bonyolult problémáira viszonylag egyszerű megoldásokat javasoltak: privatizálni, deregulálni és liberalizálni kell, és majd a szabad-

jára engedett piaci erők elvégzik a gazdaság átalakításának feladatát. Az államot a lehetőség szerint ki kell hagyni az ügyekből, hiszen a piaci intézmények és a piaci szereplők képesek elintézni a saját dolgaikat.

Az állam azonban nem „halt el", hogy egy korábbi marxi fogalmat elevenítsünk fel. Hazánk még a többi volt tervgazdaság között is külön ügy, mivel nálunk igen magas maradt a nemzetgazdasági jövedelmek állam általi újraelosztásának aránya, és minálunk nagyobb az állami szektorban dolgozók, az államból élők aránya.

Ami az állam szabályozói tevékenységének visszaszorítását, vagyis az ajánlásokban szereplő deregulálást illeti, számos kampányszerű kísérlet rosszul ütött ki, a születőben lévő piaci rend zavarát idézte elő. E vonatkozásokban valóban jogos kritikák érték és érik a neoliberális konszenzust. És éppen ezekben a vonatkozásokban nyújthatna intellektuális segítséget az ordoliberális közgazdasági elméleti iskola. A szociális piacgazdaság állama karcsúbb, mint a jóléti társadalmaké, de egyáltalán nem korlátozódik az éjjeliőr-államra, amelyet a libertariánusok ajánlanak. A KKE-régió rendszerváltozásának eddigi története megmutatta, hogy a minimális állam koncepcióját lehetetlenség alkalmazni, és roppant mód megnövelné a rendszerváltozással egyébként is együtt járó kockázatokat, ha az államot ki akarnák hagyni az olyan kulcsfontosságú szerkezeti folyamatokból, mint amilyen a privatizáció, a foglalkoztatási szerkezet átalakítása, a szegénység ügye, a területi aránytalanságok alakulása. Meggyőződésem, hogy a rendszerváltoztató országok számára a szociális piacgazdaság koncepciója, amely eleve erősen hangsúlyozza a foglalkoztatást, a kis és közepes vállalkozások jelentőségét, és a piaci rend fenntartásában támaszkodik az állam rendelkezésére álló szabályozási eszközökre (versenypolitika és versenypártolás, adópolitika, szabályozás), jobb gazdaságpolitikai döntési keretet ajánlott, mint az egyéb konkurens nézetrendszerek.

Ma, a régi rend összeomlását követő huszonöt év tapasztalatainak ismeretében már sokkal többet tudunk a társadalmi és gazdasági változások dinamikájáról. A módszertani tárgyakban, matematikai modellezésben erős közgazdásznak meg kellett tanulnia, hogy a közgazdaságtanban számít az ember, számít a történelem és a földrajz. A mélyreható, fundamentális változáso-

kat sosem lehet leegyszerűsített gazdaságkép alapján értelmesen modellezni, bármennyire is lenne erre hajlam a szokásos közgazdasági elemzők között. Amint Csaba László írja, sem a gazdasági növekedési ütemnek, sem a szerkezeti változások sebességének alapján nem érdemes állást foglalni a rendszerváltozási folyamat sikerességéről vagy sikertelenségéről: mindezt bele kell helyezni a pénzügyi, társadalmi és környezeti fenntarthatóság kereteibe. Hosszabb távon csakis a holisztikus felfogásnak van értelme.

Ez talán a legegyszerűbb, de egyben a legfontosabb üzenete az elmúlt néhány évtizednek a közgazdaságtan művelői számára. A holisztikus felfogás pedig mélyen beleivódott az európai gondolkodásba. Ám van-e, lesz-e ismét európai közgazdaságtan? Vagy talán kevesebbel is beérhetnénk: tudnak-e az európai közgazdászok valami fontossal és egyedivel hozzájárulni az egységes, ám sokszínű közgazdaságtanhoz? Az utóbbi kérdés kapcsán az igenlők közé sorolom magamat. Csaba László fontos könyvéből mindenképpen kiemelendő az üzenet: az európai hagyományoknak megfelelően akkor járunk el, ha bármely közgazdasági jelenségek tanulmányozásánál szem előtt tartjuk és megértjük a tágabb társadalmi összefüggéseket.

Lesz-e ismét magyar közgazdasági iskola? Az elmondottak alapján ez nem nagyon valószínű egy olyan világban, amelyben mind a gazdasági gyakorlat, mind annak elméleti feldolgozása a külső hatásoknak erősen kitett, nemzetköziesedett közegben zajlik. Kutatóink, oktatóink, az egyetemi hallgató korosztály nagy része már most is külföldön él és alkot, sőt az itthon munkálkodó kutatók is napi kapcsolatban állnak más országokban rezidens kutatóhelyekkel, pályázati közösséggel, szellemi irányzattal.

Az tehát nem reális várakozás, hogy a Monarchia végének, az 1930-as éveknek vagy az 1960-as évtizednek a stílusában legyen ismét budapesti iskola. Úgy érzem, ennél jóval kevesebbet várnak pályatársaim, akikre – és ezt nem hallgathatjuk el – sokféle súlyos gond nehezedik. Nem annyira a világméretű gazdasági és pénzügyi krízis utóhatása az, ami rátelepszik a gazdasággal foglalkozó kutató, gondolkodó, elemző szakemberekre: a válság ténye a mi viszonyaink között nem számít rendkívüli eseménynek. Ám új típusú gondjaink támadtak: ilyen a társadalmi folyamatok és a gazdasági élet nagyfokú átpolitizáltsága, amely

miatt a rövid szavatossági idejű politikai megfontolások mögött másodlagossá vagy harmadlagossá válik a természetéből adódóan hosszú távú, és amint láttuk, eredendően holisztikus szemléletű tudományos elemzés. A társadalomban felszaporodni látszik (ezt minden szakterület képviselője elmondhatja) a tudomány- és rációellenesség. A méltányos viták lefolytatását roppant mód megnehezíti a társadalmi érintkezés nyelvi és stiláris minőségromlása. Az áltudományos és „tudomány alatti" nézetek gyorsan terjednek, és ez a közgazdasági ügyekben nyilvánosan megszólaltatott médiaszereplőkre különösen igaz.

Miközben a korábbinál többen szereznek diplomát, egyáltalán nem világos a kivándorlási folyamat tényének (de nem tényleges mértékének) ismeretében, hogy növekszik-e vagy sem a magyar társadalom szellemi tőkéjének állománya.

Bárhogy lesz is, a következő időszak teherpróba alá veti a közgazdaság-tudomány hazai művelőit. Most nem az látszik nagy kérdésnek, hogy lesz-e ismét budapesti közgazdasági iskola, hanem hogy Budapesten, Pécsett, Debrecenben és az ország többi egyetemein, a kutatóhelyeken folyik-e majd nemzetközi mérce szerint is színvonalasnak számító közgazdasági alapfokú és mesterképzés, doktori oktatás. A mérce roppant fontos, mert nyitott határok mellett, amikor a középiskolások fele megvallott szándékai szerint az országhatárokon túl képzeli el továbbtanulását és szakmai pályafutását, csakis nemzetközileg versenyképes tudással tudunk talpon maradni. Ez most a tét, nem kevesebb.

Bod Péter Ákos

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XXIV., Nos. 5.–6.,
June 2015, Budapest.
Editor-in Chief: Gyula Kodolányi.
Publisher: György Granasztói.
Published by Magyar Szemle Foundation.

Gáspár Gróh, Editor, critic, Director at the President's Office. *Past and Future.* Editor's Note on József Antall, a statesman bridging past and future, the first Prime Minister of the new democratic Hungary, whose government was inaugurated on 23 May, 1990.

E. Sylvester Vizi, neuroscientist, Former President of the Hungarian Academy of Sciences, talks to Éva Eszter Szabó. *The Bridge Between Science, Public Life and National Image.* The internationally most widely cited Hungarian scientist talks about his career, and says that extraordinary achievements in education, scientific research and the creative arts takes a small nation the furthest to success and strength in the world.

Géza Antal Entz, art historian, Former State Secretary, Budapest. *Miklós Németh, Prime Minister of the Peaceful Transition.* The last Reform Communist PM (1988-1990) of Hungary, a pragmatic and patriotic economist, had a large share in steering the country toward a peaceful and constitutionally controlled Transition to democracy, in a dramatic period when the passions of hardline apparatchiks and the pressure of a growing Democratic opposition created tensions every day.

Géza M. Szebeni, historian and diplomat, Budapest. *St. Thomas Aquinas and Anti-Liberal Critics af the Capitalist System.* A survey of the French Catholic thinkers of the 19th century, who criticised the French Revolution and the Industrial Revolution partly on Thomist grouds. The ideas of Lamennais, Ozanam, Le Play, Albert De Mun and René de la Tour du Pin, and some late 19th century German and Italian followers influenced the encyclicals of socially sensitive Popes of the Roman Catholic Church.

György Kádár, nuclear scientist, Central Research Institute for Physics, Budapest. *Physics and Theology – In the Wake of John Polkinghorne's Attempt at a Synthesis*. Dr. Kádár follows the argument of an essay under the same title in the 2014, No. 1. issue of *EuroPhysicsNews* by the famed theoretical physicist and Anglican priest, and approvingly he adds his own observations on the intelligibility and beauty of the physical world, on the fine-tuned characterof the cosmos, of causality as an open state, on the capacity of the cosmos to surpise the scientist, placing the whole framework into the thought of Hungarian scientists.

Norman Doidge, neuroscientist and psychiatrist, Toronto. *Sex on the Brain. On Internet and Pornography*. The celebrated Canadian scientist and anchor of TV programs on psychology points out the frightening effects of internet pornography on the deteriorating quality of the sexual emotions and imagination of male and female teenagers. Hungarian version of the article published in the July 2014 issue of *Hungarian Review*.

Mihály Nagy, archeologist, Deputy Head of Cabinet for the State Secretary for Culture, Budapest. *A Find without Provenance? How Long Will a Curse Sit Over the Seuso Treasure?* Part of the Seuso Treasure, a unique group of silver Roman artifacts, found near Lake Balaton around 1980 and smuggled out to the international black market has been recently purchased and brought back to Hungary by the Government. The Commissioner of the treasure discusses questions of provenance and the international art trade in this first part of his study.

Mária Illyés, art historian, Budapest. *Art and Artists in the First World War*. The Vaszary Villa of Balatonfüred, an ambitious new exhibition venue, organized an exhibition of the art of the First World War from the materials of the National Gallery of Budapest, Most of the work – paintings, graphic art and posters - is rarely seen, although they were made by major masters of the time who worked as official reporters on the fronts.

1% Metaphysics. Judit Kodolányi has selected a short sketch about the 1944-45 siege of Budapest by novelist, *The Place Where We Live*, by GYÖRGY FERDINÁNDY (*Magyar Napló*, 2015, Budapest), for our regular column in memory of György Szabados.

Young Scholars. In our new series edited by Judit Kodolányi, historian **Máté Mészáros** writes about the activities of Miklós Mester, State Secretary in the Quisling Government of March 1944, who had saved the lives of thousands of Budapest Jews from Nazi deportation, using a special authorization by the beleaguered Regent Horthy. After the Nazi coup of October 1944 he spent the rest of the War in hiding under the protection of the Hungarian Independence Movement.

Books and Events

Zoltán Nagymihály. *The Liberation of Thinking?* Short review of the recently published memoir by Ákos György Bálint, *Sziget a mérgezett tengerben* (*Island in the Poisoned Sea,* Budapesti Ügyvédi Kamara, 2013) of the Jewish lawyers of Budapest who, as inmates of a detention centre near Budapest, came under the enlightened and humane protection of Police Colonel István Vasdényey during the summer of 1944, amid the deportation campaign of Eichmann.

Béla S. Király. *Pictures from the Moat Bridge of the Tüskés Fortress.* Tibor Tüskés (1930–2009) was the brave editor of broad taste who made a nationally important organ from the literary monthly *Jelenkor* in Pécs in the early Sixties. Sacked by the Communist authorities, he wrote literary monographs on the major writers of his time, such as Gyula Illyés, János Kodolányi, János Pilinszky. Now his letters and diaries have been published (Tüskés Tibor: *Tükrök között. Tüskés Tibor levelesládájából.* Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014, Budapest.

Norbert Haklik. *A Thousand Year Old Friendship – and Its Present.* Orsolya Zsuzsanna Kovács published a volume of interviews with prominent Polish writers and artists on Polish -Hungarian relations, a true brotherhood on the grassroots level, too. (Kovács Orsolya Zsuzsanna: *Lengyel mozaik. Tizennégy interjú. Magyar Napló,* 2014, Budapest)

Mihály Kubinszky. *Year Of Hungarian Architecture.* 2014, the 200th anniversary of the birth of Miklós Ybl, was the Year of Hungarian Architecture. Our columnist surveys the very rich

architectural harvest, which includes among others the spectacular restoration of the Budapest Redoute (1864) and Ybl's own Castle Garden Bazaar in Buda, both enriched with modern functions and technology. Among new buildings two new churches are also remarkable: Imre Makovecz's Chapel of Rebirth in Devecser, scene of the red sludge disaster of 2011, and St. Stephen Chapel in Badacsonytomaj, built form rough stone slabs (Tibor Jankovics).

Zoltán Fáy. *After a Synod, Before a Synod.* After the somewhat tempestuous preliminary Synod last year, the Synod of the Roman Catholic Church this year may or may not reflect the bewildering diversity of opinions on many current problems of life and faith among the clergy, and even more so the believers – our columnist on religious affairs writes.

Klára Tóth. *„Will flowers still bloom here?"* Tamás Almási, an indubitable master of Hungarian documentary movie, this time created a film with the young Roma pupils of jazz guitar master Ferenc Snétberger's Center for Musical Talent in Budapest. Our film columnist praises the feature length movie, which traces the course of one single young talent, Antal Kuru. (*Tititá*, 2015).

Péter Ákos Bod. *European Economics? A Hungarian School – Again?* In the last five decades economics came to be dominated by Americans, at least that is what the situation queotation indexes convey. A significant new book by Professor László Csaba of the CEU examines the chances for the resurgence of new European or Hungarian schools of economics, given the continuing cultural diversity into which national economies are embedded. (*Európai közgazdaságtan*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014).

Picture plates in the present issue illustrate the articles of Mihály Nagy (courtesy Hungarian National Museum), Mária Illyés (courtesy Hungarian National Gallery) and Mihály Kubinszky (courtesy Tibor Zsitva and György Dénes).

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bod Péter Ákos (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

Norman Doidge pszichiáter és pszichoanalitikus, esszéíró és költő. A pszichiátria professzora a Torontói Egyetemen és a Columbia Egyetemen. *The Brain That Changes Itself* (*Az önmagát megváltoztató agy*) című, az agy neuroplaszticitását tárgyaló könyve a neurológus Oliver Sacks szerint „Lenyűgöző olvasmány…, mely figyelemre méltó és reményteljes képet állít elénk az emberi agy végtelen alkalmazkodóképességéről". A londoni *The Times* cikkírója briliánsnak nevezi a könyvet: „Doidge korszakos jelentőségű felfedezést tett (…), melynek következményei ma még beláthatatlanok". A könyv nagy nemzetközi sikert aratott: szerepelt a *The New York Times* bestsellerlistáján, s több mint húsz nyelvre – köztük magyarra is – lefordították. Az agy működésével foglalkozó újabb könyve 2015 januárjában jelent meg angol nyelven.

Fáy Zoltán (Baja, 1966) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán tanult. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarország*ban, a *Napi Magyarország*ban és a *Magyar Nemzet*ben. F. d.: Táncsis Mihály-díj (2010).

Entz Géza Antal (Kolozsvár, 1949) művészettörténész. 1973–1990-ig az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport munkatársa. Szakterülete Erdély középkori építészete és a műemléki topográfia. 1990–1994 között az Antall- és Boross-kormány államtitkáraként a határokon túli magyarsággal kapcsolatos

kormányzati tevékenység irányítója, az Orbán-kormány idején a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke, majd a külföldi magyar intézetek főigazgatója, a határon túli magyarságot segítő Pro Professione Alapítvány elnöke. F. m.: *Erdély építészete, fejezetek a Magyarországi művészet története című kézikönyv I. kötetében* (1987), *Fejér megye művészeti emlékei* (Sisa Józseffel, 1998), *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár* (szerk., 2009.).

Illyés Mária (1944, Budapest) művészettörténész, műkritikus. 1975–1992-ben a Szépművészeti Múzeum 19–20. századi gyűjteményében dolgozott. Írásai a 19. és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak. Édesapja, Illyés Gyula irodalmi hagyatékának gondozója. F. m.: *19. századi francia művek* (magyarul és franciául, 2002).

Haklik Norbert (Brünn, Csehország, 1976) író, kritikus. Az ELTE Tanárképző Főiskola Karán szerzett magyar–angol szakos diplomát. Gimnazista kora óta publikál, az utóbbi években angol nyelven is. F. m.: *A Mennybemeneteli Iroda és más történetek* (1998), *Világvége Gömörlúcon – Magyar Kalendárium* (2001), *Big Székely Só* (2006), *Egy Duna-regény anatómiája* (2013).

Kádár György (Gyöngyöshalász, 1942), fizikus. 1966-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 1978-tól a fizikai tudományok kandidátusa, 1997-ben PhD fokozatot szerzett, 1998-tól az MTA doktora. 2011-től kutató professzor emeritus. 1966–90-ig az MTA Központi Fizikai Kutató Intézetének munkatársa. 1986–87-ben vendégprofesszor, oktató a G. Washington University (Washington, D. C., USA) egyetemen. Kutatási témája a mágneses hiszterézis jelenségek modellezése. 1990–94 között a Római Nagykövetség tanácsosa. 2001-től 2003-ig az MFA Tudományos Tanácsának az elnöke. Az Eötvös Loránd Fizikai Társulat tagja, 1998–2003 között az Anyagtudományi Szakcsoport elnöke, 2007–2011 között az Eötvös Loránd Fizikai Társulat főtitkára. 1988-ban a II. kerületi MDF szervezet alapító elnöke volt, 2005-től a Nemzeti Fórum Egyesület tagja, szervezője. A Professzorok Batthyány Körének tagja. Közel 60 angol nyelvű közleményt jegyez nemzetközi tudományos folyóiratokban.

Kubinszky Mihály (Sopron, 1927), építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszékvezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof.

emeritus és dr. h. c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, a vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete.

Mészáros Máté (Budapest, 1990) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán folytat mesterképzést. Fő kutatási területe a 20. századi magyar történelem, jelenleg a trianoni döntés következtében kialakult kulturális traumát és hatásait vizsgálja. Publikációiban a II. világháború alatti magyar ellenállási mozgalmak történetével, valamint a Horthy-rendszer társadalmi-politikai berendezkedésével foglalkozik.

M. Szebeni Géza (Pestszenterzsébet, 1945) habilitált bölcsészdoktor, kandidátus, ny. követ. Kutatási területe a 20. századi politika- és diplomáciatörténet. Főbb művei a *Magyar Szemle Könyvek* sorozatban jelentek meg: *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* (2007), *Robert Schuman. Egy kereszténydemokrata az európai egységért* (2009), *Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer* (2010), *Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár* (2012).

Nagy Mihály (Kaba, 1957) régész-muzeológus. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzett, a történelemtudományok kandidátusa címét a Magyar Tudományos Akadémián szerezte. 1983-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Római Gyűjteményének vezetője, illetve a főigazgató tudományos titkára volt. Tudományos főmunkatársként több kiállítás fűződik nevéhez. Ezek közül kiemelkedik az *Első kínai császár cseréphadserege* (1988), illetve a *Lapidárium – a Magyar Nemzeti Múzeum Római Kőtára*, állandó kiállítás (1998). A Seuso-kincs tulajdonjogáért folytatott perben szakértő tanúként képviselte a kormányt (1990–1993). 1998-tól az újonnan létrehozott Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában részt vett a Műemléki és Régészeti Főosztály felállításában, amelynek vezetője is volt. 2008 és 2010 között az Európai Bizottság Oktatási és Kulturális Főigazgatóságának szakértője. 2010-től az Emberi Erőforrások Minisztériumában tanácsadó. Rendszeresen publikál és tart előadást nemzetközi és hazai fórumokon.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988). 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az

emigráció kérdéseit kutatta. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Kőrösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014 októberétől a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet munkatársa.

Szabó Éva Eszter (1970, Budapest) történész, amerikanista. Az ELTE Angol–amerikai Intézet Amerikanisztika Tanszékének adjunktusa. Fő kutatási területe az Amerika-közi kapcsolatok, valamint a nemzetközi migráció fő kérdései. F. m.: *Sensitive America: The Continent, the Country, and Inter-American Relations.* In *Americana*, Vol. X, No. 2, Fall 2014, online; *U.S. Foreign and Immigration Policies in the Caribbean Basin.* Savaria University Press, 2007, Szombathely; *Az Egyesült Államok behatolása Kubába (1800–1960).* In: Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről.* Gondolat Kiadó, 2006, Budapest, 50–71; *A migráció szerepe az Egyesült Államok és Kuba kapcsolatában.* In *Századok*, 139. évfolyam, 1. szám, 2005, 101–134.

S. Király Béla (Sóvárad, 1957) közíró, politológus, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja. A kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem filozófia–történelem szakán, majd az ELTE politológia szakán végzett. Társadalomismeretet tanult Eindhovenben világbanki ösztöndíjjal. Esszéket, tanulmányokat, szépprózát, jegyzeteket publikál hazai és külföldi folyóiratokban, napilapokban.

Tóth Klára (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás, Magyar Nemzet, Népszabadság, Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlé*nek 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. F. m.: *Elem Klimov* – kismonográfia (1990), *Don Quijote köpenyében* (Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról, 2005); *A láthatatlan ország* (esszék, kritikák a dokumentumfilmről, 2011), *53 magyar film* (szerkesztőként, 2015).

SZÁZAD V·É·G

ÚJ FOLYAM 75. SZÁM 2015. 1.

(DEP)OLITIZÁLÓDÁS

Roger Pilon: Alkotmányértelmezés: az amerikai tapasztalat tanulságai

Balázs Zoltán: A közérdek mint a politika és a jog közötti váltófogalom az alkotmánybíráskodás példáján

Hörcher Ferenc: A hatalom kritikájának hatalma. Eszmetörténeti áttekintés a jogászi politizálás diskurzusáról a rendszerváltás utáni magyar baloldalon

Szűcs Zoltán Gábor: A politika autonómiájától a politika primátusáig. Eszmetörténeti vázlat

Pócza Kálmán: Alkotmánybíráskodás és demokráciaelmélet

WWW.SZAZADVEG.HU

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Tipográfiai terv:
Banga Ferenc

Műszaki szerkesztés
Dombi Viktória
Nyomda: Séd Nyomda Kft.,
Felelős vezető: Katona Szilvia

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 16 000 Ft,
légipostán: 18 000 Ft;
Európába: 15 000 Ft;
elsőbbséggel: 17 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjá-
ban érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és a Magyar
Szemle Könyvekkel együtt az
alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük. A szerk.

VOLUME VI., NO. 3. BUDAPEST MAY 2015

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN Small Magazines: The Neurons of Civilisation • E. SYLVESTER VIZI The Bridge Connecting Science, Public Affairs and National Image • TAMÁS MAGYARICS An Unsentimental Look at the Geopolitics of Central Europe • JAMES SHERR The Kremlin's "Civilisational" Alternative? • BELINDA BROWN The Internal Contradictions of Feminism • FRANCIS D. RAŠKA Bibles for Communist Europe: A Cold War Story • NORMAN STONE Recent Writings on 1914–18 • MÁRIA ILLYÉS The Art of World War I: An Exhibition in Balatonfüred

Ebben az időszakban minden szereplő számára a legfőbb viszonyítási pontot értelemszerűen a Szovjetunió belső folyamatai jelentették és annak folyamatos mérlegelése, hogy ezek meddig haladnak, és mikor múlik el a „visszarendeződés" veszélye. A két reformországban – Lengyelországban és Magyarországon – a változásokat kívánók stratégiai céljai is ennek fényében váltak egyre merészebbé és vezettek el végül a szabad piacgazdaság, a jogállamiság és a parlamentáris demokrácia nyugati modelljének nyíltan vállalt programjáig.

Entz Géza Antal

A kívülállók számára a régészeti leleteknek csak akkor van jelentőségük, ha azt valaki elmagyarázza: a „jelentés" az a tárgyat körülölelő aura, amit értelmezni és mások számára érthetővé tenni csak megfelelően képzett szakember tud, aki ráadásul etikai követelményeket is betart. A tárgyak helyes értelmezéséhez nekik is szükségük van a dokumentációban rögzített összefüggésekre. Ez az egyedi jelentés az, ami a tárgyakat vonzóvá teszi mind a befektetők, a gyűjtők, mind a közönség számára. Éppen ezért kell újra hangsúlyozni, hogy mennyire fontos minden, a lelőhelyre és a leletkontextusra vonatkozó információt őszintén feltárni azoknak, akik ezeket ellenőrzésük alatt tartják.

Nagy Mihály

Ybl Miklós 200. születésnapjára emlékezve 2014 hazánkban „Az építészet éve" névvel szerepelt. Okkal: a mester születésétől számított két évszázad során a magyar építészet az egyetemes építészet élvonalában állt. (...) 2014 legnagyobb értékeit – jogosan – a műemlékek felújításai képezik, eredetiségük tiszteletben tartása mellett, adott esetben új feladatokkal, a mai igényekhez illő bővítésekkel. A Vigadó, a Ludovika Akadémia, a Rudas fürdő, a Várkert bazár – az itt még nem is említett budavári honvéd-főparancsnokság, továbbá az Eiffel Palace és az Országház mellett a Duna-parton álló egykori Wellisch-bérházak mind ebbe a kategóriába sorakoznak.

Kubinszky Mihály

9 771216 623000 01506